

A collection of decorative items including pink and white flowers, two perfume bottles, a pearl necklace, and red masquerade masks scattered across the top of the page.

Словів Тані Танюшки

Тетяна Белімова • Світлана Горбань

Анастасія Нікуліна • Уляна Дудок

Анна Хома • Наталка Ліщинська

Наталя Лапіна • Любов Долик

Олена Чернінька

Ніка Нікалео

Ловів Тані Танюшки

Тетяна Белімова · Світлана Горбань

Анастасія Нікуліна · Уляна Дудок

Анна Хома · Наталка Ліщинська

Наталя Лапіна · Любов Долик

Олена Чернінька

Ніка Нікалео

**Тетяна Белімова, Світлана
Горбань, Наталя Лапіна, Любов
Долик, Анна Хома, Наталка
Ліщинська, Анастасія Нікуліна,
Уляна Дудок, Олена Чернінька,
Ніка Нікалео**

Львів. Пані. Панянки

Переднє слово

Львів довоєнний, про який ідеться у цій збірці, мало схожий на той, який ми звикли бачити сьогодні. Населення, з якого він складався, було наполовину польським. Другу частину не зовсім пропорційно ділили між собою євреї та українці, і що найважливіше (і, звісно, прикро) для нас нині – останні були в меншості, а ще вірмени, німці, росіяни... Така мультинаціональність дала поштовх до бурхливого й багатогранного розвитку культур і мистецтв. І на сторінках цієї збірки ви натрапите на чимало полонізмів, слів єврейського та німецького походження, інших, які галичани загалом та львів'яни зокрема адаптували для себе ще з часів Австро-Угорської імперії. Також ви натрапите на кілька назв однієї і тієї ж вулиці, які з легкістю міняла кожна нова влада, і певно, що це стало традицією, бо триває й донині. Уся ця вервиця швидких змін у Львові відбита на його будинково-вуличній парсуні: абияк заштукатурені різномовні вивіски, своєрідні позначки, як-от конскрипційні номери, дивні пристосування на кшталт шкрябачок біля під'їздів та багато іншого... Це місто привласнювали собі різні держави – його називали і австрійським, і польським, і советським, і тепер українським. Окрім того – фатальним та бастіоном свободи, торговим і студентським... На те були об'єктивні історичні причини. Одне очевидно точно – місто справді є унікальним, і таким його робить географічне розташування. Але головне для нас те, що відкриває нам довоєнний Львів – це нові видатні жіночі імена в його історії. Імена, які стали відомими в цілому світі, а в рідному місті наступні покоління, до яких належимо і ми з вами, навіть не чули. На жаль...

Цей пласт жінок несподівано відкрився для мене під час роботи над одним із благодійних проєктів, коли ми шукали образи епохальних постатей минулого і перевтілювали у них сучасних успішних львів'янок. Моєму подивуванню не було меж, що мої знання настільки нікчемні. І я взялася шукати про цих жінок більше інформації. А згодом, на одній із презентацій, яку мені довелося модерувати, один із присутніх у залі читачів запитав, чи видало б яке видавництво книгу про таких відомих-невідомих львів'янок? І я, задумавшись ненадовго,

відповіла, що так! Очевидячки знаючи, хто б міг видати і хто б міг написати про них. І це запитання повторювалося тричі в різних місцях, від різних людей. Для мене це було знаково.

Отже, збірка ця виникла абсолютно магічним чином. Вона не була в моїх задумах, а навпаки посунула ту, яка стояла на черзі. Це свого роду експеримент для нас, письменниць Львівського жіночого літературного клубу. Ніхто з нас раніше не звертався до жанру історичної прози. Тому робота з великим обсягом літератури, із датами, назвами стала викликом, який ми, дуже щиро сподіваємося, гідно прийняли. Збірка написана, і хоча її переробляли й скорочували, але все одно вийшла чималенькою. Ми не претендуємо на історичну достовірність і, намагаючись максимально дотримуватися першоджерел, усе ж таки додали децицю притаманного нам романтизму. Нашим завданням є познайомити читачів із непересічними жінками довоєнного та міжвоєнного Львова, які за різних обставин та перипетій чомусь випали з його загальновідомої історії. Це жінки, які першими ламали всі стереотипи і догми щодо ролі жінки в суспільстві й родині. Це пані і панянки, які дозволили собі проявити характер і сказати «ні» обставинам та кроїти свої долі так, як їм цього хотілося. Серед мегавідомих постатей Соломії Крушельницької і Марії Заньковецької, яких просто неможливо було обійти своєю увагою, ви зустрінетеся з першою жінкою-лікаркою Софією Окуневською, із голлівудською кінозіркою Геді Ламар, батько котрої був львівським банкіром. Вашу увагу безумовно приверне до себе непересічна постать Ірени Андерс, у дівочтві Ірини Ярославич – дружини відомого польського генерала Владислава Андерса, яка обстоювала права поляків у всьому світі. І ще кілька надзвичайно цікавих особистостей відкриють маловідомі імена на сторінках історії нашого міста. Десять авторів – десять героїнь, хоча насправді, як виявилось під час роботи над збіркою, їх значно більше. На жаль, неможливо вмістити в одну книгу усе, що хочеться. Але я плекаю дуже щиро надію, що нам усе вдалося і що наступний пласт величних львів'янок ми теж відкриємо читачам. На все Божа ласка!

Читайте і захоплюйтеся, і надихайтесь!

*Щиро ваша,
Ніка Нікалео*

*З глибокою вдячністю усім, хто допоміг
нам зреалізувати цей напевно новий для нас
досвід творення історично-художнього слова,
за терпіння і труд пошуків серед великого
числа документів та історичних фактів*

Тетяна Белімова

Невідісланий лист Примадонні

Троянди завжди розквітають у визначений для них час. І не важить, чи це клумба на Кловському Узвозі, а чи бабусин квітничок десь у київському передмісті. Вдихаю розкішний аромат і затримуюсь біля трояндового куща лише на мить. На споглядання краси немає часу, бо вже за двадцять дев'ята. Поспішаю на мою першу в житті серйозну роботу, і запізнення аж ніяк не входить у мої плани. На диво, сьогодні мені щастить – усі три ліфти бізнес-центру «Парус» стоять унизу й немов припрошують скористатися їхніми послугами. П'ять хвилин – і я вже в пентхаусі, де замешкала редакція «Егоїстки». Мимохіть кидаю погляд у велетенське дзеркало навпроти входу і з хвилину розглядаю себе, маленьку і зосереджену. Про таких, як я, кажуть «метр у кепці», бо й справді скидаюся радше на восьмикласницю, ніж на журналістку серйозного глянцю.

– Не переймайся... Така підлітковість нині в моді! До того ж маю блакитні очі й русьві коси, а це вже неабиякий скарб, – невеличке підбадьорювання не завадить.

Розпрямляю невидимі заломы на строгій чорній спідничці, набираю повні легені повітря і заходжу у святая святих – нашу конференц-залу. Збираємося тут щопонеділка для чергової наради. Ще нікому не вдалося її скасувати чи оминути, бо порядок понад усе.

– Доброго дня, Юліано Всеволодівно... – знову пересохло в роті, і так щоразу, коли бачу нашу головну редакторку.

– Доброго. Сідайте, Олено!

Шефиня вже зайняла місце в центрі круглого стола і переглядає папери. Вона завжди з'являється першою на робочому місці. Не належить до тих керівників, які дозволяють собі порушувати приписи або ж правила. Власне, того ж чекає і від підлеглих, котрі поспіхом сходяться й займають свої місця.

Рівно о дев'ятій усі двадцяттеро найкращих журналістів і редакторів «Егоїстки», зосереджені й бадьорі, готові сприймати чергові повідомлення та виклики.

– Маю для вас дві новини... – Юліана Всеволодівна ніколи не хвилюється. Ось і зараз її голос рівний і не видає жодного почуття. –

Ми в проєкті «Гордість України». Вітаю, – повідомляє шефіня так буденно, ніби зачитує список обов'язкових справ хатній робітниці.

Манірні оплески. Удавана радість на обличчях. Сумніваюся, чесно кажучи, що мої колеги виявляють справжні почуття. Радше роблять вигляд, що втішені, бо ж усім відомо, як шефіня два роки дотискала президентський фонд і таки досягла свого. Ми в проєкті. Нас читає дружина Самого... Це дійсно успіх, гідний оплесків, і всі, звісно, мають це демонструвати.

Проте існує одне «але», яке можна позначити темним «напівжирним» у тексті. «Егоїстка» – це вам не благодійний проєкт. Тут усі працюють за гонорари та надто дорого цінують власні здібності, щоб погодитися волонтерити, хай і на «Гордість України». Назвіть мене, якщо хочете, стервочкою, якій ще зарано судити про інших, але я добре знаю журналістів нашого видання. Вони і пальцем не стукнуть по клавіатурі задарма.

– Інша новина не така приємна, – продовжує тим часом Юліана Всеволодівна. – Наступного тижня відбудеться велика нарада проєкту за участі першої леді... – зтяжна пауза дає змогу відчутти значущість сказаного, – і ми маємо вже надати сенсаційний матеріал.

Вимовлене з притиском «вже» зависає в повітрі дразливим знаком неспокою. Колеги, мов за командою, втуплюються у власні щоденники і роблять украй важливі помітки. Ясна річ, жоден не бажає бути цапом-відбувайлом чи жертвою, принесеною на вівтар «Гордості України».

– Даю підказку: Соломія Крушельницька – ось наш шанс, – Юліана Всеволодівна схрестила руки на грудях, а це означає, що вона налаштована рішуче. – Діти *Самого* навчаються музиці, – знову значна пауза дозволяє всім усвідомити важливість моменту, – Крушельницька має в їхній родині особливу пошану. Звісно, переповіданням її біографії нікого не здивуєш...

У зловісному мовчанні можна було б почути, як продзижчить муха, якби вона здатна була долетіти до нашого тридцять третього поверху. Не бачу жодної активності. Та воно й не дивно. Крушельницька – це початок двадцятого століття. До того ж ще й опера, яка для багатьох сьогодні лише назва чогось класичного і не зовсім зрозумілого. Хіба самогубець зголосився б добровільно копірситися в цих нетрях.

– Хоч землю гризить, але знайдіть щось ніде й ніколи не озвучене. Вам ясно? І взагалі, які думки?

Знагла мене накриває відчуття дежавю. Десь рік тому готувала невеличкий допис про щедрий подарунок невідомого мецената, який передав в Україну унікальні платівки із записами Крушельницької.

– Можна! Я знаю, бо писала для «Всезнайки», що в архіві Львівської консерваторії зберігаються унікальні грамо... грамо... – на «грамофонних записах» затинаюся, ловлю на собі здивовано-обурені погляди колег, що допомагають мені врешті опанувати себе і вимовити все чітко й без запинки. – Думаю, у Львові можна було б знайти щось цікаве. На батьківщині Крушельницької набагато реальніше знайти якийсь невідомий артефакт.

– Ви так гадаєте, Олено? Що ж, дякую, але ви ще новачок у журналістиці, зрозумійте... це дуже важливе завдання... Водночас я готова запрягнутися, що хронічна недовіра нашої головної до всіх і, зокрема, до мене дала невеличку тріщину, отже, нині лише від мене залежить, чи зможу я переконати її «доручити Крушельницьку» мені. Відчуваю, що це і є та золота ниточка, на яку полюю майже рік – відколи влаштувалася на роботу до «Егоїстки».

– Ви повинні знати, Олено, що участь у проекті цілком добровільна, – шефіня сканує мене поглядом. Усе ще сумнівається. Тож маю зробити все можливе і неможливе, щоб шальки терезів переважили на мою користь.

– Жодних проблем! Я спинюся в знайомих! – пнуся зі шкури, добрих п'ять хвилин доводячи, що поїхати до Львова і роздивитися на місці всю «мистецьку спадщину Соломії» – то наш єдиний вихід.

Спинним мозком відчуваю осуд усієї редакції «Егоїстки». Це ж порушення корпоративної етики. Як же так, власним коштом, без жодних добових поїхати за матеріалом? Але мені наплювати, якщо чесно. В журналістиці кожен сам за себе. Цього основного закону мене навчили першого ж року після отримання диплома. І свого шансу я не страчу. Почуття переповнюють мене, серце шалено товчеться й обіцяє вистрибнути найближчим часом.

– Що ж, панно Ляуфер, хай буде по-вашому, але якщо не впораєтеся, покладете мені на стіл заяву про звільнення...

* * *

Львівський вокзал насувається раптово, мов у казці. Здається, я задрімала, щойно рушили з Києва. Правду кажучи, ледве встигла на

цей денний інтерситі, бо від моменту, коли замовила на нього квиток, мала дві години на геть усе.

Над платформою – небо темно-сірого кольору. Воно обіцяє будь-якої миті розродитися незлецькою зливою.

– Вітаю! Як доїхала?

Під вишуканим годинником, кокетливо припасованим до ліхтарного стовпа, стоїть Любомир, мій давній і єдиний знайомий у Львові. Він випромінює той особливий львівський шарм, про який зараз модно писати й говорити, але ніхто не може точно сказати, в чому саме це полягає.

Любомир рушає мені назустріч і перехоплює сумку з ноутбуком, котра, правду сказати, таки не з легких.

– Якась ти бліда... Закачало? Схудла ще більше... Безкінечні кпини Любомира над моєю підлітковою, ніби не до кінця сформованою фігурою бісять неймовірно. Але я не можу показати йому, що це моє слабке місце. За жодних обставин не можна виявляти емоцій, надто такі як біль, страх, непевність і невпевненість. Це перше правило журналіста...

– Привіт... – відгукуюсь підкреслено люб'язно і навіть продовжую тему. – Звісно, закачало. Я ж їхала задом наперед...

Любомира знаю ще зі школи, відколи ми разом у Пласті проходили влітку вишкіл. Один час він навіть був старшим пластуном нашого куреня. Нічого не змінилося відтоді, бо регулярно бачимося на різних заходах. Пласт – то назавжди. Тож природно, що зателефонувала саме йому, коли рушала з Києва.

Чесно кажучи, маю таємний розрахунок на Любомирову допомогу. Він дуже доречно запропонував на ці три дні власне помешкання, хоча я лише просила поради дешевенький хостел. Проте покладаюся також на нього під час пошуків «артефакту Крушельницької», бо Любомир – історик і, за дивним збігом, досліджує біографії відомих людей, які проживали в його рідному місті.

– Це тобі! Викладач Львівського університету – це статус і все таке. Маєш відповідати...

Передаю Любомирові подарунковий пакет, у якому красива коробочка з елегантною краваткою. Це єдине, що встигла купити в сувенірній крамничці дорогою до вокзалу. Завмираю на мить від раптового видива: Любомир у білій сорочці і цій новій краватці. Йому

б пасувало... Отримую «Вечірній Львів» навзаєм. «Життя без цукерок – то лише животіння!» – здається, Любомир пам'ятає моє кредо. Небо нарешті скидає перші важкі краплі, і вони мережать таємними знаками запилену літом бруківку. Вдихаю, як мені здається, присмак чогось невідомого, таємної пригоди. Мабуть, так має починатися посправжньому захоплива історія.

– Олено, ти заснула? Дощ... Хутко! Автівка біля двірця! – Любомир уриває мої роздуми, і я слухняно прискорююся, на ходу застібуючи літню маринарку.

Мов за помахом чарівної палички привокзальна площа порожніє. Ми, чи не єдині загублені на ній, біжимо до старенького Любомирового ланоса. Встигли, бо майже одразу, щойно зачинили за собою дверцята, усе навкруги вкриває сива пелена дощу. Рухатися за таких умов неможливо. Тож сидимо й чекаємо, коли хоч трохи розгодиниться.

– Ну що там за історія з Крушельницькою? Ти хоч знаєш, що вона у Львові мешкала лише наприкінці життя, з 1939 року, і всі артефакти того часу добре вивчені? Навчання в нашій консерваторії з 1891 по 1892 можна до уваги не брати. Хто ж міг передбачити, що вона доскочить світової слави? Отож стільці, на яких вона тоді сиділа, ніхто не зберіг... Схоже, Любомир не дуже вірить у те, що я зможу відшукати щось особливе. Справді, усе вже досліджено-передосліджено. Проте дівка не без щастя, а козак не без долі. Я мала трохи часу, аби подзвонити до Львівської консерваторії ще з Києва, і навіть устигла дещо дізнатися.

– А те, що я народилася 23 вересня 1992 року? Як тобі це? – вдаю із себе екзальтовану і трохи поведену на нумерології дівичку.

– Ну це, звісно, міняє суть справи, – сміється Любомир і плавно рушає, позаяк дощ уже ніби трохи вщух, – народитися того ж дня, що й Примадонна, хай і через 120 років – це вже велике досягнення...

– Досягнення чи ні, а я відчуваю, що це мені допоможе. Бо це натяк, а може, знак, якщо хочеш, – дощ несамовито барабанить по автівці, і я не знаю, чи розчув Любомир мої слова.

– Знаки знаками, а план ти маєш? – розчув, аналізує, вимагає продумати стратегію – усе так само, як і колись у Пласті. Нічого не змінилося відтоді. Та й важко собі уявити, щоб раціоналіст на кшталт Любомира раптом перевтілювався в піднесеного ідеаліста і став

тлумачити видіння... Дарма, що Любомир старший за мене всього на три роки, інколи мені здається, що між нами прірва в десять років. Щонайменше.

Авжеж, я маю план. Інакше чого б їхала за сотні кілометрів? Просто попиту кави біля будинку Примадонни на вулиці Крушельницької? Унікальні платівки – це не єдина моя зачіпка. У телефонній розмові з працівницею архіву несподівано спливли листи, «ніде раніше не друковані», як запевнила ця жіночка.

– Розумієш, секрет популярності Соломії не лише в її таланті, а й у тому, що вона потрапила в тренд, – мені здається, Любомир має зрозуміти, але він робить великі очі, мовляв, які ще «тренди», обирайте слова, паняночко...

– Уяви собі, – терпляче, мов маленькому, пояснюю я, – кінематограф ще німий і не настільки поширений, як нині, радіо в нашому розумінні ще практично нема, мандрівки доступні лише заможним. І тут – опера! Яскраве дійство. Захопливі сюжети, харизматичні герої, лібрето заздалегідь розписане в програмці і тому відоме глядачам.

– Ну і що?

– Як що? Треба було не лише знайти геніального композитора для музичної історії, а й виконавця для її втілення. Саме в цьому перетині зійшла зірка Соломії, бо вона володіла не лише унікальним голосом, а й даром перевтілення. Розумієш? Це ж принцип сучасного Голлівуду. В'їжджаєш?

– Не дуже... – хмикає Любомир.

– Дебют Соломії, між іншим, відбувся тут, у Львівській опері, – я таки добре вивчила біографію Крушельницької минулого року, коли писала про платівки. – Це була Леонора з опери «Фаворитка» Доніцетті. І знаєш, що написала газета «Діло» наступного дня?

Любомир ствердно киває головою. Авжеж він знає, що рецензент, відзначивши унікальний вокал Крушельницької, не меншу увагу приділив її грі. «Ліпшої виконавиці для цієї ролі неможливо уявити», – такими, здається, словами завершувалася ця замітка.

– Соломія була не просто співачкою, насамперед вона була актрисою. «Удавачкою», як називали її вдома. Геніальною актрисою, – повторюю це вже, певно, удесяте. Загадка генія завжди бентежить

людей. Хочеться збагнути, в чому ховається секрет. Тож думки, які рухаються по колу, – звична річ у такому «розслідуванні геніальності».

– Так, вона була геніальною актрисою, – підхоплює Любомир. – Тому її хотіли всі театри Італії, тому Лисенко в 1899 році передав саме їй три ніде ще не публіковані твори, а генерал Іванов в офіційній довідці за березень 1899 року зазначав, що оперний збір у Петербурзі за участю Крушельницької становить чи не втричі більше, ніж за участю її колеги – Яніни Королевич-Вайдової. Люди її хотіли, бо талант завжди вигідно різниться від простої обдарованості... Прошу виходити, бо ми вже на місці.

«Личаківська, 57» – читаю на розі кам'яниці. Надворі все ще дощить. Слідом за Любомиром забігаю до старосвітського під'їзду. Навпроти парадного входу ще одні двері, які ведуть до внутрішнього дворика. З них вибігає невеличкий цуцик і заходиться голосним гавкотом. Гадаю, його чують усі мешканці цього триповерхового будинку.

– Сусіди завели, випускають його у дворик на цілий день. От він і дуріє. – Любомир цікає на дзвякотуна, і той, підкуливши хвоста, тікає назад.

– Це моя кавалерка...

Стоїмо перед дверима на першому поверсі.

– Ну ти влаштуйся, а я до батьків...

Зазираю в невеличкий коридорчик, який водночас слугує і за кухоньку. Одні двері ведуть до лазнички, інші – до крихітної спаленьки. Усе мізерного розміру, але доглянуте й продумане, із сучасним ремонтом – «як для себе». Любомир показує своє маленьке королівство і нанизує колечко з ключиком від помешкання мені на безіменний палець.

– Саме враз! – жартує він і додає: – Консерваторія відкривається рівно о дев'ятій. Заїду о восьмій, тож будь готова, – кидає, уже виходячи.

Чую його кроки на сходах, дивлюся крізь напіврозхилені фіранки, як він сідає у свій ланос, заводиться, рушає. Любомирова автівка щезає за поворотом, і лише серпик місяця ледь проглядається крізь хмари, мовчазно спостерігаючи за мною.

* * *

– Я вам учора телефонувала... – упевнено починаю після перших привітань.

Літня пані в сірій сукні дивиться на мене дуже серйозно, без тіні усмішки.

– Ви – пані Уляна? – я трохи зніяковіла від такого прискіпливого вивчання.

Ми з Любомиром прийшли завчасно і майже п'ятнадцять хвилин тупцяли біля масивних дерев'яних дверей із табличкою «Архів».

– Уляна Олександрівна – то моя заступниця. Мене звать Марією Себастьянівною Величко. Завідую архівом Львівської консерваторії понад тридцять років, – сухо повідомляє мені співбесідниця і додає. – Маю честь розмовляти з пані Оленою Ляуфер? – я лише киваю, а очільниця архіву провадить далі. – Учора ваша головна редакторка телефонувала мені. Я погодилася допомогти вам у написанні матеріалу про Соломію Крушельницьку.

– Буду дуже вдячна... – перехоплюю виразний погляд пані Величко, кинутий у бік Любомира, і швидко представляю їй його.

– Історик? Що ж, тим краще. Ходімо.

Марія Себастьянівна виймає чималу зв'язку ключів і відмикає двері, пропускаючи нас до сокровених скарбів Львівської консерваторії. Тут приємна прохолода відчутно контрастує зі спекою червеневого ранку. Мимохіть відзначаю старовинний антураж будівлі, прекрасно збережену ліпнину, унікальне склепіння, яке підсилює ледь чутний шепіт Любомира, робить його голосним і виразним.

– Так, Соломія здобула музичну освіту саме тут, у стінах Львівської консерваторії, – пані Марія не лише розчула те, про що ми стиха перемовлялися, а й жваво коментує почуте. – Зрозуміло, що цього було недостатньо, адже мала на правду унікальний голос. Аби розвинути його майстерність й опанувати техніку бельканто,^[1] виїхала до Італії. Так мусила вчинити, інакше ніколи б не доскочила світової слави...

Відчуття дежавю накриває мене з головою. Уявляю собі, що ось цими сходами, якими я спускаюся десь у напівпідвальне приміщення, колись ходила і Соломія Крушельницька. Її голос відбивався від камінних мурів консерваторії, вражав, чарував, захоплював. Пригадую, що юна Соломія справила глибоке враження навіть на комісію, яка

приймала випускні іспити. І, ніби почувши мої думки, пані Марія зазначає:

– Нашу консерваторію Крушельницька закінчила з медаллю і відзнакою в 1893 році. Екзаменаційна комісія записала в дипломі молодій співачці: «Має всі дані, щоб стати окрасою навіть першорядної сцени. Обширної скалі, дзвінкий і дуже симпатичний звук голосу її мецо-сопрано, освіта музична, почуття краси, природна зовнішність, сценічна постава, словом, усі прикмети, якими обдарувала її природа, заповідають їй в артистичному світі найкращу будучність». Хіба не пророчими стали ці слова? Авжеж... Усе починалося тут, у цих стінах...

Можливо, Марія Себастьянівна використовує цю цитату під час лекцій або ж просто має чудову пам'ять. Хтозна. Я дивуюся мовчки і недовго.

– Ось...

Минувши чимало дверей і закапелків, нарешті опиняємося в комірчині, де на дерев'яному стелажі, який займає майже весь простір цього невеличкого приміщення, пронумеровані коробки. Пані Марія спритно знімає з горішньої полицки коробки з номерами «12» і «13».

– Завдяки щедрому подарункові мецената Ореста Людкевича маємо двадцять чотири твори у виконанні Соломії Крушельницької, записані в 1903–1909 роках фірмою «Грамофон», що у Варшаві, і фірмою «Фонотопія», що в Мілані. Також маємо унікалії, записані в 1927 році фірмою «Колумбія» в США...

– А листи? Теж тут зберігаються? – користаю з паузи, щоб запитати нарешті про те, заради чого їхала до Львова.

– Які саме листи?

– Про які ви вчора говорили телефоном...

Марія Себастьянівна затискає вуста. Її погляд ураз робиться холодним і навіть зверхнім, як мені здається.

– Усе листування Соломії зберігається в архіві Інституту літератури в Києві... Ну хіба ще кілька листів маємо в меморіальному музеї Крушельницької...

Мені здається, я чую неймовірний гуркіт, який стрясає Львівську консерваторію до самісіньких підвалин. То, безумовно, мої розбиті мрії.

* * *

– Пішли, пригощу тебе мохіто, – Любомир відчув мій гнітючий настрій.

– Мохіто?

– Так, безалкогольним мохіто. Ламаю стереотипи щодо львів'ян, які п'ють винятково каву, – сміється, але очі сумні.

Любомир співчуває мені. Трохи легше – це правда. Можливо, з усього того, що протягом чотирьох годин записувала на диктофон у кабінеті пані Величко, теж вийде непоганий матеріал. На сенсацію не потягне, звісно, але іншої ради нема. Напишу про унікальне бельканто Соломії, яке, на бажання, може почути кожен – хвала іноземним компаніям звукозапису, котрі увіковічили голос української співачки. Нині деякі з цих записів виклали в інтернет, хоча ті, що ми слухали сьогодні, ще не встигли оприлюднити.

– Панно Ляуфер?

Сухенька літня жіночка заступила нам вихід з архіву. Ми з Любомиром переглядаємось. Здається, вона навмисне чатувала тут, біля виходу, аби перестріти нас.

– То я з вами учора розмовляла по телефону...

– Пані Уляна?

– Так, то я вам розказувала про невідомі листи до Крушельницької пароха Лісницького, рідного брата мого дідуся...

Помічаю, як тремтять тонкі музичні пальці цієї старенької – мабуть, вона дуже хвилюється. Дістає тонку, майже прозору хустинку і протирає чоло від невидимих краплинок поту. Це радше звичка, ніж необхідність.

– Розумієте, – провадить далі пані Уляна, – парох заповів усе те листування мені. Заповідав розпорядитися ним на власний розсуд. За советів я не могла, ясна річ, навіть рухати спадщину релігійного діяча, яка зберігалася, на жаль, у неналежних умовах. Але зараз інші часи. Листи Крушельницької і копії відповідей пароха Лісницького принесла сюди, до архіву, бо ж тут відповідні температура й вологість. Правда, не вводила їх до реєстру. Вони тут нелегально, бо не мають аж такої суспільної вартості... Це, скорше, особисте...

Серце ледь не вискакує з грудей. Це ж воно! Адже це і є та унікальна знахідка, заради якої варто було все покинути і приїхати сюди.

– Власне, не маю родини... Не дав Бог діточок, тож якщо мене не стане... – провадить старенька далі і витирає хусточкою обличчя. Цього разу має застосунок для неї – дві крихітні сльозинки скочуються зморшкуватим личком пані Уляни. Проте вона швидко опановує себе. – Тому й наважилася оприлюднити цю невеличку спадщину. Коли почула, що ви хочете знайти й описати щось незнане про Соломію, зрозуміла, що це і є той самий перст долі...

Знайомлю пані Улянну з Любомиром. Він простягає візитівку, де зазначена його офіційна посада у Львівському університеті, телефон із імейлом і навіть домашня адреса. Я теж показую журналістське посвідчення. Саме в цей момент у надрах мого наплічника квакає телефон. Есемес від Юліани Всеволодівни. Раніше шефиня ніколи мені не писала, та й телефонувала всього два-три рази.

«Панно Ляуфер! Дуже Вас прошу сумлінно поставитися до завдання. Звітуйте щоденно імейлом. І пам'ятайте, що я не жартувала, коли говорила про звільнення...»

* * *

– Якщо ви хочете, я зміню ім'я вашого родича в статті...

– О, ні! Це зайве! – майже вигукує пані Уляна. – Ви побачите, це дуже тепле і щире листування. Думаю, дідуньо бажав би, щоб усе лишилося, як є. Тож жодних змін.

Ми в невеличкій кімнатці глибоко в підвалі. У супроводі пані Уляни опустилися на самісіньке дно консерваторії. Як на мене, це досить символічно, бо справжні скарби мають зберігатись у прихованому від стороннього ока місці. Зовсім скоро нас посвящать у таємницю тринадцяти листів, сім з яких написав парох Лісницький, а шість належать перу Крушельницької. Старенька родичка пароха запевняє нас, що той робив копії власних листів. Доля ж самих оригіналів, як і те, чи зберігала їх у себе Соломія, – очевидно, назавжди залишиться нерозгаданою таємницею.

– Власне, брат дідуня, Царство йому Небесне, був близьким товаришем Антона Крушельницького, Соломіїного брата. Вони разом навчалися у духовній семінарії. У ті славні часи їх було троє друзів – Антон Крушельницький, Денис Січинський, який пізніше став визначним композитором, і Володимир Лісницький, мій дорогий родич, який пізніше став парохом...

З цими словами пані Уляна простягає нам по парі білих рукавичок. Саме в таких полотняних білих рукавичках, на мою думку, вишколені служки лондонських аристократів повинні подавати чай...

– Прошу надіти. Ваші руки можуть залишити масні плями на унікальних історичних документах. До того ж, якщо ви збираєтеся зробити собі копії листів, то вам доведеться переписати їх. У жодному разі їх не можна фотографувати. Старий папір не терпить такої руйнації...

З обличчя Любомира завважую, що він зовсім не здивований, певно, звик до такої практики поводження з реліквіями. Для мене ж це дивина. Але мовчки киваю і за Любомировим прикладом надягаю рукавички. Старенька запрошує нас підійти до столика біля протилежної стіни, накритого товстим склом. Вмикає настільну лампу і присуває два стільці. Під склом у вигляді своєрідної шахівниці акуратно розкладені жовті і майже коричневі аркуші, папери пронумеровані у правому верхньому кутку червоним олівцем. Акуратні рядки із нахилом праворуч помережані такими зигзагами та вензельочками, що мене аж розпач бере. Як це можна прочитати? Але обличчя Любомира незворушне, мабуть, уже мав справу з такими рукописами. Поруч із листами світлина, на якій жінка в капелюшку й темному манто сидить на лавочці під будинком. Без сумніву, це фото Примадонни... Шляхетна постава, великі світлі очі, зімкнуті уста без тіні усмішки. З описів я знаю, що вона мала великі сірі очі й темно-русі розкішні коси. Також знаю, що шестигодинні репетиції і вправи для голосу відбувалися щодня без жодних перерв чи відпусток...

– У давнину листування відіграло одну з основних ролей в житті культурної людини, – пані Уляна мрійливо підводить очі до стелі. – Ось перед вами зразок такого епістолярію. Прошу завважити, що листи писалися лише з одного боку аркуша, другий бік залишався чистим. Завдяки цьому чорнило не переходило на вже написане на звороті, а тому листи легко читаються. Тож прошу читати і переписувати. Папір маєте? Чудово! У вашому розпорядженні ще чотири години до закриття архіву.

* * *

Крізь розчинене віконце чути запах троянд, що їх щедро насадили у Любомировому дворику його дбайливі сусіди. Важко повірити, що у

львівському середмісті є такі приховані оази.

На розкладному столикові примостився мій ноут і подомашньому блимає апетитною заставкою із полуниць у збитих вершках, а я марно нишпорю кухонними шафками Любомира в пошуках чогось їстівного. Ніц...

Тяжко караюся через те, що відкинула Любомирову пропозицію повечеряти біля консерваторії у «Сіли – З'їли». Направду втомилася і не почувала жодного бажання щось кидати до рота. Апетит розгорівся, як це часто трапляється зі мною, щойно сіла писати звіт Юліані Всеволодівні.

Аби відвернутися від думок про їжу і швидше вкластися в ліжку, беруся до роботи, описую власні митарства та несподіваний успіх. Далі розмірковую, що ж робити з листами? Сфотографувати і перекинути світлини на ноут? Видається, що це просте й раціональне рішення. Розкладаю на столику списані аркуші і клацаю телефоном. Лишилося перекинути на комп'ютер і роздивитися, чи добре читаються. Першими фотографую п'ять аркушів листа від пароха Лісницького, що його переписував Любомир своїм акуратним, навіть чеканим почерком.

Львів, дня 12.3 94

«Ласкава пані!

Від нашої останньої зустрічі знаходжуся я серед тяжких пригноблюючих мурів семінарицьких. Побачив я, що світ сей затісний для мене.

Далі примітка від Любомира, що два речення так і не вдалося розшифрувати. Очевидно, на лист потрапила волога, і букви розпливлися до непізнаваності.

Незбаром по довгих роздумуваннях над тим, що минулося, задержуючись більше або менше над деякими моментами мого дотеперішнього життя, прийшов я до висновку, що до зустрічі з Вами у Білі ніби і не жив. І то не тільки через те, що саме Ви найбільше відрізняєтеся від інших, що своїм голосом приглушили голос всіх. Тільки Ви одна вповні заволоділи тепер моєю особою.

Пам'ятаю, як нині, той день, коли приїхав Ваш брат і запросив мене на домашній концерт до Вас, у Білу. Сі запросини впали на мене, наче грім із ясного неба. А наші з Вами дуети з опер «Різдвяна

ніч» і «Запорожець за Дунаєм» так оголомили мене, що я, не розбираючи ані крихіточки, уважаю себе на правду щасливим.

Відтоді цілий мій спокій рухнув миттю.

Знову Любомирова примітка, що три абзаци сильно пошкодилися і не надаються для розпізнавання, хіба за допомогою спеціальних експертиз.

З найбільшою приємністю читаю кожну звістку про Ваші виступи. Щиро тішуся, що з кожним днем росте захоплення Вами, Вашим співом. Ваш талант мусить всюди і завжди завойовувати собі симпатію.

Я вважаю себе причетним до Вашого життя, і то не лише через дружбу з Вашим братом. І тому на смілюсь написати тих декілька слів, які, дуже на це сподіваюся, Ви не візьмете за зле. Учора довідався, що зі Львівського сейму Ви не дістали ані півзлотого на Ваше навчання в Мілані, бо, мовляли, не хотіли співати у Львові за 300 злотих місячно. Чи це правда? У всякім разі уклінно прошу Вас прийняти саме таку суму на підтримку Вашої освіти. Однак тими пару сотками я би був не обібрався, а Вам буде хоч якась запомога.

Як будете у Львові – дайтеся знати.

Може бути, що Ви розгніваєтеся на сей мій лист, я наперед перепрошую та прошу рівночасно, якщо Ваша ласка, дати бодай найменшу відповідь.

Даруйте ще раз за мою одвертість...

Кланяюсь із глибоким поважанням

Той сам Лісницький»

Нічого собі... Адже це справжнє зізнання в коханні, незважаючи на інакомовність. Як би тонко і вишукано не мережав Лісницький власні думки, цього не можна приховати. Ладна заприсягтися, що Соломія добре знала про почуття до неї Володимира Лісницького, тодішнього семінариста, котрий на момент їхнього знайомства ще не ухвалив рішення остаточно присвятити власне життя Богові.

Цікаво... Але відповідь Соломії не містить і натяку на щось особисте. Радше скидається на лист доброму другові, чие щире приятельство дає розраду за кордоном.

Фотографую лист Крушельницької, який умістився на двох аркушах, котрі я померejala гусячими лапками власного скоропису.

Мілан, 4.4 1894

«Високоповажний пане!

Нині, при святій неділеньці, маю свобідний час, то й пишу до Вас.

Я нічого напевне не знаю, але, мабуть, забавлюся в імпровізацію і з'явлюся в Галілеї,^[2] бо хочять, щоби в театрі Львівським співала. Мусили би і Ви прийти на оперу та скритикувати мене по-людськи. А знайдеться багато дечого, за що буде можна насварити на мене, та, проте, я Вас наперед прошу – востро до мене беріться і ані на макове зерно не фольгуйте^[3] моїм блудам.

Про те, що Ви мене питали, напишу прямо, аби не вірили різним пересудам. Умисне Вам розкажу про се, бо Вам хочу сказати всю правду. Кошти на дальше моє навчання тут, у Мілані, отримую від одної англічанки Mis Alexander. Ця Mis Alexander, почувши мій голос та довідавшись, що я не маю о чім довго зістатися в Мілані, постановила мене своїм коштом довести до цілі. Я зразу, розуміється, здуріла на таку пропозицію вже не для того, що знайшлася подібна персона, але просто тому, що я якусь вартість маю у людей. Гірко мені було на сю оферту згодитися по поводу моєї гордої натури, але переконавшись, що, відкинувши помічну руку Mis Alexander, сама потерплю і її болісно уражу, згодила на той дар тимчасовий, аж тільки згодом зрозуміла так, що при першій нагоді її зверну кошти, понесені на моє образованє в музиці.

От і видите, яким я чудом змогла бути тут через півроку!»

Далі папір попсовано і неможливо нічого прочитати. Майже цілий аркуш перетворився на мутно-синю пляму. Про що я теж, за порадою Любомира, зробила відповідну помітку. Лише наприкінці листа можна розібрати ще кілька речень:

«Бувайте здорові, а за всьо, чим мене дарите, дякую щиренько із дна душі!

Соломія»

Збираюся вже прикріпити файли листів до звіту Юліані Всеволодівні, проте в останній момент щось мене спиняє. Ні, листи

привезу особисто в Київ. Не хочу бути помічницею, котра лише добуває факти, робить записи і примітки для основної статті. Я – журналіст і сама напишу свій матеріал.

* * *

Другий день роботи в архіві. Перепишуємо листи. Справа просувається значно швидше. Водночас почуваюся вкрай утомленою. Виглядає, що й Любомир теж добряче напрацювався, бо йому випало перемальовувати довгі листи Лісницького, а мені коротенькі відповіді Соломії на них. Плечі та руки ниють, ніби довелося відтиснутися до ста разів. Ця робота чимось подібна до шахтарської праці: під землею, при неживому електричному світлі вигарбуєш скарби, щоб потім роздивитися їх та оцінити вже на денному світлі.

– Поспішайте, бо мусимо вже зачинятися... Завтра гарненько собі все допишете, – пані Уляна майже невідступно стежить за нашою роботою. Це на краще, бо нема часу на зайве пустослів'я.

– Майже завершили. Лише останній лист пароха не переписали...

Любомир чи не вперше подає голос. Загалом він неговіркий, надто з малознайомими, а нині ще й перейнятий роботою. Щось уважно роздивляється на пожовклих аркушах під склом. А я тим часом старанно перемальовую надпис зі звороту світлини Крушельницької.

– До речі, а чого цей останній лист пана Лісницького не має дати? – Любомир то знімає, то знову надіває окуляри, проте оптика не здатна допомогти йому розв'язати це питання.

– Бачите... Парох Лісницький не надіслав цей лист Соломії... Якщо ви прочитаєте його, то зрозумієте, чим було продиктоване таке рішення... – пані Уляна крутить у руках ключ, виразно натякаючи, що наш час на сьогодні вичерпано.

– У нас із цим дуже строго... – ніби виправдовується вона. – Марія Себастьянівна не любить, коли хтось затримується після робочого дня, а з відвідувачами й поготів...

– Марія Себастьянівна взагалі не вірить, що це справжнє листування... – пані Уляна зітхає і підводить очі догори. – Вона вважає, що парох Лісницький усе вигадав і сам понаписував ці листи... А для чого, на бога, йому було таке чинити?...

На такій не вельми веселій ноті прощаємося. Запевняємо, що віримо у справжність листів, бо дійсно, для чого парохів було

підроблювати листи до себе самого, хай і від великої Примадонни, а тоді роками ховати їх як найдорожче від сторонніх очей?

Знову примхлива львівська погода наготувала сюрприз у вигляді захмареного неба, яке раз у раз зривається дощиком. Любомирова автівка припаркована на початку довгої вулиці Нижанківського й учергове рятує нас від зливи, яка посилилася, щойно ми затраснули дверцята.

Вмикаю телефон, бо ж в архіві, ніби в метро, зв'язок відсутній. Одрозу надходить есемеска від шефіні:

«Олено, радію, що Вам вдалося відшукати справді унікальний матеріал. Але чому Ви не доклали самих листів Крушельницької? Сфотографуйте і надішліть те, що вдалося розшифрувати».

* * *

– Куди це ми приїхали?

Роздивляюся правдивий історичний центр Львова. Люблю цю місцинку за Оперним, стародавнє мереживо вулиць, у якому збіглися всі можливі архітектурні стилі за останні три-чотири століття.

– Це площа Данила Галицького. А ось у цьому будинку мешкають мої батьки...

– І?...

– Сьогодні нас чекають на вечерю. Хочуть зазнайомитися з відомою журналісткою з Києва.

– Ти, певно, жартуєш?...

– Зовсім ні. Якби попередив завчасно, гарантовано б відмовилася...

– Та я й зараз не піду... Як так? З'явитися, мов сніг на голову... Ще й з порожніми руками...

– Який ще сніг? Матінка навмисне взяла вихідний, аби підготуватися, як слід. Ось тут, на першому поверсі, до речі, продаються її улюблені тістечка. Купимо, щоб «не з порожніми руками», хоча матуся напевно спекла сирник... Традиційний львівський сирник уже і справді стоїть на столі серед інших смаколиків, коли ми заходимо до величезної кімнати, де, власне, і має відбутися вечеря. Мені рідко доводилося бувати в подібних старосвітських помешканнях, де стіни ледь не метрової товщини, а висота стелі дорівнює замалим не чотирьом метрам. Саме тому, напевно, коли ми піднімалися сюди, на третій поверх цієї кам'яниці,

відчуття було таке, ніби видерлися на шостий щонайменше. До того ж у помешканні Любомирових батьків прохолодно без жодного кондиціонера, незважаючи на літню спеку.

«Наталія Павлівна, Мирослав Григорович...» – повторюю, мов мантру, бо лише на хвилину спинюся, й імена Любомирових батьків випаруються з моєї голови начисто. Так уже бувало не раз. Знайомлюся з людьми, як оце щойно, відвертаюся на щось інше – і бац... Пробіл замість імен...

– Прошу до столу! – Наталія Павлівна привітно всміхається, але це зовсім не позбавляє мене відчуття скутості. Скоріше навпаки. Сівши нарешті на стілець, відчуваю, що повільно дерев'янію. Різні страхи сковують усі рухи так, що, здається, і виделки не годна до рота піднести, не кажучи вже про те, щоб щось проковтнути.

– Олено, а ви німкеня?

Це питання матінки Любомира раптово приводить до тями. Ситуація настільки буденна для мене, що почуваюся знову здатною нормально рухатися і говорити. Спершу людям складно вимовити моє прізвище без помилок. Далі просто цікаво, звідки така екзотика?

– Ні, я – українка, а таке іноземне прізвище маю від свого вітчима.

Бачу, що пані Наталія воліла б і далі розпитувати мене про походження та інші родинні подробиці, проте Любомирового батька ця тема, схоже, не цікавить. Він – відомий історик, про що я довідалася вже давно, а нині маю можливість переглянути його праці про минуле Львова, виставлені під склом старовинного креденса.

– То що там, у тих листах до Соломії?

У пана Мирослава приємний баритон. Про такий голос кажуть «оксамитовий». Напевно, студенти радо слухають його лекції.

– Багато відомих фактів, про які я раніше чув або ж читав, – одразу відгукується Любомир. – Скажімо, парох Лісницький описує Соломії суспільне зрушення у Львові, викликане її щедрим меценатством. Власне, коли вона перерахувала гроші через Павлика Франкові...

– Ага... Було діло... – пожвавлюється тато Любомира і потирає лоба. – Так-так! 500 франків на ужиток партії, на агітацію чи на «Громадський голос».^[4] Це була не перша її славна офіра і не остання. Соломія ніколи не забувала, хто вона і де її батьківщина... Власне, усі громадські справи в Україні тих часів, як у Західній, так і в Центральній, вершилися за рахунок таких небайдужих громадян, як

Крушельницька, існували на волонтерських засадах, так би мовити. Бо української держави тоді не було, хоч був народ, який прагнув самореалізації і здійснював її у доступний йому спосіб. Показовим тут є те, що Соломія була не просто собі заможна пані, яка вділила зі своїх маєтків. Ні, вона сама заробила ті кошти...

– Ну так... Слушно кажеш, – Любомир супить брови, допомагаючи собі таким чином зосередитися – не раз уже спостерігала подібну міміку. – А ще я, наприклад, не знав, про те, як вітав Краків Соломію восени 1895 року... Парох описує ті чутки, що докотилися до Львова після надзвичайного успіху Крушельницької. Буцім публіка шаленіла від захоплення. Натовп чекав її виходу з театру. Найсміливіші розпрягали коней і тягли карету самі. Інші несли Соломію на руках. Це був справжній масовий психоз...

Бачу усмішку на обличчі пана Мирослава, яка йому, до слова, дуже личить. Наталія Павлівна тим часом спритно забирає зі столу використані тарілки і швидко повертається з кухні вже з іншими стравами. Я намагаюся підвестися, щоб допомогти їй, але вона досить владно припечатує мене поглядом до стільця.

– І що ж відповіла на це Соломія? – пан Мирослав заходиться коротеньким смішком.

– Потвердила це...

– О! – Любомирів батько виглядає вкрай заінтригованим. – Я лише чув, що в Кракові на вистави за участі Крушельницької обов'язково ходили Стефаник^[5] і Новаківський,^[6] які тоді там навчалися. А про випадок із каретою – ніц. І як довго тривало це листування Соломії і пароха Лісницького?

– Не так і довго. Судячи з дат, до трьох років. Десь до перших гастролей Соломії Латинською Америкою в 1897 році...

Прислухаюся до розмови цих двох таких подібних між собою чоловіків. Обоє худорляві, мають тонкі риси обличчя, сіро-блакитні очі, темне волосся. Я б радо і далі підмічала і нотувала десь на підсвідомому рівні подробиці цієї розмови, аж раптом голос Любомирового батька виводить мене з цього стану.

– А ви, Олено, що думаєте про ці листи?

– Ну... Це листування з виразними ознаками нерозділеного кохання. Маю на увазі почуття пароха Лісницького до Примадонни. Воно не знайшло відгуку в душі Соломії. Це також ясно з її відповідей.

Та й чи могло бути інакше? Співачка зі світовою славою і звичайний хлоп, який вивчився на священика...

– А мені здається, Соломія зовсім не дерла носа з приводу своєї слави... Тут, радше, йдеться про ту велику травму, що її вона зазнала, відмовившись від свого першого кохання.

– Маєш на увазі історію із Зеноном Гутковським? – утрючається Любомир.

– Ага... Той красень уразив Соломію з першого погляду в самісіньке серце. Так трапляється замолоду, коли юні панни ще не годні покладатися на розум, а йдуть за покликом чуттів. Якби Соломія не була настільки розсудливою і не придала в собі ті почування, хтозна чи й мали б ми сьогодні ким хвалитися перед світом. Серед оперних співаків, маю на увазі.

З цими словами пан Мирослав підводиться зі столу і йде до сусідньої кімнати, де на високих стелажах, до яких треба приставляти спеціальну драбинку, зберігається чимала родинна бібліотека. За кілька хвилин він вертає, несучи в руках книжку, на обкладинці якої портрет Крушельницької. Це спогади про співачку.

Батько Любомира начіплює окуляри в золотій оправі і знаходить потрібне місце.

– Ось прошу... Спомин рідної Соломіїної сестри. Її страх як зачепило те, що її, як старшу, Зенон відкинув і посватався до меншої. Так би не годилося робити. Але очевидно, хлоп мав почуття саме до Соломії, і вона відповіла йому взаємністю. Інакше точно б узяв старшу Олену, з якою б не мав, до слова, жодного клопоту. Прочу послухати:

«Якось до нас у гості приїхав батьків товариш Гутковський із сином-семінаристом Зеноном... Молодому Гутковському сподобалася Соломія, і він, знехтувавши мною, старшою, попросив руки Соломії.

Заручилися... Наречений гарний, ставний, з доброї сім'ї... Спочатку його важко було зрозуміти, але він усе частіше почав висловлювати свої погляди на сім'ю, на дружину та її обов'язки».

Пан Мирослав на мить спиняє читання і показує мені світлину Гутковського, яка, очевидно, погано збереглася, і її підмалював художник. Тож молодик виглядає на правду, мов картинка. А може, він дійсно був таким вродливим? Одне ясно точно, аби не його зв'язок із Соломією, ніхто б ніколи не довідався, що колись на Тернопільщині жив собі такий пан. І точно ніхто не став би шукати і друкувати його

світлина. Також мені стає зрозумілим відсторонений погляд Крушельницької на родину і шлюб. Такі очі справді важко забути. Цей чоловік тяжко уразив молоду Соломію, і вона, як це часто трапляється, знайшла відраду в мистецтві, ніби обвела себе чарівним крейдяним колом своїх співацьких обов'язків, за яке годі було комусь пробитися, котромусь чоловікові, звісно...

– Уявляю, якою вони могли б бути парою... Врода Соломії в поєднанні з мужньою поставою цього чоловіка...

– Вони не могли бути парою, – різко заперечує мені пан Мирослав, – бо коней і волів не парують. Мали докорінно відмінні погляди на життя. Ось послухайте, що було далі:

«Бувало Гутковський не раз казав до Соломії: “Як вийдеш заміж, станеш господинею, тоді не буде часу співати”. Йому не подобалося, що його майбутня дружина багато грає, співає, говорить про музику Баха, Бетховена, Шопена: “А я вам бах – і скажу, що волію шопу, ніж Шопена”. Коли розмови заходили про концерти, оперу, він говорив: “Я вважаю, що цирк краще, ніж опера”.

Нарешті, після року по заручинах, приїхав молодий. Призначили день весілля, розіслали друковані запрошення. Та перед самим весіллям зайшла розмова про музику і спів. Наречений категорично заявив: “Жінка не повинна займатися музикою, а тим більше виступати в концертах, у театрі. Це не підходить для неї...”» А що сказав би цей хлопець, – на мить перериває оповідь пан Мирослав, – якби побачив у майбутньому свою дружину за кермом «Форда»? Саме так! Мало хто знає, що Солоха, як її називали рідні, стане першою львівською панею-водієм. Навіть фото збереглося. Ця жінка ніколи не боялася спробувати щось нового...

– «Тож нічого дивного, – продовжує пан Мирослав, – коли на запитання молодого, які замовляти шлюбні обручки, вона категорично відповіла: “Жодних!”»...

– І?... – питаю, хоч і розумію, що це кінець історії.

– Жодних «і» бути не могло... Соломія розірвала заручини і поїхала вчитися до Львівської консерваторії. На той час їй було всього лишень вісімнадцять років. Треба було мати неабияку сміливість і силу волі, аби зважитися на такий вчинок і відмовитися від кохання. Напевно, це рішення далось їй дуже важко, не кажучи вже про те, якому тискові з боку рідних довелося опиратися... Цілком очевидно, що власне життя

Крушельницька присвятила музиці і просто не могла відповісти на жодні почуття, якими б щирими і добрими вони не видавалися. Вона була жрицею музики, якщо хочете...

* * *

Дощ, нерозлучний зі Львовом, ніби його вірний джура, крокує старовинною бруківкою, зазирає в кожен водостік, чи добре працює? Оглядає кожну шпарину на тротуарі, чи не розійдеться ще більше від його старань? Чистить дахи від влежаного торішнього листя, змиває дорожній пил із шибок. Хазяйнує...

Прозорі сльозинки львівського неба стікають парасолем, що його тримає над нашими головами Любомир. Ось уже хвилин з п'ятнадцять чекаємо на пані Уляну, з якою вчора домовлялися про останній візит, адже так і не встигли перемалювати невідісланий лист пароха Лісницького.

– Погано, що літні люди не вдаються до таких новацій, як мобільний зв'язок... – зітхаю і вкотре зиркаю на годинник, що з протилежного боку вулиці над входом до сувенірної крамнички.

– Не лише літні люди, – всміхається Любомир, – моя матуся ще до пенсії має п'ять років допрацювати, але також не визнає і не користується мобільним.

Волю промовчати, бо маю тверде переконання, що категорично не сподобалася матінці Любомира. Що б не казали вуста, але очі промовляють те, що на серці... Очима можна висловити дівчині, що вона має непристойно публічну професію, дивне прізвище, і взагалі не є львів'янкою з походження... Але це лише мої враження. Нема жодних підстав озвучувати це Любомирові.

– Доброго дня, панове! – перед нами раптово, наче з-під землі, виникла Марія Себастьянівна. Судячи з її очей, вона сьогодні в поганому гуморі. – Пані Олено! Чи можна було б вас на кілька слів?...

Ми заходимо в невеличкий передпокій архіву, який за минулі два дні вже виглядає на давнього знайомого, котрий завжди радо вітає при зустрічі. Любомир лишається надворі. Пані Марія не така люб'язна, як минулого нашого побачення. Жодних реверансів чи запросин на каву до її кабінету.

– Не буду приховувати, пані Олено, що мені відомо все! – різко починає вона. – Я вас радо зустріла і, на прохання вашої шефині, провела до спецховища, оповіла те, про що мало хто знає. І що? Вам видалося цього замало... Не розумію, що трапилося за два дні, відколи ми бачилися востаннє з Марією Себастьянівною? Чим завинила перед нею?

– Недаремно про вас кажуть, що журналісти не мають совісті. Вам аби сенсацію зробити!

Нарешті до мене повільно доходить, звідки вітер дме. Згадую, з якими пересторогами заводила нас учора і позавчора до архіву пані Уляна, а також її останні слова про те, що Марія Себастьянівна переконана, буцімто листи пароха Лісницького – підробка.

– Але ж це справді дуже цікавий матеріал. І люди мають право знати про чисте, піднесене почуття простого чоловіка до Примадонни. До того ж пані Уляна не проти оприлюднення цих матеріалів, – намагаюся говорити якомога спокійніше, терпляче пояснюючи суть справи.

– Пані Уляна не проти, кажете? – Марія Себастьянівна звужує очі. – А чи знаєте ви, що пані Уляна – літня хвора жінка, схильна до фантазій?

– Але ж можна зробити експертизу листів і з'ясувати, чи належать вони руці Соломії Крушельницької.

– О! Яка ви мудра! Така сама, як і ваша Юліана Всеволодівна... Я говорила нині з нею, і вона також мені сказала, що сприятиме тому, аби листи потрапили на експертизу. А я вам кажу, що вже сьогодні жодного з цих так званих «листів» не буде! Я подбаю про те, аби ніщо не кинуло тінь на нашу консерваторію і на світлий образ Соломії! Будьте певні, я не дозволю паплюжити ім'я Крушельницької якимись сумнівними історіями!

З цими словами Марія Себастьянівна демонстративно відчиняє навстіж вхідні двері до архіву і робить жест, який жодним чином не можна витлумачити інакше, як «геть звідси!» Що я і роблю майже одразу, аби не наговорити зайвого і не ускладнити і без того непросте становище пані Уляни. Про те, щоб попросити її адресу чи телефон, за таких обставин, не може бути і мови.

Підводжу очі до неба – воно плаче, голосно, властиво навзрид. Навіть природа вражена такою сваволею й удаваною

«добропорядністю», ніби на показ.

– Любомире, ми не маємо останнього листа пароха...

– Маємо!

– Як то?

– А отак! Я ж читав його разів зо п'ять. Ти навіть не уявляєш, які слова там! Як чоловік, не позбавлений мистецького обдарування, може висловлювати почуття до коханої жінки... Це на правду вражає.

– Ну добре, а крім почуттів, про що там ще?

– Розумієш, Лісницький опинився на життєвому роздоріжжі. Перед посвяченням у сан він мав або одружитися, або стати парохом і дати обітницю Богові. Він не мислив із собою поруч когось іншого. Тільки Соломія була в його думках і серці. Вона мала пливати на гастролі до Південної Америки, і йому важило встигнути до того запропонувати їй руку і серце...

– Але він так і не надіслав їй цього листа...

– Я думаю, він не потребував цього, бо і так знав відповідь...

* * *

Дощ ніби трохи вщух, як і вляглися мої почуття. Власне, в журналістиці можуть трапитися досить прикрі речі. Маю бути до цього готовою. Киваю головою сама до себе на знак згоди.

Ми знову в маленькому помешканні на Личаківській, 57. Любомир сидить за моїм ноутом і набирає з пам'яті лист пароха Лісницького. Той самий, невідісланий. Ясна річ, він не зможе його відтворити дослівно, проте основне запише, аби мати бодай загальне уявлення про цей утрачений для нас документ. А я тим часом хазяйную на його маленькій кухні. Знайшла в морозилці вареники з картоплею. От би ще знайти велику каструлю й шумівку. Раптом дзвінок у двері прорізає встояну, майже ідилічну тишу Любомирового помешкання. Хто це може бути? Маю виразну підозру, що це хтось із батьків Любомира. Певно, вони не в курсі, що я вже купила квиток на вечірній інтерсіті до Києва і вже не маю часу на візити. Чекаю, поки Любомир на правах господаря відчинить двері. На порозі стоїть пані Уляна у старомодному картатому дощовику і на ногах має подібні гумові мешти.

– Доброго дня! Дощ трохи вщух, але погода однаково не балує нас нині...

– Доброго! Проходьте, прошу... – Любомир пропускає пані Уляну до вузького коридорчика, який майже відразу переходить у кухню. – Як ви нас знайшли?

– Перепрошую, пане, але ж ви самі дали мені візитівку при нашій першій зустрічі... Я задзвонила до вас на кафедру, але мені там сказали, що ви сьогодні не працюєте. То що мала робити? Уже знахабніла до того, що вирішила навідатися до вас додому... – пані Уляна не рушає далі маленького коридорчика. Вона притискає до грудей чорний ридикюль. Я колись бачила подібний на антресолі у нас вдома. Здається, він належав бабці, а може, ще й прабабці.

– А! Так-так! Дійсно... Прошу заходьте. Зараз вип'ємо чаю чи кави.

– Ми знаємо, що трапилося сьогодні в консерваторії... – втручаюся я до розмови. – Дуже шкода, що через нас ви матимете проблеми... І листи знищать...

– Можете не хвилюватися! Я встигла врятувати всі листи... Доки ви біля входу розмовляли з Марією Себастьянівною, я прошмигнула чорним ходом і встигла повиймати листи з-під скла, – продовжує пані Уляна, спостерігши наше німе здивування. – Склала в течку і винесла. Вас уже не було. Я лише завважила вашу автівку, яка саме рушала, але не стала бігти чи кричати вслід, аби не привертати уваги.

– То листи цілі? Їм нічого не сталося? – видихаємо ми майже одночасно.

– Ніц їм не сталося! – очі пані Уляни блищать від збудження, завжди бліді щічки розчервонілися. Вона повільно розкриває свій ридикюль і дістає білу течку, яку переможно кладе на столі поруч із ноутбуком.

– А як бути в консерваторії? Вас не звільнять?

– А за що б мали мене звільняти? Я потелефонувала і сказала, що зле почуваюся. Зараз зайду до лікаря, хай помірєє мені тиск, бо відчуваю, що нині його геть мало в мене лишилося... А листи не були внесені до реєстру нашого архіву. Марія Себастьянівна навіть жодного разу не хотіла на них поглянути, не те що прочитати...

* * *

Інтерсіті повільно рушає від львівського перону. Дивне відчуття, коли їдеш у потязі без звичного «тудух-тудух», що воно в минулому

було незмінним музичним супроводом будь-якої поїздки залізницею.

Усі тринадцять листів, переписані і сфотографовані з копій, лежать у моєму наплічнику. Накочується втома, яку відчуваю так виразно, ніби всі три дні тяжко гарувала. Хочеться скрутитися калачиком у кріслі й задрімати. Але перед цим маю ще одну справу – хочу поглянути, наскільки точно Любомир передав лист пароха Лісницького. Він завжди дуже пишався своєю феноменальною пам'яттю, казав, що це для історика – безцінний скарб.

Звичним рухом розчохлаю і вмикаю ноутбук. Марно шукаю у всіх можливих папках те, що набирал Любомир кілька годин тому. Нарешті за датою створення знаходжу потрібний документ... у кошику з «видаленим». Дивно... Очевидно, Любомир вирішив видалити лист, бо надійшла пані Уляна з оригіналом. Заінтригована, відкриваю документ.

«Дорога Оленко!

Знаєш, прочитавши невідісланий лист пароха Лісницького, я зрозумів, що неправильно мовчати про свої почуття...»

Яка «Оленка»? Це явно не те, що було в тому невідісланому листі з архіву.

– Ви могли б не смикати рукою? – раптом звертається до мене сусідка, огрядна літня пані у вишиванці. – Ви ж бачите, що тут завузькі крісла і кожен такий ваш рух заважає мені читати?

Чемно перепрошую і максимально вдивляюсь у скло віконця. Напевно, я й дійсно захопилося своїм гаджетом і стала рухатися занадто активно.

Коли я знову обертаюся до ноутбука, екран зрадницьки блимає і просить підключити зарядний пристрій. Ще кілька таких блимань, і батарея цілком розряджається. Сонливий настрій тікає від мене, попутно відхрещуючись. Тепер до Києва ані заснути, ані задрімати. Увесь шлях додому буду думати над загадковим посланням Любомира.

У кишені знову дзенькає телефон отриманим повідомленням. Це, мабуть, Юліана Всеволодівна. Дивна вона останнім часом. Ми ж півгодини тому все обговорили по телефону, і я ще раз їй сказала, що листи привезу особисто і матеріал за ними також сама буду робити. Почула у відповідь: «А ви з характером... Але в журналістиці інакше й не можна...» Ні, есемес не від Юліани Всеволодівни. Це від Любомира:

«Оленко, будь ласка, не читай те, що я сьогодні набирав. То зовсім не лист пароха, а мій до Тебе. Проте не хочу, аби Ти читала це ось так, із комп'ютера. За місяць сходження пластунів на Піп Іван Чорногорський. Я бачив, що Ти теж записалася до гурту. Тоді знову побачимося і поговоримо.

Любомир».

Не знаю, скільки часу минає, відколи я застигаю із телефоном у руці. Завважую нарешті, що літня пані поруч перестала читати свою книжку в імпровізованій обкладинці зі старої газети і майже невідривно дивиться на мене. Здогадуюся, що вона має певні підозри стосовно моєї адекватності. Відвертаюся до вікна, щоб приховати від сусідки усмішку, яка міцно приклеїлася до моїх вуст. Сонечко береться немилосердно пекти, щойно ми від'їжджаємо від Львова, тож надіваю темні окуляри, затуляю вуха навушниками і починаю обмірковувати майбутню статтю.

Музика. Українська пісня у виконанні Соломії Крушельницької. За вікном – сонце, яке заповідає на завтра розморену літню спеку.

Раптом пісню перериває телефонний дзвінок. На екрані висвічується «Любомир». Я всміхаюсь і кажу «алло». Втім, це вже зовсім інша історія.

Світлана Горбань

Зірка та лев, або Лицедійка

Виявилося, що під стукіт коліс дуже легко думати, згадувати. І хоча вона знов опинилася в полоні радісних надій, спомини були сумними, найгірше, найважче спливало, додавало в діжку меду ложку дьогтю, хвилювало, напружувало хворі нерви.

На горизонті зранку піднімався туман, курилися гори, сонячна погода раптово оберталася на дощ, листопад був напрочуд холодним, вночі мороз прикрашав шибки вагона. Дивували галицькі пейзажі за вікном, незвична архітектура будинків, що пливли повз неї і зникали, бентежачи новизною іншої культури.

Втім, хай там як, але він написав листа і запросив її до себе, на Галичину.

Кожне його слово випромінювало радість: «Руська бесіда» зустріла як рідного, цілковита свобода для творчості, трупа рветься до роботи, чекають на неї. Приїжджай, кицюню, не барися! Проблем багато, але разом подолаємо все.

Зірвалася, поїхала. За рік спокійного життя – без нього, без ревнощів – майже одужала, почувалася набагато краще. Через серце пройшли жахливі погроми, коли сама-одна виходила з дому до озвірілого натовпу, наче на сцену в трагічній виставі, та починала вмовляти, спокійно, розсудливо. Майже кожному намагалася заглянути у вічі, знайти хоч подобу людяності у погляді, а сама говорила, говорила, як молитву, як роль, як благання. Не вбили, не пограбували, розійшлися.

Скільки разів, почувши гвалт і лайку, бігла рятувати інших, іноді вдавалося зупинити, іноді було марно...

Зараз, у потягу, перетнувши кордон, уперше за останні місяці відчула себе в безпеці, але як там старенька мати, рідні, друзі?

Під стукіт коліс прокинулася вночі, думки, спогади, як марення, з'являлися перед очима живими кольоровими картинами.

Маленька дівчинка, ледь прокинувшись, у самісінькій сорочці летить крізь лісок по знайомій, захованій темрявою, стежці зустрічати сонце, бо кращого видовища, як схід сонця, у своєму дитячому житті ще не знає. Встигла – з пагорба, як на долоні, видно перші промені,

вони вмить заливають небо малиною фарбою, а потім швидко, радісно випливає сонце. Ніч відступає, птаці щебечуть тисячами голосів, тепер можна повертатися додому щасливою без будь-якої причини.

Як вільно й природно співали птахи, так само співалося разом із батьком у церкві. У рідній церкві, у Заньках. Ще малою співалося, як дихалося, звуки сонячними променями обгортали тіло, ставало легко і радісно, маленькі дитячі негаразди забувалися, не залишаючи й сліду. Парафіяни, прості селяни, утирали сльози, засмагли обличчя світлішали, нічого не скажеш, гарно пан Адасовський зі своєю меншенькою співають, заслухаєшся.

У неї закохувалися, так, закохувалися. Перше зізнання почула в п'ятнадцять років, від товариша брата, навіть імені його не згадає. Приносив оберемки квітів, дивився, як зачарований. Під час прогулянок по-дорослому підтримував руку і, вітаючись, так само чемно та з гідністю цілував їй зап'ясток. Було приємно знати, що комусь ти припала до душі, але не більше. Цей літній роман обірвався раптово. Через її жарт.

Маня вмовила подругу, щоб та допомогла перевірити справжність почуттів цього смішного юнака – що може бути смішнішим за закоханого хлопця. Приготувалися заздалегідь, а коли побачили здаля дрожки з братом і його товаришем, то Маня миттєво лягла на уквітчаний стіл. Запалили свічки, вікна позакривали шторами, а подруга невітно «заридала над покійницею», схилившись над нею, щоб не було видно, що «мертва» дихає.

Хлопці йшли по будинку й гукали дівчат, голоси наблизилась, рипнули двері. Німа сцена: брат Євтихій завмер на місці, остовпів, запала тиша. Дівчата ледь стримували сміх, але пролунав м'який удар об підлогу – закоханий дурник знепритомнів. Замість сміху – конфуз, лікар, страшний батьків гнів. Євтихій був у захваті:

– Як тобі вдалося так збліднути? Без пудри? Навіть риси обличчя загострилися! Ти така талановита, що аж лячно. Містика якась і магія!

О, ці умлівання, непритомності, млості! Скільки вона їх ще побачить, коли раптово опускають лаштунки, роблять незапланований антракт і приводять зомлілих дам до тями. Та хіба лише жінки! Чоловіки ридали, не соромлячись почуттів, що охоплювали під час її монологів таким співчуттям до вигаданої героїні, що деякі не

витримували додивитись виставу до кінця. А дехто, навпаки, йшов на її гру подивитись та поплакати. Наслання, мана!!! А потому – овації, нескінченні овації...

Тоді ж, наостанок, неприємна розмова в саду. Знайомі лагідні очі перетворились на злі, холодні, чужі:

– Маріє, ви можете мені пояснити, що то було?

Він ображений, обличчя то блідне, то червоніє, щоки палають. Й очі спалахують ненавистю.

– То був лише жарт. Крижаний тон:

– То був невдалий жарт.

– Може, і невдалий, але ж ви з братом потрапили на мій гачок, повірили, що я померла? Вибачте, я не хотіла поставити вас у смішне становище...

– Ви не мене, ви себе зганьбили. Ви доросла дівчина, вам наступного року виповниться шістнадцять, а поводитесь, як... як... Але я так мріяв... А втім, тепер неважливо, про що я мріяв, – додав гордовито, наче звисока подивився на Маню. – Ви розчарували мене, ваша легковажність недопустима, я пережив розчарування, ви вчинили жорстоко, – в голосі забриніли сльози. – Прощайте! – хутко відвернувся й стрімко пішов геть.

Увечері його у Заньках уже не було, батько мовчав під час вечері, тільки Євтихій робив їй гримаси підтримки та ласкаво дивилася мати. А Маня тоді вперше по-дорослому зрозуміла, як це жорстоко: кохати, але не бути коханим. Так і той нещасний написав у записці, яку занесла маленька дівчинка і тихенько передала, щоб ніхто не побачив. Листок був трохи зім'ятий і переповнений докорами, доріканнями, жалкуваннями. Імені того юнака не пам'ятає, а останні слова у записці сплили у пам'яті: «Страшна річ – кохання, найпаче, коли ти кохаєш, а тебе – ні!»

Марія Костянтинівна проти волі всміхнулася, очі вдивлялися в темряву за вікном, у далекі вогники в горах. За всю дорогу жодного разу не проглянуло сонечко, нема чого дивуватися: пізня осінь.

Страшна річ – кохання... Вона, наче проклята ображеним юнаком, не знала кохання тривалий час. Навіть стояла на весільному рушнику, вінчалася, бо надіялася, що наречений виконає обіцянку, дозволить те, про що тато й слухати не хотів, не звертаючи уваги на умовляння вчителів, викладачів співу. Навіть Ніжинському предводителю

дворянства, самому Радченку відмовив, майже нагрубив, коли той після вдалого її виступу підійшов до них і в надпориві звернувся до таточка:

– Моя порада тобі, Костянтин Костянтиновичу: трохи Маня підросте, віддайте дівчинку до театральної школи або до консерваторії. Вона винятково обдарована!

– От свою доньку й відправляйте до консерваторії, замість того, щоб давати мені такі поради! За своїх дітей сам потурбуюсь. Мене навіть дивує, навіщо ви заговорили на цю тему, хіба я питав вашої поради?

А Олексій Хлистов припав батькам до душі: дворянин, артилерист, красень, поведінка шляхетна, а доньці-то вже за двадцять. Наречений брав участь в аматорських виставах, вихваляв Маню, захоплювався її грою, підтримував у її прагненні вчитися співати – який голос! Так тільки ангели співають на небесах!

Давав розсудливо пораду:

– У таких випадках єдиний вихід, щоб позбутися тиранії батьків – фіктивний шлюб з людиною прогресивних поглядів. Ви не маєте права заривати свій талант у землю! Слухати вас, дивитися на вас – справжня насолода! Штукарство – то не кожен вміє, навчити неможливо, то від Бога, – подивився очима, повними кохання та захвату. – А може, краще вам вийти заміж за чоловіка безмежно відданого вам, який би підтримував ваші прагнення до сцени, вашу любов до театру?

І вона так довірилася йому! Так надіялася! Не знала, що то була змова і договір з батьком. Якби ж то знаття!

Під час вінчання під купол церкви злетіла біла голубка, старенький священик навіть заплакав, промовив зворушено:

– Прикмета добра і світла для молодих! Щасливим буде ваше подружнє життя.

Та Марія знала, що підстроїли це «щастя» друзі-аматори з театрального гуртка, хотіли, як краще, та жарт набув блюзнірських рис. Не пускали б ту голубку в церкві... Штучне це щастя, несправжнє, оманливе. Так і сталося...

Через декілька місяців спокійного сімейного життя, коли Маня нагадала Олексію Антоновичу про його дошлюбні обіцянки відпустити дружину до Петербурзької консерваторії, почувла суху й злу відповідь: не годиться дружині офіцера лицедіяти, по сценах

кривлятися, публіку розважати, призначення жінки – бути біля чоловіка і виховувати дітей, а не думати про консерваторії та театри.

– Маріє, у тебе перед очима приклад вашої шановної матері, вона – бездоганна господиня. Звідки ж ці незрозумілі прагнення? Тим паче, що я не проти твоєї участі в аматорських виставах, співай, якщо кортить, я й сам люблю послухати твій спів, але всьому є розумна межа, яку ніхто не має переходити без покарання.

Вона тоді три дні не виходила з кімнати, відмовлялася від найсмачніших страв, будь-якої їжі... Зненавиділа і скорилася. Грішна, зраділа, коли чоловік поїхав на війну, бо повернулася майже на рік до батьків, доки він воював проти турків, допомагав звільнити багатостраждальний болгарський народ. Там десь поруч воював і рідний братик Євтихій. Щодня молилася за обох, за одного – з любов'ю, за другого – з обов'язку дружини. Вимолила, залишилися живими.

Знову почалося мандрівне військове життя, опинилася з чоловіком у Бендерах, у Бессарабії.

Приїхала до нього в лютому, засмутилася: бачила закутини, глушину, нетрі – але таких! Може, найбільше засмутило, що лютий, а тут – дощі холодні, багнюка на дорогах непролазна, хатинки непоказні, після чернігівських лісів – пустка, гола пустельна рівнина, куди оком не кинь. І фортеця на фортецю не схожа... Три місяці звикнути не могла, як птаха у клітці бідкалася. Єдина надія, що у військовому житті все тимчасове, треба перебути, перетерпіти, не на віки вони тут поселились. У чоловіка кар'єра складається успішно, Євтихій вже служить у Петербурзі, може, зарадить.

З початком весни трохи розвиднилося, стало веселіше. Потоваришувала з жінкою коменданта фортеці Єсиповою, Ідою Гаврилівною, наче рідну душу в цьому мороці знайшла. Гарнізонні пліткарки виставляли її як зарозумілу й гонорову жінку, але Іда Гаврилівна колись навчалася співу в знаменитого італійського співака Евераді, і на першому вечорі, почувши голос дружини Хлистова, була у захваті від її музикальності, одразу запропонувала давати уроки вокалу. У них склався гурток любителів співу: війська поверталися з війни, у Бендерах було багато молоді з сильними та красивими голосами, прихильників хорového співу. І Марія, як і у Ніжині, стала солісткою в імпровізованих концертах. У квітні було по-літньому

тепло. Наказала покоївці розчинити вікно, свіжий теплий вітерець грав легкою фіранкою, сіла до піаніно, підбрала на слух мелодію народної пісні, почала наспівувати:

Коло млина, коло броду
Два голуби пили воду.

І тут неочікувано до її мецо-сопрано приєднався незнайомий підбасок:

Вони пили, вуркотіли,
Та й знялися, полетіли.

Кохання не з першого погляду, а з першого звуку! Ще й не побачила його, а вже охопив страх, в очах – наче яскраві промені сонця, у голові – запаморочення. Слухала б цей голос і слухала!

Пробудив від цього наслання, мороку незрозумілого голос чоловіка:

– Дозволь, люба, представити тобі мого друга й товариша по службі Миколу Карповича.

– Прапорщик Тобілевич до ваших послуг.

Красень, молодий, високий, широкоплечий, на грудях – георгіївський хрест, очі сміються, взяв за руку, цілує... Хіба так буває? Як сонце яскраве, одразу затьмарив чоловіка навіки.

– У вашої жінки чудовий голос, Олексію Антоновичу, дозвольте заспівати дуетом?

Виявилося, він, як і вона, з України, з Херсонщини, майже земляк, ті ж пісні співає, що і в неї, на Чернігівщині. Плакати від щастя хотілося – тут, у Бессарабії, зустріла людину, свого, українця, зазвучала рідна мова. І Микола Карпович зрадів:

– Так то чоловік у вас росіянин, а ви – українка, з роду Адасовських? Бувають же такі приємні несподіванки!

Проспівали кілька пісень. Чоловік слухав із глузливою посмішкою, мовляв, пустують, як малі діти, та – хоч би чим дитина бавилась, аби не плакала.

Кохання осяяло все її нудне й сумне життя в Бендерах. Усе, що раніше викликало огиду та розчарування, набуло нового сенсу: вона опинилася тут, щоб зустріти це неймовірне щастя, це сонце єдине, цю

радість, що перехлюпувалася через вінця. І треба продовжувати грати роль дбайливої господині, що вміє варити смачні борщі, турботливої, уважної дружини і ховати щасливі очі за віями, бо, променисті, зраджують, видають таємницю, яку й сама ще не збагнула остаточно. Сьогодні, за сніданком, Олексій Антонович підняв очі від газети – і довго мовчав, наче вперше побачив свою дружину, сумно розглядав її, і вона не відводила погляду від його очей, витримала... Невже чоловік відчув небезпеку, але не знає, з якого боку чекати?

– Останнім часом ти дуже змінилася. Бендери тебе вже не дратують?

– Зараз часу не маю на дратування. Якщо тобі це цікаво, то Іда Гаврилівна вирішила поставити «Наталку Полтавку», а мені запропонувала головну роль. Пам'ятаєш, як я грала в Ніжині, коли ми вперше зустрілися? Ти так схвально ставився і до вистави, і до моєї гри. Згадай!

Погляд чоловіка потеплішав.

– Може, і мені до вас приєднатися? Ти – Наталка, я – Петро?

Ледь стримала глузливу посмішку:

– Любий, у ролі Петра забагато вокальних номерів.

– Це делікатний натяк на ведмедя? На мій недосконалий слух?

– Ні, просто я не хочу, щоб ти комічно виглядав на сцені. З голосом і слухом у тебе все гаразд, але бракує досвіду. А ще – пані Іда вже запропонувала цю роль твоєму другові, пану Тобілевичу, і той дав згоду. Ми можемо опинитися в незручному становищі. Чому б тобі не спробувати себе в ролі пана Возного? У Ніжині ти показав себе неабияким актором. А в цій ролі замість співу – речитатив.

Олексій Антонович задумався. Репетирувати, хвилюватися, поспішати, замість відпочинку бігти до репетиційної зали – усе це не приваблювало його взагалі, але й залишати Маню разом із цим «героєм-коханцем» Тобілевичем теж не хотілося. Краще, якщо буде поруч, бо є такі чоловіки – краще пальця до рота не класти, відкусять усю руку, кілька разів спостерігав його залицання до дружин молодшого офіцерського складу, чув їхній зазивний сміх, бачив їхнє кокетування, палаючі очі...

– Гаразд. Чом би й ні?

І почув у відповідь радісний сміх дружини. Маруся вискочила зі столу, обняла, поцілувала:

– Я така тепер щаслива, що ми гратимемо разом! Олексію Антоновичу, ти навіть не уявляєш, як це буде прекрасно, я тобі така вдячна!

Не доїла сніданку, чаю ще не попила, підскочила до піаніно, залунало на всі Бендери:

– Ой, я дівчина полтавка...

З ніжністю подумав: «Ти дівчина з Ніжина, з Заньків, з Чернігівщини, усе в тобі мені миле: і молодість твоя, і врода, і голос твій оксамитовий. Якби ж не оце твоє прагнення сцени, лицедійства, було б справжнє сімейне щастя».

Перервала спів на півслові:

– То я одразу після сніданку збігаю до пані Іди, скажу, що ми гратимемо в «Наталці», гаразд?

– А ти хіба вже не погодилася грати?

– Як це я могла зробити без твого дозволу? Щоб знову між нами незлагодя була? Я думала, що ти сердитимешся. Але я надіялася, що ти погодишся, ти ж теж любив театр, мистецтво. Пам'ятаєш ніжинські вистави? Колись ти підтримував мої мрії...

Іда Гаврилівна писала листа, коли до кімнати зайшла покоївка і сказала, що прийшла пані Хлистова. Не встигла підвестися, як до кімнати влетіла Марія Костянтинівна – гарнізонний етикет не був суворим – ця захоплена дівчинка кинулася до неї:

– Він погодився!

Закружляла кімнатою. Від серця відлягло, по-змовницьки всміхнулися одна одній. Досвідчена й розумна Єсипова знала, які непрості стосунки в родині Хлистових, хоча Олексій Антонович, зразковий, майже ідеальний на службі, бездоганно шляхетний у спілкуванні, щастя в родині немає. Разом із Марією розробили стратегію й тактику щодо непередбачуваного чоловіка. З дружиною вчинив непорядно, будучи нареченим, обіцяв одне, а ставши чоловіком, почав говорити зневажливо про актрис, називав їх лицедійками.

Марія Костянтинівна так вдало копіювала його міміку відрази та зверхності:

– Дружина офіцера буде лицедіяти? Тобі аматорства замало, професійну сцену подавай, хіба ти мусиш сама заробляти на життя?

Хіба я тебе в чомусь обмежую? Яка невдячність, чорна невдячність! Як розгульне акторське життя можливо поєднати з сімейними обов'язками? Я собі цього не уявляю! А діти?

– Поки що у нас немає дітей...

– Маю надію, що незабаром з'являться. Вони соромитимуться матері-лицедійки. Співай собі скільки завгодно вдома, ніхто цього не забороняє, розважайся, а родину ганьбити я не дозволю!

Закінчила уявний монолог і розридалась, несподівано для себе. Пані Іда кинулася втішати:

– Не засмучуйтесь, усі чоловіки однаковісінькі, тут уже нічого не поробиш, ви жінка заміжня. А Олексій Антонович вас дійсно любить, так на ваш приїзд чекав! Я вірю, що у вашому житті все владнається, ви обов'язково будете щасливі.

Вистава мала шалений успіх, аматори перевершили самих себе, але це сталося завдяки неповторній зірці – Марії Хлистовій – це її гра опромінювала й надихала всю трупку, її талант примушував інших втілюватись у героїв, не фальшувати. А Марія – Марія жила своєю Наталкою, коханням до Петра, і грати не доводилося, бо була єдиним цілим із героїнею, як у маренні. Почула оплески – і наче прокинулася, здивовано оглянула залу, радісне обличчя чоловіка – навіть йому личить український стрій, щасливі очі Тобілевича. Як він їй до пари, як до пари... на сцені.

Вечеряли разом, великою компанією у Хлистових, раділи успіху, піднімали тости за господиню дому, за її неперевершений акторський талант, і Марія вже не пам'ятала, хто першим сказав чоловікові, голосно, так, що всі почули:

– Відпустіть, Олексію Антоновичу, дружину до акторської школи. Я в самому Петербурзі такої гри не бачив. Не можна, щоб такий талант загинув.

Вина було випито чимало, усі загули – відпустіть, відпустіть! А чоловік жартуючи, щоб не ображати гостей, відказував:

– Хіба не чуєте, у Марусеньки акцент малоросійський, який там Петербург. От якби був український театр, тоді – будь ласка.

Розумний, знав, що в Україні національний театр заборонено. Думає, завжди так буде.

Теж жартуючи, Микола Тобілевич подав йому чистий аркуш, ручку, чорнило:

– Пишіть, пане, розписку: якщо буде український театр, то дозволите Марії Костянтинівні в ньому грати. Так, а тепер ще ваша печатка й підпис, – зухвалий прапорщик акуратно склав папірець і заховав у кишеню під оплески і сміх довколишніх. Одне слово, жарт, та й годі.

Ще декілька вистав зіграли разом. Тільки зі сцени казала те, на що не мала права натякнути, і жодна людина не здогадається, не буде пліткувати, що дружина полковника Хлистова закохалася до нестями, до божевілля. А найголовніше, щоб цього не відчув, не дізнався він сам, Микола, біля якого спалахувала, знищувалася й відроджувалася знову!

Грала вдало і вірну люблячу дружину, та які то були тортури, муки пекельні!

А Микола? Бачила його захоплені очі під час вистав, бо грали разом, як і співали – в унісон, наче одне серце на двох, наче плоть єдина. А по виставі повага і шана: Маріє Костянтинівно – Миколо Карповичу. Він ще й друг-товариш чоловіка, підлеглий, ще й молодший од неї на два роки. І що має робити? Як жити далі?

Щастя тривало недовго. Спочатку командир фортеці заборонив вистави, мовляв, вистачить з вас і музичних вечорів, так безпечніше й спокійніше, а наприкінці літа покинув Бендери прапорщик Тобілевич, дочекався наказу. Попрощався з подружжям Хлистових сердечно, чемно, але ні слова, ні натяку на дружнє листування. Та й навіщо? У них мандрівне військове життя, і його майбутнє не визначено.

Наче сонце в душі закотилося, без його голосу в серці запанувала тиша, мертва... Вперше відчула справжній біль, змарніла, схудла...

Через три роки опинилася у Свеаборзі. Нове підвищення по службі дістав Олексій Антонович, призначили на посаду командира фортечної артилерії. Місцевість виявилася лікувальною, сувора північна природа заворожила. Ліс, скелі, сиві хвилі – на все це Марія могла дивитися, не відчуваючи часу, хоча було лячно перед стихією, наче сама – крихточка перед Всесвітом. Сподобалися і старовинні кам'яниці, гострі шпилі церков.

Після Бендер дихалося легше, доля зглянулася над нею, всміхнулася: Фінляндія здійснила заповітне бажання – вчитися в консерваторії. Поруч зі Свеаборгом, катером можна дістатися, у Гельсінгфорсі було місцеве відділення Петербурзької консерваторії. Професор Гржималі, рідний брат відомого віртуоза-скрипаля, не міг натішитися новою ученицею, її музикальністю, широким діапазоном і красою голосу, силою легень. Пророкував блискуче майбутнє оперної співачки. Погано володів російською мовою, та слова його були бальзамом:

– Как ви пайот! Голос іде не з криком, а от сердца, от сердца! Вона теж раділа разом з ним, вірила, що не випадково Господь обдарував її цим дивовижним голосом, співучим талантом.

У Свеаборг приїхали і Єсипови, знову Іда Гаврилівна була поруч, вірна подруга, розрада й підтримка. З нею Олексій відпускав Маню до Петербурга на гучні вистави в театрі. Зрозуміло, не грати на сцені, дивитися, насолоджуватися мистецтвом, заздрити, сумувати. Поруч, у Петербурзі, служив і брат Євтихій, який їй співчував, близька, рідна людина. Його кар'єра впевнено йшла вгору, мав уже генеральський чин, ставав впливовою людиною.

Через півтора року навчання їй запропонували стати професійною співачкою, настільки блискучими були успіхи. І знову чоловік заборонив, знову – чорна прірва між ними! А як усе помінялося, закрутилося, наче на каруселі, коли випадково побачила на столі у чоловіка лист від Миколи Тобілевича, адресований їм обом. Розлютилася від огиди – чому не показав, *що* приховав від неї, яку таємницю? Лист був написаний 9 серпня 1882 року в Єлисаветграді, тиждень, як отриманий. Микола Карпович писав: «Лист четвертий і останній... Якщо і цього листа спіткає така ж сама доля мовчання, то я переконаюсь, що ви припиняєте будь-які стосунки зі мною, та хоча при повному нерозумінні, але краючи серце, замовкну навіки. Ось чому я цього листа так затитулював... Ще раз прошу пояснити причину, якщо вона є. Вибачайте, бажаю благополуччя. Якщо набридаю листами, звиняйте. Зі щирою любов'ю до вас той, що колись був Тобілевич».

Марія летіла в думках до Києва, а за вікном вагона краєвид поступово змінювався, і прозоре чисте повітря ставало чим далі, тим теплішим. Згадала, як на петербурзькому вокзалі стояв Олексій

Антонович із пригніченим виглядом, а поруч – радісний Євтихій з дружиною, яка ледь стримувала презирливу посмішку. Хіба ця розманіжена, благополучна генеральша могла зрозуміти, скільки сліз, роздумів, вагань, безсонних ночей минуло, коли нарешті зважилася на цей відчайдушний крок. Марія дивилася на її застигле обличчя і чомусь згадала жорстокі слова:

– Маю надію, що наше ім'я не буде заплямоване. Ви, любесенька, не маєте права ризикувати високим становищем вашого брата, великий князь дуже скрупульозно ставиться до своїх підлеглих. Якою ви станете акторкою, ще невідомо, а у нас дочка підростає, її майбутнє не можна ігнорувати через чийсь примхи.

«Примхи» – ось як це називається, це сплетіння з оголених нервів, кохання, розпачу, надій!

Стояла біля вагона, дивилася чоловікові в очі з вдячністю, відпустив-таки після стількох вагань, образливих слів, принижень, але ж відпустив. Богу дякувати треба та любому братику, вплинув, довів, нагадав про обіцянку, розписку, що зберігав усі ці роки пан Тобілевич.

Тепер попереду три місяці волі – стільки їй чоловік дозволив побути самій, дав посвідку на перебування. А потім? А потім нехай буде, як складеться...

Розкланялася з невісткою, розцілувалася з Євтихієм, ледь стримуючи сльози. Брат із дружиною пішли вздовж перону, залишивши наодинці з чоловіком.

– Пробачте мені, Олексію Антоновичу. Я не можу не їхати...

Рвучко притис її до грудей:

– Присягнись, що через три місяці повернешся! Обіцяй!

– Альшо, любий, може, мене ще не приймуть у трупу, може, дебют буде невдалим, може, ще раніше повернуся, я ж не знаю, як складеться, – спробувала всміхнутись, а всередині все обірвалося – а раптом так і станеться?

Нахилився, ніжно поцілував руку:

– Ти знаєш, як я не хочу розлучатися з тобою, як не бажаю цієї артистичної... – зам'явся, підбираючи слово, не хотілося образити перед розлукою, такою небажаною розлукою, – кар'єри. Ти сама знаєш, що табірне життя згубне для твого здоров'я.

– Північний клімат також! Але ж я живу тут із тобою, кинула Україну, поїхала за чоловіком. А зараз збувається моя мрія! Тобілевич

пише, що Марко Лукич організував справжній український театр!

– Не продовжуй, не примушуй мене ще раз вислуховувати дифірамби цьому Кропивницькому. Ви скористалися жартом, моєю необачністю, це стало єдиною причиною того, що я дозволяю тобі їхати. Але, Марусю, не забувай: ти моя дружина перед Богом і людьми, не зганьби нашої родини, прізвища, не завдай страждань своїм батькам. Тричі вдарили у станційний дзвін, схожий на церковний, гулке відлуння окутало вокзал, перон, примусило поспішати.

Хлистов не витримає, почав жадібно обцілювати обличчя – очі, чоло, щоки, знову чоло, наче покійниці. І наостанок – довгий пристрасний поцілунок, так цілують наречену, так цілують коханку, так цілують жінку, без якої життя втрачає будь-який сенс...

Уже пропливли за вікном вокзал, перон, Олексій Антонович, брат із дружиною, а сльози все текли і не хотіли зупинитися. Так у сльозах і заснула, забулася болісним стражденним сном.

А вранці її розбудило сонце. Уперше за кілька днів ранкове проміння пробилось скрізь хмари, всміхнулося – все буде добре.

Ганна Григорівна, бідна родичка Хлистова, яку відправили супроводити Марію Костянтинівну в далеку путь, уже накрила стіл білою накрохмаленою серветкою, розставила прибори, виклала на таріль шматки буженини, піріжки – їжу, що припасла з дому.

– Прокидайся, голубко, помолимося та й за сніданок, бо кава прохолоне.

Кавували без поспіху, жінка була не набридлива, делікатна, розмовами, розпитуваннями не обтяжувала. Цілісінький день Марія дивилась у вікно, почуття переповнювали, іноді не чула, не розуміла, що каже супутниця. Ця добра жінка ще й погодилася допомагати по господарству, безкоштовно, наче приймачка, нахлібниця.

Усе буде добре. Микола Карпович зустріне у Києві, усе владається. Вона буде грати на сцені. Хіба не про це мріялося стільки років? Так, їй уже двадцять вісім, чи не запізно? А якщо... Далі боялася продовжувати думку, відганяла від себе, як чорного хижого птаха. Ніякого «якщо» не станеться, дуже висока ціна вже оплачена за цю примарну можливість грати, бути поруч з ним. Знайшла листа від нього, знову пробігла очима знайомі, вже вивчені напам'ять рядки: «Умови Вам Кропивницький обіцяє дуже вигідні, бо я поручився за Вас як за хорошу акторку. Терміново дайте відповідь, інакше зіпсуєте

всю справу, тому що на Ваше амплуа нікого не запрошуємо, маючи на увазі Вас. З власного боку мушу сказати, як людина прив'язана до Вас, за Вашими словами, “як собака”, що умови дуже вигідні для Вас, жоден антрепренер не дасть таких грошей, не знаючи, як Ви граєте. Раджу погодитися, тому що коли ми почнемо грати у Києві, Ви сподобаєтесь публіці, у цьому я певен, то він може дати і 250 карбованців на місяць! Не затримуйте відповідь і відповідайте одразу: “Я згодна” – і чекайте на телеграму, коли і куди їхати. Костюмів особливих не треба, тільки малоросійських! Маю надію побачити Вас у Києві на драматичному поприщі. Відповідайте як можна швидше, навіть телеграмою на моє ім'я. Ваш вірний Тобілевич».

Потяг сердито зашипів, повільно зупиняючи колеса. Заскреготало залізо. За вікном метушилися зустрічальники, дехто з радісними обличчями, із квітами в руках. Вона з тривогою виглядала Миколу Карповича, Ганна Григорівна спокійно сиділа біля валіз, речі всі давно вклала, відпочивала. Марія пришпилила модного капелюшка, поправила волосся. Чи впізнає її? Стільки часу минуло.

Сиділи, чекали. Перон поступово порожнів. Вантажники везли візками чужі багажі, йшов народ із третього класу, хтось голосно говорив у вагоні. Їх ніхто не зустрів! Крижана змія залізла в думки – навіщо було їхати так далеко? Кидати чоловіка? Звичне забезпечене життя? Відмовлятися від співів, ще ж і курсу не закінчила в консерваторії. Вислуховувати завуальовані шпильки від братової, яка вміла, не порушуючи пристойності, принижувати зверхнім ставленням. Навіщо було їхати?

Двері розчахнулися, в купе залетів юнак у розхристаному пальті, захеканий – наче після тривалого бігу, – звернувся до Марії:

– Пані Хлистова? Даруйте великодушно моє запізнення. Прослав негідник! Але не хвилюйтесь, я вам білети до Єлисаветграда ще вчора придбав, усе зробив, як мені було наказано, – проторохкотів, підхопив валізи та вискочив із вагона.

Нічого не залишалось, як піти слідом із рештками багажу. Хлопець зупинився тільки в залі очікування. Ганна Григорівна дивилася переляканими очима, але мовчала, важко дихаючи після незвично швидкого темпу ходьби.

– Прошу дати пояснення, де пан Тобілевич? Він сам обіцяв зустріти мене.

– Вся трупа, і пан Кропивницький, і пан Тобілевич, всі актриси також зараз у Єлисаветграді. Тут з виставами щось не склалося. Вони вам самі все пояснять.

Марія опустила на лаву поруч із Ганною Григорівною. Жінки обмінялися розгубленими поглядами: що маємо робити?

– Мене було запрошено для гри у Києві, ні в якому іншому місті я б не погодилася грати, принаймні зараз, доки ми не вкупі з Олексієм Антоновичем.

– Уже сьогодні ввечері пан Тобілевич зустріне вас у Єлисаветграді, присягаюсь! Він там на вас чекатиме, ваш потяг відходить через дві години. Запрошую поснідати, і поїдете далі.

– Ганно Григорівно, не знаю, що й робити... Я не маю зайвих грошей їхати до Свеаборгу, мені було обіцяно, що відшкодують дорожні витрати в Києві, а тепер маємо ганятися за Кропивницьким по всьому світові? Я не знаю, що робити.

Хлопець слухав монолог зі щирою усмішкою:

– Не хвилюйтеся, Маріє Костянтинівно, все буде гаразд, руку даю на відсіч! Обставини так склалися, а в Єлисаветграді вже почали репетирувати! Так на вас чекають! Микола Карпович так вас хвалить, так хвалить!

Залишалася всього дві години на роздуми, точніше, до потяга, і не було з ким розумним порадитися. І переповнювала жага грати, жити на сцені, і не було іншого сенсу існування, і збентежили непередбачені перешкоди – невже і Господь, і доля проти неї? Всі надії марні? І чоловік, якого притаєно кохає, тільки гра її уяви, віддзеркалення її думок, відблиск власної душі, а насправді чужа і незнайома людина. Не приїхав зустріти – не виконав обіцянки. Як поважати і як довіряти такому? Але у вухах зазвучав його голос, чудовий баритон, задушевний, переповнений такою ніжністю, що від самого спомину на очі навернулися сльози.

– Гаразд. Їдемо в Єлисаветград. Ходімо снідати.

Вечоріло, коли прибули на місце. Микола Карпович зустрів зі скромним букетиком непоказних квітів, який був недоречним через велику кількість багажу. Наче жартома, поцілував руки і Марії, і Ганні

Григорівні. Покликав вантажника, і той спритно почав складати речі на візок.

– Миколо Карповичу, я б хотіла почути ваші пояснення щодо порушення наших домовленостей, ви з Кропивницьким...

Не дав договорити:

– Шановна моя Маріє Костянтинівно, зараз же їдемо до Марка Лукича, він сам дасть вам усі необхідні пояснення. А потім разом поведемо. Місто подивитися.

– Не поїду я до ніякого Марка Лукича. По-перше, ми не представлені одне одному, по-друге, я з дороги, мені треба переодягнутися, відпочити, дати раду з речами. Надіюсь, Миколо Карповичу, ви знаєте, де в цьому місті розташовано готель.

– Добре, згоден, спочатку завеземо речі, а до Кропивницького потому.

На них чекала брочка з візником, кремезним чолов'ягою в темній свитці, теплій зимовій шапці.

Тимчасове помешкання справило гарне враження: чисто, затишно, постояльців небагато, тихо. У номері три кімнати – дві спальні та вітальня, на вікнах – оксамитові штори. Микола Карпович заніс валізи, картонки, саквояж і залишився у вітальні, доки в своїй кімнаті Марія почала відкривати валізи та шукати сукню для візитів.

– Люба Маріє Костянтинівно, навіщо ці китайські церемонії? Ніхто на вашу сукню й уваги не звертатиме, найголовніше – ви приїхали, наша зірка. Марко Лукич чекає на нас, то ви, будь ласка, поквартесь. Там і поведемо, – голосно говорив Тобілевич, щоб було чути крізь двері.

– Я не збираюсь, шановний Миколо Карповичу, нікуди їхати. Повечеряю з Ганною Григорівною.

– Ви – як мала дитина, слово честі! Я вам півгодини пояснюю, що на вас чекають, завтра вже репетируємо з вами. Марко Лукич чекає на вас, а ви знову – за рибу гроші!

Невідомо, чим би закінчилася ця суперечка, якби не втрутилася Ганна Григорівна:

– Маріє, любесенька, навіщо діло відкладати, сьогодні й вирішите, підходяща для тебе справа, чи назад поїдемо. Тут свої панські звички треба забувати, назвався грибом – лізь у кошик.

Кропивницький жив недалеко від готелю у своєї старої тітки, що здавала кімнати акторам і акторкам. На вигляд, звичайний ошатний будиночок, а насправді виявився справжнім сищем, зі своїм чудернацьким уставом, відсутністю і натяку на делікатність та підтримку. Саме в ньому Марія вперше побачила зворотний бік акторського життя з божевільною заздрістю, підступами, брехнею і бажанням за будь-яку ціну усунути конкурентку.

Вони йшли довгим темним коридором, а з відчинених дверей виглядали цікаві очі, за спиною чулось хихикання і голосне шептання. У великій залі було два чоловіки. Один, років сорока, кремезний, із широким обличчям, щось писав за столом, другий, мугикаючи, награвав на фісгармонії якусь мелодію.

– Марія Костянтинівна Хлистова, прошу любити й шанувати.

Чоловік за столом підняв голову, присипав аркуш піском, щоб підсушити чорнило, і неквапом піднявся. Але співак його випередив, він уже галантно, але трохи розв'язно цілував жінці руку:

– Соліст опери Стоян-Светлов, – і додав зі смішною гордістю: – Тенор.

Кропивницький демократично потис руку, було б кумедно, якби й він, маючи вигляд сільського мужика, і собі заходився шаркати ніжкою з поцілунками. А от перше питання Марію приголомшило:

– Українською мовою пані володіють?

– Володію, але більше року жила в Фінляндії, ви це знаєте, там мені не було з ким українською спілкуватися, може, що і призабула. Не можу сказати, що досконало володію. Тепер вони сиділи на софі, майже поруч, і жінка розгледіла і палаючі розумні очі, і густе волосся, й офіцерську осанку цього «майже мужика».

– Може, ви і читати не вмієте? – вів далі своє Кропивницький.

– Ні, читати вмію.

Подав «Кобзаря» Шевченка:

– Будь ласка, читайте.

Розгорнула книгу навмання, почала читати. За дверима пролунав жіночий сміх. Чомусь відчула себе приниженою цим недоречним екзаменом. Замовкла ображено. Сміх повторився. Тенор підскочив, щось тихо сказав і щільніше зачинив двері.

– Микола каже, що у вас і голос є. Проспівайте.

– Я не розумію... Це екзамен? Але я не готувалася до нього, я щойно з дороги, втомилася, у такому стані й «задовільно» не матиму!

– Ну-ну, заспокойтесь, будь ласка, сідайте. На фісгармонії ви граєте?

– Хіба і це входить у мою програму?

– Нічого, нічого. Сідайте і заграєте. Ви вмієте прядсти на прядці?

– На прядці вмю.

– От і добре! Ви ногами перебирайте, як на прядці. Марія не витримала й розсміялася, усміхнувся й Марко Лукич, скованість, роздратування, напруга зникли. Підійшла до інструмента, почала перебирати ноти, пощастило – побачила романс для тріо «На севере диком», знайомий, колись співала. Але одразу поставила умову:

– Сама співати не стану. Панове нехай приєднуються, тенор з баритоном.

Проспівали чудово, наче репетирували разом. І два прекрасних чоловічих голоси наче взяли в оправу її сильне багате мецо-сопрано, не затьмарили, красу підкреслили. Шум за дверима став таким гучним, що Марія перестала грати. У кімнаті запанувала тиша, а за дверима тривала «вакханалія». Але, мабуть, це було звичним явищем, ні Кропивницький, ні Тобілевич не звертали уваги. Проте екзамен ще не закінчився.

– А все ж таки хотілося вас саму послухати, на що ви здатні.

Марія розсердилась, підійшла до фісгармонії і проспівала декілька гам, закінчивши *sol*. Оперний співак прийшов у захват, заплескав, підскочив, почав цілувати руки:

– Вам треба в оперу! Такий голос з'являється один раз на сто років! Та це злочин: мати такий голос і не співати, це дар від Бога, не смійте його ганьбити.

– Пане Стоян, не переманюйте нашу актрису, порядні люди так не роблять, – Микола Карпович накинувся на тенора. – У Марії Костянтинівни яскравий драматичний талант. Його не можна заривати в землю.

Своє слово вставив і Марко Лукич:

– Добре, побачимо вас, пані Хлистова, на сцені, у невеликій ролі. Завтра зустрінемося на репетиції.

Йшли знову непривітним коридором, ззаду – хихикання, перешіптування, злий високий голос промовив у спину досить чутно:

– Королева з Сандвічевих островів.

Це поставило останню крапку в настрої Марії, повернувшись до готелю і побачивши розібрані речі, вона розплакалася, розсердилася, наказала негайно все складати та збиратися в дорогу, вона тут не залишиться, у цьому вертепі, у цього злого Кропивницького, серед вульгарних жінок, у чужих помешканнях.

Тобілевич кинувся їй у ноги, почав молити не приймати поспішних рішень, затриматися хоч на одну виставу, доводив, що Марко Лукич – душа-людина і на нього не треба ображатися. Ганна Григорівна знову його підтримала, літній жінці не дуже хотілося знову збиратися в далеку путь. Після вечері Марія трохи заспокоїлася, домовилися, що Микола Карпович заїде за нею о десятій ранку й відвезе до репетиційного залу.

Але й другого дня Кропивницький намагався її принизити. Вона не знала, що то була його звичайна метода: запропонувати для початку найпоганішу роль. Він звелів Марії зіграти майже безсловесну роль старої баби Зачепихи у своїй власній драмі «Дай серцю волю, заведе в неволю».

Але тут уже обурився Тобілевич, схопив Марка Лукича під руку та силком запхнув до директорського кабінету, залишивши розгублену Марію віч-на-віч із акторами, які не ховаючись розглядали її петербурзьку сукню, модний, ще не виданий у цій провінції крій, незвичного вигляду капелюшок. Оглядали не соромлячись, як якусь тваринку в зоопарку. Одна з жінок розв'язно запитала:

– І що могло таку шляхетну пані привести до нашого театру? Невже теж лицедіяти кортить? От вам і блакитна кров!

Глузливий сміх перекрив суперечку, відгомін якої долітав до сцени.

Нарешті двері розчахнулися, з кабінету вийшов із розпашілим щасливим обличчям переможця Микола Карпович і звернувся до Марії:

– Все. Зараз угоду підпишемо. Гратимеш Наталку Полтавку, довів йому, що таланти треба берегти, плекати, догоджати їм. Ходімо до Кропивницького.

Кропивницький кутив біля вікна.

– Микола за вас ручається, я не проти. Під яким прізвищем писатимемо вас в афіші? Хлистова – ви не ображайтеся – але не дуже звучить для сцени. Може, ваше дівоче прізвище?

Марії згадалися слова братової: «Ще не відомо, якою ти будеш актрисою, а у мене донька підрастає, що має одне з тобою прізвище...» – і вона заперечно захитала головою.

Тобілевич знову прийшов на допомогу:

– Маріє Костянтинівно, нема чого думати. Зробіть, як я – Садовський! Це ж дівоче прізвище моєї рідної неньки, а брат Панас взяв назву містечка Саксагань, на Катеринославщині, де батько колись управляв панською економією. Порада дуже сподобалась, задумалася. Одразу згадали ся рідні Заньки, перед очима встали домівка, селянські хати, церква. Нерішуче запропонувала:

– Може, Заньковецька? Для афіші добре звучить?

– Зань-ко-вещь-ка! – посмакував Микола Карпович. – Краще не вигидаєш, яка ви розумниця!

– Гарзд, так і напишемо, – погодився Кропивницький. – А зараз ходімо на репетицію.

Так народилася видатна українська актриса Марія Заньковецька, неповторна та неперевершена, раз на сто років з'являються такі таланти. Пані Хлистова зникла навіки, відбулося сакральне дійство, бо людина насмілилася змінити своє ім'я, свою долю, кинула їй виклик, і вороття до колишнього неможливе...

Уже на першій репетиції Марія побачила, як радісно на неї тепер дивиться Марко Лукич, із полегшенням переглядається з Миколою Садовським. Надворі осінь, хмарно, а на душі – сонячні промені, навіть хихикання за спиною так не дошкуляють, а говорити дурниці, ставити глузливі запитання при Кропивницькому не наважуються, бо той дуже суворий, вимогливий режисер, сам працює, як віл, і нікому спуску не дає. А поруч Микола-Петро, роль улюблена і грана багато разів, Наталчині пісні ще з дитинства напам'ять знала. Їй український костюм їй до лиця, так природно почувається в ньому, наче все життя носила. Заньківський кравець, старий Петро, колись пошив ці плахту, керсетку, як буде дома, треба ще замовити одяг, адже у справжньому українському театрі гратиме!

Вдалий дебют заспокоїв Кропивницького – є актриса на драматичні ролі, не помилився Садовський, не перебільшив, рідкісний талант у пані Хлистової. Навіть на репетиціях після кожної арії Наталки оркестр зупинявся і музиканти плескали виконавиці. Їй було

запропоновано підписати контракт. Але... Але Марія остаточно – для себе – не вирішила своєї майбутньої долі, вагалася... Незвичним виявився новий побут, іншими були стосунки між жінками, некультурна поведінка за лаштунками вражала, тому з контрактом не квапилася. Садовський почав нервувати, дивувався – чого тут думати, ви – незрівнянна акторка, а на дівчат не звертайте уваги, вони за іншими законами живуть, вас їхні правила не торкнуться. Вмовив... А ще, коли репетирували «Невільника», п'єсу, яку створив Кропивницький за поемою Шевченка, твір складний, особливо в художньому плані, після Маріїного монологу Марко Лукич розплакався від творчого задоволення, зняв із пальця персня з бірюзою і проговорив піднесено:

– Обручаю тебе, Марусю, зі сценою, тепер я маю для кого писати драми, – і надів персня їй на палець.

На жаль, подарунок був завеликий, і Марія мусила залишити його до кінця репетиції в гримерній, звідки його поцупили, хтось зі своїх братів-акторів. Садовський лаявся і вимагав кликати поліцію, втомлена Маруся сиділа біля дзеркала, ще раз переглядала всі речі, бо жевріла надія, що в трупі крадіїв немає, що перстень десь закотився, заховався та от-от блисне. Блідий Кропивницький вмовляв Миколу Карповича до поліції не звертатися, бо це сильно вдарить по репутації театру, казатимуть: в українському театрі грають злодії.

А ввечері, почувши про інцидент, Ганна Григорівна теж доклала свою ложку дьогтю до зіпсованого настрою актриси:

– Ой, погана прикмета, Марусенько, ой, недобра!

– Ганно Григорівно, то хоч ви не накаркайте, ви ж бачите, я вся знервована, Олексій Антонович пише, що подовжувати дозвіл на моє перебування зайве, це руйнує нашу родину, а тут ще це... Я... я не знаю, що робити, все погано, куди не глянь... – розплакалася.

– Та не побивайся ти так через той перстень!

– Та хіба у персні справа? Мало, що під час дебюту намагалися мені настрій зіпсувати, я ж вам казала – мені на сцену виходити, а вони грюкають, сичать, хихикають! А це ж товаришки по сцені!

На гастролях у Харкові зазнала ще одного нищівного удару, знаку, натяку: під час епідемії підхопила дифтерит, через хворобу голос погіршився, втратилися сила, кришталевий тембр. І хоча й Микола

Карпович, і Марко Лукич запевняли, що її голос звучить чудово, для драматичної актриси оперних арій співати немає потреби, вона перебільшує наслідки хвороби – Марія оплакували свій голос, як покійника, не могла втішитися. Плакала, як за передчасною загибеллю таланту, за який має дати відповідь перед Богом.

У цей важкий час поруч постійно був Садовський, втішав, непомітно зблизилися, сталося нарешті те, до чого все йшлося: стали коханцями не тільки на сцені, а й у житті. Прокинулася вранці, побачила Миколу і злякалася. Отже, остаточно перейшла ту межу, яка тепер назавжди відокремила її від чоловіка, ніколи вороття не буде, і тепер не важливо: дасть він дозвіл на проживання чи не дасть.

Несподівано для себе розплакалась, відчула непевність свого становища, підсвідому заплямованість. Микола розплющив очі:

– Кицюню, ти чого не спиш? Спи, ще рано, – пригорнув до себе, поцілував мокре обличчя. – Не турбуйся, все буде гаразд. Ви розлучитесь, усе владнається.

Влітку поїхала відпочити до батьків у Заньки, розказати про зміни в своєму житті. Але ж знала наперед... знала, що так станеться... батькове обличчя вкриється крапельками сердитого поту, очі гнівно звуться, погляд проткне наскрізь її серце... Не зрозуміє! Не пробачить!

Його прокльони лунатимуть на весь будинок, на весь хутір, чути будуть в Ніжині та Києві. Ото буде радість пліткарям, недругам, заздрісникам! Ще довго лунатиме в її пам'яті хрипкий від люті старечий голос:

– Від живого чоловіка до коханця тікатимеш, Маню? Краще б я не дожив до такого дня, до такої ганьби! Скаржишся, штовхнув тебе? Лаявся?! Я б на місці Олексія вбив тебе! І будь-який суд виправдає! Чуєш, Маню, виправдає – бо переступати людські та Божі заповіді нікому не дозволено! А ти не по-людському чиниш. Може, ти вже й хреста зняла, може, і в Бога вже не віруєш? Це зараз модно: думати «вільно», робити «вільно», заборон ніяких! А мені з матір'ю як людям у вічі дивитися? Найменшу донечку свою, улюбленицю, прогавили, не зуміли до порядку привчити, любили понадміру!

Дякую, віддячила! Будь же ти проклята! І щоб духу твого тут не було! Пішла геть, щоб і очі мої тебе не бачили! Опинилася на ганку. Не

вірила, що батько може бути таким жорстоким. Може, схаменеться?
Змінить батьківський гнів на милосердя? Але почула за дверима –
батько гримав на матусю:

– Все це твої потурання! Розбестила! А тепер маємо...

Гіркий материнський плач у відповідь. Кинулася назад, до дверей, але ті самі розчинилися, і на ганок плюхнулася та проїхала, наче на коліщатках, її валіза.

– Геть звідси! І щоб сьогодні тебе в Заньках не було!

Двері сердито гримнули, клацнув засув. Запанувала в будинку тиша, наче всередині – покійник-самогубця, ні відспівати, ні помолитися...

Ледь дісталася хати старенького Петра, кравця, що шив їй український костюм. Валізу покинула на ганку, рук уже не відчувала, сама ж гулькнула в хатинку, двері зачинила. Почула знайомий старезний голос:

– Хто там?

Зраділа, що сам у домі, бурлака. Озвалася:

– Діду Петре, то я, Марія.

Старий кравець почав побиватися:

– А я ще тільки розкроїв тобі керсетку, ще ж не готова.

– Діду, я не за керсеткою. Це вже потім пошиєте, а сестра Ліда забере, мені перешле. Я до вас у іншій справі. Можна я у вас до вечора перебуду, а коли стемніє, візьмете підводу та відвезете мене до Ніжина. Тільки прошу, ні про що не питайте, несила зараз щось говорити...

– Дівчинко моя дорогенька, заспокойся, не нервуй, усе владнається. Зараз пообідаємо, у мене борщ є.

– Дідусю, не хочу їсти... Можна, приляжу, несила сидіти...

– Лягай, дитино, відпочинь. Від горя більше втомлюєшся, ніж від роботи, – турботливо накрив ковдрою, а сам почав кроїти на великому столі спідницю, бурмочучи тихенько:

– Одягне Маня пишний строй та ще коралі з дукачами повісить на шию, зірки з неба позаздрять, що така краса на землі є, сонячна краса. А Катерині ще один рукав вишити – і сорочка вже готова, полотно таке тоненьке, прозоре, гарне Маня полотно привезла. І відійде від неї біда, все владнається.

Лежала тихенько, вдавала сплячу, під любе буркотіння діда Петра покотилися рясні сльози провини, образи, болю, тільки не каяття... бо міняти в своєму житті нічого не могла, «річку перескочила», вороття не було.

Оплакувала батьків прокльон усю зворотну дорогу, світ навколо почорнів. До тями прийшла в Миколиних обіймах. Жалів. Утішав.

Заспокоював:

– Та ви ж, Адамовські, люди гарячі, гонорові, залишки польської крові піняться. Все у вас на емоціях, на почуттях. Марусенько, ти ж така сама донька свого батька. Ти ж кажеш, батько від Олексія листа отримав, може, той щось написав образливе для батькового гонору. Не переймайся, кицюню, простить тебе батько, ще шкодуватиме, сумуватиме за тобою, ось побачиш, що так і буде. Може, не одразу, але владнається.

Микола наче колискову співав, уперше за останній час заснула спокійно. Зажеврїла надія: батьки зрозуміють і простять свою блудну доньку, змінить батько гнів на милість, а матуся – рідна, люба матуся, не проклинала, не взяла такого гріха на душу, тільки плакала... І Євтихій все розуміє, підтримує, і брат Сашко притулок дав у перші дні, і сестра Лідія не одвернулася, і дружина дядька на її боці. Усе владнається.

Владнувалося протягом трьох років. Батько спочатку й чути не хотів про свою улюбленицю, навіть сердився, коли хтось згадував про неї, а коли питали знайомі, ввічливо заперечував: у нього немає дочки Марії, а є одна донька – Лідія. За кілька місяців до смерті все ж таки написав листа Марії, дозволив приїхати. Може, через мудрість батьківського серця змирився, відчуваючи насування вічної розлуки. А може, не змирився, але простив, навіть молебні замовляв, каявся за свій прокльон, відчув, яку руйнівну силу мають слова прокляття.

Олексій Антонович вимагав повернення, його листи знаходили її скрізь, де гастролював український театр: і в Києві, і в Харкові, і в Одесі, і в Чернігові. Скрізь вистави мали величезний успіх, трупа поповнювалася талановитими акторами, Кропивницький написав «Глитая», роль Олени у виконанні Заньковецької надала п'есі такої глибини, що газетярі захлиналися від захвату: «Важку роль зіграла пані Заньковецька. Різноманітні відтінки страждання, якими живе ця роль, знайшли своє вираження у її нервовій пристрасній грі. Актриса мала колосальний успіх, хоча це стоїло їй справжнього зомління і справжньої істерики на сцені».

Чим більший успіх Марія мала на сцені, тим суворішими ставали листи законного чоловіка. Спочатку читала, плакала від безсилля та кидала шматки паперу у вогонь, потім починала одразу жмакати та

рвати папір, не хотіла читати тих дорікань і образ. Ніяк не міг змиритися, що дружини у нього фактично нема, так, закон на його боці, якщо захоче її зганьбити, то з поліцією повернути зможе, але це зганьбить і його самого, його офіцерську честь. Несподівано дізналася від Євтихія, що Олексій Антонович подав у відставку і написав місцем своєї майбутньої локації Ніжин.

А в цей час український театр жив насиченим творчим життям. Приєднався й очолив театр Михайло Старицький, який не тільки поповнив репертуар новими якісними п'єсами, як це робили Кропивницький і Карпенко-Карий, але й підтримав матеріально: актори почали отримувати гідну платню, не шкодував грошей на костюми, бутафорію, декорації. Другий сезон пройшов так само вдало, як і перший: Одеса, Миколаїв, Єлисаветград, Київ, Житомир і знову Одеса. Глядачі влаштовували овації, кидалися до рампи, раз у раз викликали акторів, молодь закидала сцену шапками, стрибала на сцену, обнімалася з акторами. У Києві генерал-губернатор Дрентельн так налякався братання української публіки з українськими акторами, що, побоюючись демонстрацій та крамоли, заборонив допускати українську трупу до Києва на гарматний постріл. Заборонив грати українцям у всьому Київському краї, а в нього ж входили губернії Київська, Полтавська, Чернігівська, Подільська і Волинь. І ця заборона протрималася десять років!

Незважаючи на всі родинні негаразди, Марія була щаслива. Поруч – кохана людина, що фанатично вірить у її талант, вони одне ціле, такого неперевершеного дуету не знала жодна сцена світу. Микола так само талановитий, жодного фальшивого звуку, довершено веде свою роль, а пристрась і грати не доводиться, вона спалахнула між ними так яскраво, що самим лячно, і немає вже сенсу приховувати від друзів-акторів, шила в мішку не скрити, щасливих очей не сховаєш.

Як довго тривало це безхмарне рожеве існування? З'явилася подруга і на сцені, і в житті – Ганна Затиркевич, дуже талановита, а тому й не заздрісна, одразу стало легше дихати. Ця жінка мала природний дар миротворця, плітки знищувала в зародку, бо вела дізнання, як справжній слідчий:

– Ви це самі бачили? Чули, як хтось казав? Хто саме? Не пам'ятаєте? То навіщо язиком плескати, якщо не пам'ятаєте? Вас це не

обходить. Тож краще сидіть та слова своєї ролі повторюйте, а не язиком плещіть. Чуєте дзвін, а звідкіля дзвонять, не знаєте.

Наче молоточки вдарили у скроню, коли вони сиділи після вистави і неквапно знімали грим – гример відпросився, сказав, що дружина хвора, і Ганна, дивлячись у дзеркало, тихенько почала:

– Ти, Марусю, не ображайся на мене, але хочу дати тобі пораду.

– Ганнусю, чого б я на тебе ображалася? Я сама сьогодні не дуже задоволена своєю грою, – лагідно відгукнулася Марія, знімаючи обережно коралі та пакуючи їх у футляр. – Марко Лукич нічого не сказав, та я сама відчуваю, втома дається знаки, мені ж не сімнадцять років.

– Отож то й біда, що не сімнадцять... Не подобається мені, як твій Микола Карпович на новеньку травесті дивиться. Те дурне дівча попервах червоніло, як маків цвіт. А вчора чую, він їй щось говорить, а вона хихикає зазивно, мене побачила й відвернулася.

Марія Костянтинівна мало не зомліла, у голові закрутилось. Подивилася Ганні у вічі, там – біль і тривога. Не сімнадцять років... Коли дізналася, що коханий на два роки молодший від неї, навіки забула дату свого народження, зменшила на шість років, бо відчувала себе поруч із ним молодію, привабливою, енергійною! Не залишають на ній роки відмітин, за цим мандрівним життям нема часу старіти. Разом вийшли на вулицю, на Ганну чекав чоловік, поруч стояв Микола Карпович, веселий, красивий, у новому модному пальті, притрушеному снігом. Візника брати не стали, вітру немає, готель недалеко, ще треба зайти повечеряти. За вечерею Садовський почав вихваляти нову травесті, підкреслював кілька раз, що з дівчини може вийти толк, якщо повчити, підказати. Але не це стало причиною їхньої першої сварки, і не її ревності.

Він з'їздив у справах до Києва, побачився там із Куперником. Почувши прізвище адвоката, Марія зраділа:

– Ти переговорив із ним щодо мого розлучення?

– Не було часу ще розлучення приплітати, наша аудієнція була короткою.

– Невже ти не розумієш, що я залишаюсь без дозволу на проживання? Знову житиму ховаючись, у страху, що мене будь-якої миті можуть заарештувати й відправити до законного чоловіка?

– Не треба передавати куті меду. Не такий уже негідник Олексій, щоб таке вчинити. Он листи до тебе пише – не думай, що я ревную, у даному випадку я не маю права тебе ревнувати – чекає, що ти повернешся.

– Ні, любий, я не перебільшую! Мене вбиває моє непевне становище, я щодня нервую, а потім ти дивуєшся, звідки жар і неприємність! Я вважаю, що спочатку треба влаштовувати справи сімейні, а потім уже перейматися іншими людьми.

Садовський, наче на сцені, узяв паузу, просвердлив жінку поглядом. Йому зараз не було шкода ні її блілого обличчя, ні очей, переповнених сльозами. Холодно, по-військовому відчеканив:

– Запам'ятайте, Маріє Костянтинівно, щоб надалі між нами не було непорозумінь: справа у мене перш за все, а родина на другому плані!

Вийшов з кімнати, грюкнувши дверима. Виплакалася, пробачила, бо вже була прив'язана до нього міцніше, ніж вінчаним шлюбом, уже знала, що жити без нього несила, що злилася з цим чоловіком навіки, з незнаним чоловіком, який поступово виявляє свій норів, свій характер, може бути солодким, як цукор, може бути брутальним та огидним. Але однаковісінько, для неї він той велетень, що затулив од неї сонце, сам став для неї сонцем!

Так, справа для Миколи Карповича понад усе. Триумфально пройшли гастролі в Петербурзі, українці полонили всі верстви населення, у касі бійки за квитками – вулиця Мойка, що вела до театральної каси, так бувала запруджена людьми всіх рангів, що проїзд на ній зупинявся. Під час вистави глядачі стояли в проходах, але всі сиділи тихо, як мерці, кожен шепіт, кожне дихання акторів було чути в найдальшому кутку зали. Дехто – від нижніх чинів і до senatorів – терміново згадали, що вони вихідці з України, теж «малороси», приходили до акторів брататися. Модники та модниці вдяглися у вишиванки! Нечувано, вперше в історії театального життя в Російській імперії українське слово зазвучало в столиці, збурило загаль. І нарешті – величезна честь! – трупу Кропивницького запрошують грати для царя. Цар аплодує, цар задоволений, особливо українським водевілем, після закінчення вистави запрошує до себе в ложу, його імператорська величність бажають поспілкуватися з цими талановитими малоросами.

І відбувається для Марії найприкріше.

Градоначальник, генерал Грессер прибіг за лаштунки та наказав:

– Господа актори й актриси, до государя!

– Але ми маємо спочатку переодягнутися, зняти грим, – заперечила Заньковецька, решта її підтримала.

– Всі, як є, так і йдіть! Прошу! – скомандував генерал. – Государ чекає на вас.

Упрілі, по обличчях стікав піт після запального танцю, яким закінчився водевіль, актори пішли представлятися його величності... Вони йшли через залу, глядачі усміхнено вітали своїх кумирів, а позаду йшов, наче конвоїр, грізний генерал Грессер і давав настанову:

– Прошу господ артистів тільки давати відповіді на питання государя... Ствердно відповідайте!

Таке ставлення прикро вразило Марію Костянтинівну, вона вирішила взагалі не розмовляти з царем.

Олександр III приязно усміхнувся акторам, подякував за гру, за велику насолоду від малоросійського мистецтва, а потім звернувся до Заньковецької:

– Де ви грали раніше?

Марія мовчала, дивлячись у вічі царю. За неї відгукнувся Садовський:

– На півдні, ваша величносте, – він став її голосом!

– Чи не важко вам, шановна, одночасно і співати, і грати? Знову пауза, і знову пролунав енергійний чоловічий голос:

– Звичка, ваша імператорська величносте.

Марію вразило, як Микола, людина, яка не любила «Кацапію», а по-іншому він не називав Росію, могла тепер так принижуватися! Ще їй потому дорікав:

– Маню, ти язика проковтнула? Велику цяцю побачила? Ти чого мовчала, кицюню? Мене цей успіх надихає, тепер Дрентельн скасує свою дурну заборону, знову гастролюватимемо і в Києві, і в Полтаві!

У Миколи знову була справа на першому місці, і через це можна було принизитися, забувши людську гідність...

Надія не справдилася, не допоміг навіть великий князь Михайло Миколайович, під началом якого служив брат Євтихій і який дуже прихильно ставився до української трупі.

– Як, у присутності його імператорської величності грати можна, а у Києві – ні? Зістарився Дрентельн, – дивувався великий князь.

Невдовзі до Петербурга приїхав і сам Дрентельн, і до нього пішов на перемови Кропивницький, бо гарячий і нестриманий Садовський міг тільки зіпсувати справу.

Чекали на Кропивницького в ресторації, хвилювалися більше, ніж перед прем'єрою. Нарешті повернувся Марко Лукич, розгублений, зі сльозами на очах, почав розповідати:

– Прийняв одразу, і хвилини не чекав. Сказав старий лис, що дуже радий мене бачити. Я йому: «Ваша ясновельможносте, Петербург – не Київ, проте...» Не дав слова сказати, перебив: «Дуже радію вашим успіхам, тут і залишайтеся, а до Києва вам їздити не слід. І слухати нічого не хочу! Ви ще на півдорозі від Києва, а студенти вже виряджаються в смушкові шапки, напинають вишиванки, вбираються в широченні шаровари і галасують: “Ми!..іде наш батько!” – це неприпустимо, я цього не можу дозволити!» Я знов до нього: «Але, ваша ясновельможносте...» А він швиденько розвернувся й пішов. Ось такого дозволу я добився, – сумно закінчив Кропивницький.

Марію оточували захоплені її талантом люди, казали, що Заньковецька може залити сльозами глядацький зал, ходили на вистави «поплакати» тими святими сльозами, що не знищують, а звільняють і очищають душі. На сцені їй не треба було грати, бо лицедійство – справжнє лицедійство – це втілення на сцені чужої душі, що проростає в тобі, починаючи з репетицій. І тобі вже нема чого перейматися своїми жестами, мімікою, голосом – на цей час, поки йде вистава, ти інша людина, до кінця, до останньої репліки. Власне нещасливе життя додає правдивих фарб вигаданим героїням, опромінює таким шквалом почуттів, що іноді мусять перервати виставу і надавати ніжним глядачкам медичну допомогу. І їй, знесиленій, треба безліч разів виходити кланятись, високоповажна публіка шанує некороновану королеву театру! А Марія ніяк не могла налагодити особисте життя. Олексій Антонович спочатку й слухати не бажав про розлучення, потім запросив надто дорогу ціну. І не допомогло ні клопотання брата, ні інших поважних друзів-прихильників її таланту. Хлистов прислав лист Миколі Карповичу, яким розбив усі прагнення з'єднатися з коханою людиною вщент. Олексій писав: «Зв'язок ваш із моєю

дружиною є факт, але цього недостатньо для офіційного розлучення. Чи визнаєте ви звинувачення мною дружини у незаконному зв'язку з вами? Прошу дати ствердну відповідь. Надіюсь, ви вчините як чесна людина і як колишній друг...»

Марія не дочитала листа, знепритомніла. Коли прийшла до тям, побачила коло ліжка Миколу:

– Кицюню, що сталося? Що могло тебе так знервувати в цьому злочасному листі? Треба радіти, нарешті пан Хлистов дав згоду на розлучення?

– Дав згоду, але якою ціною! Невже ти не розумієш, що через його егоїзм ми не зможемо з тобою обвінчатися? Якби ж він мене навіть не кохав, як постійно стверджує всім, а хоча б поважав, то взяв би провину за розлучення на себе!

– Яка нам з тобою різниця? Ти – моя дружина, ми живемо разом, працюємо разом. Ти станеш вільною, і ми обвінчаємось.

– Ми не зможемо обвінчатися... ніколи, адвокат мені пояснив: якщо розлучення з провини жінки, то вона має право вінчатися тільки після семи років монастирського спокутування гріхів! Провести сім років без тебе, без театру? Ти розумієш, що для мене це означає передчасну смерть, – Марія розплакалася, вткнувшись у подушку.

Розгніваний Садовський, наче лев у клітці, заметушився по кімнаті:

– Який підступний мерзотник, ще має зухвальство нагадувати про колишню дружбу! Але виходу іншого немає, треба погодитися на його умови.

– І що тоді буде?

– Буде так само, як і зараз. Ти була, є і будеш моєю коханою дружиною. Хіба вінчання зберегло твій шлюб? Хіба кого утримував запис у паспорті?

Миколин експромт-монолог ще довго заспокоював Марію, сум зменшився і заховався десь на самому денці серця. Сьомого жовтня 1887 року у Києві Святійший Синод затвердив розлучення Хлистова Олексія Антоновича з Марією Костянтинівною, у дівочтві Адасовською. Власноруч написала про себе – «прелюбодіяла», бо жила і живе з чоловіком, якого кохає.

Вийшла із сірої державної установи й прижмурила очі, осіннє сонце засліпило. Йшла парком, підкидала ногою різнобарвне кленове листя – і вперше відчула, що знову вільна. Присіла на лаву, дістала

новенький паспорт, де рукою чиновника-писарчука дуже красивим каліграфічним почерком після прізвища «Адасовська» було дописано в дужках «по сцені Заньковецька», наче остаточне визнання її життєвого шляху в театрі.

Доки тривав процес розлучення, здавалося: розлучиться – і буде щастя. Але нічого не помінялося, хіба що на гірше. Микола став грубішим на репетиціях, особливо після того, як розсварився й пішов від Кропивницького, організував власну трупу.

Марко Лукич був вимогливим, суворим, але ніколи нікого не принижував. Садовський переступав через людську гідність із легкістю полкового коня, кричав, лаявся і за діло, і без діла, і на молоденьких, і на заслужених акторів. Це на репетиціях, а поза роботою...

Нахабна поведінка молоденької акторки щодо неї примусила запідозрити найстрашніше, що могло статися – Миколину зраду.

Герой-коханець на сцені, що причарував її саму з першого звуку голосу, з першого погляду, так само чарував жіноцтво. П'ятирічний виснажливий трикутник, як у театральній драмі з обманутим чоловіком і коханцем, непомітно змінився на багатокутник, що заплівся зі зрад, нещирого каяття, брехливих клятв. Терпіла, страждала...

Слава про неї гриміла по всій імперії, її запрошували на найкращі сцени з фантастичними, нечуваними гонорарами, газети, часописи захлиналися від компліментів, видатні люди схиляли коліна перед її талантом: Антон Чехов, Лев Толстой, навіть українофоб Суворін здався, визнав, пролив «крокодилячі сльози», художники, фотографи просили позувати, втілювали її образ на папері, на полотні... Не цінувала, не поважала одна-єдина людина, чоловік-коханець – Садовський. Навіть колишній чоловік Хлистов визнав свою провину перед нею, побачив брата Євтихія на виставі, підійшов, передав вибачення – хотів знищити такий талант, нехай Маруся пробачить його, якщо зможе. Запізно визнав... А Садовський... Вона волала до нього зі сцени словами своїх героїнь – «катують і недокатують», «я занадто кохала, стала рабою, собакою вірною», «яке плохе в нас серце: і образи дарує, і все нудиться за минулим», «виженіть кохання з мого серця, а без цього дива я пропаду навіки», «ви вийняли з моїх грудей

серце і, сміючись, красте, ще й на моїх очах, його на шматки» – не почув, не пожалів, перейшов межу...

Відмовив у ролі, навіть вірна Ганна здивувалася: невже Садовський вважає, що ця молоденька вертихвістка впорається? А коли закричав на неї перед всією трупкою під час репетиції: «Ти – нікчема, це я – герой, я – лев, це я створив тобі храм і звів на п'єдестал! Ти без мене – ніщо!» – то її терпець урвався, кинула театр Садовського, спакувала нашвидкуруч речі, поїхала додому лікувати душевні рани, шукати собі іншого пристановища, добре, що українських труп було вже чимало: і Кропивницький гастролює, і у Старицького справа непогано просувається. Йї за кордон запрошували, ще влітку, у липні, прийшов лист від Євгена Олесницького, запрошував її на гастролі до Львова, у Галичину, підтримати тамтешній театр «Руська бесіда», слава про неї і там залунала!

Вибір був, та повернулася швидко до коханого Миколи, сказав кілька слів ніжних, листа повинного написав – пробачила, через свою образу переступила, так і пішло життя коливатися: то розрив навіки, то примирення, та з роками все частіші сварки, все довшими та болючішими стають розставання. Більшість примирень починалися з її боку, то листа напише, то когось із друзів попросить допомогти, то білу троянду кине на сцену після вистави, а він усе одразу зрозуміє, підніме квітку, усміхнеться.

Як гарно думається під стукіт коліс! В останньому листі після всіх порожніх слів про її розхристані нерви, її хворе серце, про її дорогоцінне здоров'ячко дописав про свого другого сина – розстався з Євгенією Базилевською, таких, як Микола, і законний шлюб не утримає! – «Прийми цю дитину». Цікаво синів поділили, переполовинили: старшого колишня дружина забрала, а меншого – він.

І почав складатися в голові Марії монолог, звертання до нього, якого ніколи йому не вимовить, але зараз слова з'являлися невимушено, текли, як струмок:

– Ти же знаєш, любий, моє серце наповнене лише тобою, роки линуць, мені вже п'ятдесят, а без тебе я не можу, не вмю, не хочу жити. Але – добре, я знайду в серці місце і для твого сина, безневинного хлопчика, заручника твоєї зради, однієї з багатьох.

Миколо, ти знаєш давно, ти певен, що я вмію прощати... Я пробачила і цей твій законний шлюб, і це було найбільше й найболочіше приниження, якого я від тебе зазнала! Чверть віку я була поруч із тобою! О! Як змінювався мій статус: улюблениця родини – учениця пансіону – щаслива наречена – дружина з розтоптаними мріями – кохана жінка, яку люблять понад усе – коханка, яку зраджують і принижують. Коханий, скільки разів я тікала від тебе у сльозах, у відчаї, щоб згодом повернутися назад, бо заміни тобі в моєму світі не існує. Ти, такий розумний, добрий, мудрий, невже ти за час нашого спільного життя так і не зрозумів, що існують такі однолюби, як я, які душу покладуть за кохану людину, усе пробачать, хоча й серце порветься на шматки, усвідомлять усі недоліки коханого, а не будуть у змозі розлюбити. І ніхто не має права вирішувати, чи це від сили почуттів, чи від слабкості духу.

Навіть батькам я завдала болю, мене прокляли, вигнали з рідного дому, три роки я перебувала в горі та каятті, і все заради тебе.

А тепер ти хочеш, щоб я стала матір'ю твоєї нещасній дитині, нещасній, тому що ти зруйнував родину, переступив через жінку – мене зараз не цікавить, кохав ти її чи ні, мої колишні ревності давно вгамувалися – що для тебе цей хлопчик, і ким він стане для мене?

Може, він уже не вміє усміхатися по-дитячому щиро, а тільки копилить губи та сумно дивиться, як людина, що зазнала перших ударів долі?

Добре, я знайду сили та прийму цю дитину, але ти знову забув про мене, про мої почуття. З-за спини хлопчика буде виглядати тінь його рідної матері, разом з якою ви розтоптали моє серце. Вона знала про наші стосунки, як ти завжди казав, «ми не чужі один одному люди», але це не зупинило її – тобі я не дорікаю, ти такий, який є: ти герой, ти коханець, ти лев – вона вийшла за тебе заміж. Яка жінка тобі відмовить, тим паче акторка з мріями про ролі, успіх на сцені, славу? Господи, я знов тобі дорікаю...

Миколо, мені не було так лячно стояти перед лютими чорносотенцями, як зараз знову побачити тебе, як у першу нашу зустріч, коли я чула твій голос і боялася підняти на тебе очі, боялася втратити зір, бо на сонце не можна дивитися безкарно... Хто ти, чоловіче, що вже чверть віку випробовуєш моє кохання? Кажеш, гарно,

правдиво граю свої ролі, наче живу на кону, а яку ціну заплатила за цю правду, тебе хоч іноді цікавило?

Пам'ятаєш, після першої твоєї зради я за одну ніч посивіла? Ледь не вкоротила собі віку... А ти по всьому писав і запевняв, що я для тебе все: і радість, і щастя, і доля, що ти мій повіки, що ти нікого в світі так не любив, як мене. І давав пораду: не слухати, що поганого доносять мені наші доброзичливці.

Ти відірвав маленького хлопця від матері. Чому ця жінка погодилася розстатися з сином? Бо вона, як і я колись, розчарувалася в щирості твоїх почуттів? Це я тепер навчилася дивитися на твою легковажну поведінку крізь пальці: зрадив мене, зрадиш кожному, що зустрінеться на твоєму шляху. Але ж були, були в моєму житті ті сім безхмарних шалених років безумовного кохання, сім років – на більше тебе не вистачило, бо ти сам визнавав, що такий-сякий. Тепер я певна, навіть якби ми і повінчані були, нічого б не змінилося, бо ти себе, своєї природи не переробиш, якщо грубість не зміг приборкати, то що про все інше говорити! Була б я такою, як ти, то і сварок не було б, ні лайок, ні непорозумінь між нами. Але я заплатила дуже високу ціну, щоби бути поруч із тобою, грати на сцені, я була для тебе і твоєї трупи тою цілющою джерельною водою, яку забруднили інтриги, плітки, брехні, некультурність, твоя лайка, мандрівне життя, чвари, безлад, невпорядкованість – ось що мене вбивало, ось від чого мене хотіли врятувати батько з колишнім чоловіком, але я...

Але я вчинила б так само, навіть якби і знала, що так станеться, бо це моя, нехай нещаслива, але обрана самою доля. Це я сама завинила перед Богом, батьками, чоловіком, братами, сестрою... Пам'ятаєш, пішла від тебе, а додому повернутися не могла? Хіба ти можеш зрозуміти жах такого становища – становища покинутої коханки? Бо ти вільний козак, красень, усі мають право тебе тільки обожнювати. А ти – ти маєш право горлати на мене на репетиціях, принижувати, визнаєш свою брутальність, але нічого не змінюєш на краще. Я знову тобі, навіть у думках, дорікаю... У мене на устах крутиться питання, я не питала раніше і не запитаю ніколи: ти мене коли-небудь кохав хоч день, хоч хвилину, хоч мить? Було захоплення, був радісний захват, надпорив, була ейфорія, шаленство, але, може, через мій талант? Коли тривалі овації, коли бійки у касі за квитками, коли сотні прихильників, коли через це твій театр процвітає, і ти пишаєшся справою своїх рук,

ти – мій натхненник, ти – моя підтримка, коли я робила перші кроки на професійній сцені, ти – моє найбільше в світі розчарування, коли я побачила, як мало я для тебе значу поза сценою...

Ти наче переконався, що я дурне дитя, яке не вміє глибоко почувати, і що б мені гидкого, образливого не сказали, не зробили, я все швиденько забуду, і все мине безслідно. Я хворіла, хіба тебе непокоїла моя хвороба? Ти хоч раз запитав лікаря, на що я хворію, чи серйозна моя недуга? Ні! А скільки разів ти примушував мене, хвору, своєю злістю, запалом виходити на сцену?

Ти завжди вважав, що я винуватиця того, що відбувається у нас із тобою. Звичайно, у всьому винна я. Я зла, я вередлива, примхлива, уперта, норавлива, комизиста! Бездушна! У глибині своєї душі (ніколи не погоджуся навіть із самим Богом, наче її у мене немає) схоронила все і, наскільки мені дозволяли мої нерви, настільки я намагалася приховати, що страждаю.

Ти опікувався собою, своїми справами, своїми бажаннями, це завжди було для тебе на першому плані, а на якому плані я була для тебе, Миколо?

Потяг наближався до Станіслава, чи зустріне її Садовський? Марія усміхалась, дивилася на робітничі будівлі передмістя, п'ять валіз із костюмами стояли біля дверей. Чомусь згадалась оповідь Марка Лукича про його роботу в галицькому театрі тридцять років тому.

Тоді він скаржився і на репертуар, який складався більшою частиною з перекладів польських, французьких та німецьких п'єс. Казав, що актори, майже кожний, говорили українською з акцентом, вживали багато полонізмів. У всьому відчувався величезний вплив польської культури.

Микола писав, що зараз руський театр грає і п'єси брата, і Панаса Мирного, і Котляревського, і Шевченка – рідний, знайомий репертуар.

Потяг почав гальмувати, вагон опинився біля самого вокзалу, у натовпі одразу помітила Садовського, що в одній руці мав величезний букет квітів, а другою тримав маленького хлопчика в теплому розшитому козушку. Поставив малого між нею й собою:

– Це мій молодший син. Юрко, це твоя друга матуся. Щоб слухався, зрозумів?

На квіти, на цей яскравий оберемок не звернула уваги, мовчки взяла дитину за руку. Ручечка маленька, з тоненькими пальчиками, й обличчя тоненьке з розумними настороженими оченятами: і свого тата погано знає, і цю чужу жінку вперше бачить.

Незнайомі хлопці підхопили її валізи. Через хвилину Марію оточили радісні, веселі люди – майже вся трупа «Руської бесіди» приїхала разом з Миколою її зустрічати, почалися вітання, промови, потім, отямившись – Марії Костянтинівні треба з дороги відпочити – поїхали проваджати до готелю. Відчула себе потрібною, очікуваною, щасливою.

Ввечері запросили на бенкет на честь її приїзду. Після урочистих тостів розговорилися по-дружньому. Катерина Рубчак, симпатична вишукана галичанка, що прийшла разом із чоловіком Василем, почала згадувати, як давно мріяли побачити гру «великої Заньковецької», ще кілька років тому.

– Звідки ж ви про мене дізналися? Ми ж у різних імперіях живемо!

– Спершу прочитали у львівському журналі «Зоря», це вже більше десяти років тому. Про вас там була велика стаття, який ви фурор у Москві вчинили, що дуже публіці сподобались, а жінки були у захваті від краси наших українських костюмів, замучили вас своїми оваціями після вистав! – І після цієї шаленої оди накрила Марію мокрим рядном: – Якби ж ви знали, яка я щаслива, що післязавтра гратиму з вами на одній сцені, з вами і з Миколою Карповичем...

– Як післязавтра? А репетирувати коли? Нам з вами ще зігратися разом треба!

– Микола Карпович сказав, що одного дня вистачить, ви з ним усі ці ролі грали сотні разів, а з нашим театром він весь репертуар кілька разів пройшов. О, він таким суворим, вимогливим буває!

Марія знайшла очима Садовського, той в оточенні чоловіків щось жваво обговорював, і усміхнулася, нічого не змінилося, усе, як завжди:

– Ну що ж, післязавтра – так післязавтра!

– Уже й афіша готова. І так по місту розголос йде.

– І яку п'єсу гратимемо?

– «Наймичку»...

І відлягло від серця, Харитина – одна з улюблених її героїнь, значить, усе буде гаразд...

Наступного дня, ще до репетиції, підписала контракт. Пробігла швидко очима – документ формальний, але необхідний. Здивував, але згодом дуже сподобався один незвичний пункт: «зобов'язаний(на) як в театрі, так і за межами театру вести себе прилично, дбати взаємно про добру справу цілої дружини, висловлюватися про своїх товаришів і товаришок перед посторонніми якнайліпше», «в будинку театральнім і у всяких урядових справах уживати виключно української мови». Які далекоглядні правила, що усувають стільки болючих конфліктів!

Завіса піднялася, і глядачі побачили на сцені бідну, у лахмітті, дівчину. Жодного, звичного для Марії оплеску не прозвучало. Шановна публіка не знала, що ця бідна служниця Харитина і є славнозвісна Заньковецька. Але непомітно весь зал, до останньої людини на гальорці був причарований тим життям, що ні, не гралося, жило на сцені, тримало увагу надприродну, примусило так співчувати нещасній долі наймички, що всі обернулися на єдину істоту зі сльозами на очах. Прокинулися, коли впала завіса. І повторилося те, що вже роками супроводжувало Марію Костянтинівну – овації, несамовитість, море квітів. Станіслав першим упав до ніг славетної актриси.

Гастролі проходили тріумфально. Газетярі змагалися в епітетах, щоб хоч приблизно описати враження від гри східноукраїнських акторів. А для Марії наче повернулася молодість, перші роки її артистичної діяльності, коли завжди поруч був Микола Карпович, його підтримка тоді була на вагу золота, ніхто до них так ще не грав закоханих, коли почуття виплескувалися з глибин сердець на зачарованих глядачів. І тепер, тут, у Галичині, наче повернувся той щасливий час, вони знов разом і в житті, й на сцені.

Золочів і Тернопіль, Скалатне і Чортків, Заліщики і Стрий, Перемишль – усі ці міста побачили гру двох велетнів українського театру. Величезне враження справило на Марію гуцульське свято в Коломиї, сюди запросили весь колектив театру. На Гуцульщині вже панувала зима: початок грудня, мороз, за кілька днів до приїзду акторів була сильна завірюха, яка вчинила шкоду і лісу, і господарям. Але чемно поступилася гарній сонячній погоді. Місто заливали сонячні промені, суворе гірське пасмо Чорногори припало інеш, наче теж вирядилося до свята.

Звідусюди з'їхалися гуцули в яскравих мальовничих строях, тут були газди та газдині, дівчата та легіні з Косова, Кут, Космача, Яблунева, Ворохти, Жаб'єго.

Вітати зі святом од театру на сцену піднялися Заньковецька з Садовським, а також Катерина Рубчакова і Гембицький. Легіні після їхнього виступу почали танцювати аркан і взяли Марію Костянтинівну в коло, блищали пістолі за чересами, топірці зі свистом прорізували повітря, звуки цимбалів, скрипок, радісний настрій, усе це свято вразило актрису.

Коли поверталися з Коломиї, вона казала Миколі:

– Який дивовижний народ ці гуцули, скільки молодечтва у цих легінів, у їхніх танках, вигуках, піснях! Яка дивовижна мова, вбрання, звичаї, узагалі – все. Але моє серце відчуває, що все це рідне і дороге.

У середині лютого трупа приїхала до Львова. Нарешті не було ніяких проблем з приміщенням, бо театр «Руська бесіда» повернувся додому, до міста з багатими театральними традиціями. Ошатністю, порядком Львів дуже сподобався, Марія в будь-яку вільну хвилинку брала за ручку свого несподіваного синочка, йшла з ним мандрувати старими вуличками. Деякі будівлі вражали, а маленькому Юркові припали до душі дзвінки трамваї, уподобав їздити в них, сидіти біля вікна і розглядати будівлі. Заходили до кондитерських, ласували львівськими смаколиками, пили запашну каву.

Саме тут, у Львові, Марія вперше почула від малого:

– Мамо, дивись, он яка баня! А яка черепиця на дахах! – стояли на оглядовому майданчику Ратуші, милувалися краєвидом, хоча було морозно і сильний вітер. У дитини почервоніли щічки, поквапилася в будівлю – не дай Боже застудиться! На очі навернулись щасливі сльози, але одразу ж защемило серце, її розумне серце знало: довго так не триватиме...

У місті Лева в затишному готельному номері в обіймах свого лева спить незрівнянна зірка українського театру Марія, жінка, яка давно не прагне слави, а хоче родинного щастя та спокою. У сусідній кімнаті спить хлопчик, що називає її матусею. Попереду півтора місяця виступів у Львові, овацій, спілкування з однодумцями, такими ж залюбленими в театр бідолахами, справжній український театр.

Через три роки вона назавжди розійдеться з коханим Миколою, і ще чверть віку буде жити без нього, бо доля подарує їм обом довге творче життя. Попереду ще багато злетів і падінь, ще багато разів зустрінеться з людською зрадою, підлістю і шляхетною вірністю, до останнього дня буде наставляти театральну молодь, виховає цілу плеяду талановитих акторів.

Усе це буде потім, а зараз у номері готелю спить щаслива жінка в обіймах єдино коханого чоловіка.

Наталя Лапіна

Таємниця Синьої Бороди

До центру вони дісталися трамваєм. За вікнами пропливала кам'яна казка. Кожний будинок прекрасний, наче церква. Трамваї, автобуси, легкові та вантажні машини. У середині тридцятих років вже мало кого можна було здивувати автомобілем, хіба що їхньою кількістю, яка свідчила про статус столиці.

Тіна ледь стримувалась, щоб не почати захоплюватися містом уголос. А брат, що сидів від них з мамою через прохід, читав газету, складену до розмірів книжки, й удавав місцевого жителя. Провчившись у Віденському університеті три роки, він робив це майстерно.

До ювелірної крамниці від трамвайної зупинки було досить далеко, і вони сповна могли насолодитись прогулянкою вулицями омріяної столиці. Вигадливо декоровані фасади, портики, скульптури. Невже вони справді у Відні – місті палаців та кав'ярень, місті Моцарта, Бетховена, Штрауса і Клімта? Від висоти будинків перехоплювало подих. Але і тут мати строго пасла дівчину:

– Тіночко, не крути так головою, берет спаде.

А можна я його зніму, тепло.

– Ні, сонечко, будь, як люди.

Тіна трохи опустила голову. Справді, хоча весняний день був майже по-літньому теплим, люди йшли у прегарних капелюшках та капелюхах. Деякі жінки – в рукавичках. Але нікого – в пальтах чи плащах, довкола – лише костюми й жакетки.

Мати, яка розглядала здебільшого розташовані на перших поверхах магазини, сказала Миколі:

– Ох, бачу, Відень – столиця не лише музики, а й розкоші. Брат чемно всміхнувся.

Наче підтверджуючи мамині слова, поруч розчинилися високі горорізьблені двері, і два чоловіки в однакових костюмах винесли звідти до чорної лискучої машини великі пакунки. Водій прийняв їх та поклав у багажник. Із крамниці вийшли чоловік і жінка, молоді, усміхнені, і сіли в це авто. Водій зачинив дверцята, і за якусь хвилю вони поїхали. Сімейство Стасюків затрималося біля вітрини, яку прикрашали одягнені в хутра манекени.

– Дві шуби купили, – констатувала побачене пані Лідія. – Є тут справді багаті люди.

– Що ж це вони навесні шуби купують? – хмикнув Микола.

Тіна засміялась, мати посварила пальцем:

– То не наша справа.

Повагом вони дісталися нарешті до ювелірної крамниці, де збирались придбати Тіні сережки. Тут дівчині знову перехопило подих. Величезні арочні вікна пропускали всередину досить світла, проте скляні вітрини підсвічувалися ще й електричним світлом – сяйливе казкове королівство. І, наче король з королевою, навколо яких метушилися придворні, – той самий молодий чоловік із жінкою, що придбали шуби. Вона приміряла небувало гарні браслети, він спостерігав з іронічною посмішкою.

– Не знаю, – вона вагалась. – Я хотіла простіший, з самих перлів...

– Зате смарагди пасують до твоїх зелених очей.

– Ти ж казав, що сьогодні вони сірі.

– Уже – зелені, – він підніс браслет до її обличчя, порівняв з очима. – Вони завжди такі, як я хочу.

Жінка опустила погляд, Тіна не встигла побачити кольору її очей. А волосся чорне, розкішне, густе, ледь прикрите крихітним капелюшком із бантиком та вуаллю.

У крамниці виразно пахло квітами.

Тим часом до них також наблизився продавець, у недорогому, але модному костюмі, з білим трикутничком носової хустинки в нагрудній кишені:

– Що бажаєте подивитись?

– Сережки для дівчини, – мати вказала рукою на Тіну.

– Золоті? Срібні?

– Золоті, з невеликими камінцями.

– Погляньте на цю вітрину, будь ласка.

У Тіни очі розбіглися від кількості сережок. І всі – красиві. Хотілось дивитись на них і дивитись. Але ще цікавіше було спостерігати за вишуканою парою. Надзвичайно правильні риси обличчя невідомої красуні, уся її гармонійна постать відвертали увагу дівчини від вибору прикраси. А вона ж так про неї мріяла!

– Ну то що? – чоловік тримав у кожній руці по браслету. – Який обираєш?

Він наче грав у якусь гру, посміхався іронічно і трохи зловісно, у нього були широкі важкі щелепи. У погляді проглядало щось свинцеве. Раптом він здався Тіні казковим Синьою Бородою. Небезпечним і таємничим. Таким, що дає дружині ключ від забороненої кімнати і знає наперед, що вона туди зазирне. Навмисно підштовхує її до загибелі. Дівчинка відчула дивний холод.

Між тим молода жінка відповіла вабливим домашнім голосом:

– Таки послухаю тебе. Зі смарагдами.

Синя Борода задоволено засміявся й кивнув продавцям:

– Запакуйте обидва. І оте довге намисто зі смарагдами.

Пасуватиме до браслета.

– Дякую, милий, – всміхнулась красуня-жінка, а він поцілував її руку.

Тим часом підібрали кульчики й Тіні.

– Примірте оці. Панна русява, їй пасуватимуть рожеві корунди.

Дівчина встромляла у вухо сережку, а краєм ока проводжала казкову пару.

– Відомі люди, – сказав брат, перехопивши її погляд.

– Ти їх знаєш?

– Хто ж їх не знає! Сережки подобаються?

Тіна подивилась на себе в люстерко, яке заповідливо тримав продавець. Мати кивнула:

– Дуже гарні, й ціна підхожа.

– Братимете?

– Так, – пані Стасюк витягла з ридикюля гаманець. Тіна вділа і другу сережку:

– Можна я в них піду?

– Ні, доню, це ж твій посаг.

– Запакувати? – запропонував продавець.

– Так, – пані Лідія обережно прийняла оксамитову коробочку й сховала її в глибинах свого ридикюля.

– Я маю сережки із самого Відня! – радісно вигукнула Тіна, тільки-но вони опинились на вулиці.

– Августино, поведься пристойно! – нахмурила брови матери. Але дівчину важко було зупинити:

– Миколо, ти сказав, що знаєш отих двох... ну, що купували...

– Зачекай, зйдемо до кав'ярні, там розповім.

– До цієї? – Тіна вказала на розкішний ресторан, що містився на першому поверсі сліпучо-білого будинку.

– Ні, тут нам хіба що на одне горнятко кави грошей вистачить. Тут неподалік є цілком добрячий заклад зі студентськими цінами.

Ще чверть години прогулянки казковим містом – і родина Стасюків уже сиділа за круглим столиком, чекали на замовлені шніцелі.

– Ах, матусю, яка я щаслива, що ви мене взяли до Відня! – уже вкотре повторила Тіна.

– Ще б пак! – відгукнувся брат. – Прогулюєш гімназію.

– Ти обіцяв розповісти... – нагадала мати.

– А, про Мандля та його дружину! Це мільйонер, фабрикант зброї. Патрони, гармати. Хто каже, що він – найбагатша людина в Австрії, хто каже, що лише третій за статками.

– Він ще досить молодий.

– Так, одержав спадщину від батька. А його жінка – колишня акторка, знімалася в фільмах. В одному навіть гола.

– Колюсю, це слухає твоя сестра!

– Пробачте. Не подумав.

Тіна хотіла почути ще щось і сказала:

– А пані Мандль дуже гарна. І на вигляд така молода.

– Так, їй приблизно двадцять років.

– Звідки ти знаєш?

– Читав у світських новинах.

– І тато любить газети читати...

Тато залишився вдома, у Винниках. Працював, щоб син міг навчатися, а дружина з дочкою – подорожувати.

Довкола парували звабліві запахи страв і кави, а Тіна згадувала квітковий аромат ювелірної крамниці. Чи це були парфуми пані Мандль?

Коли мати відлучилася до дамської кімнати, Тіна пошепки спитала:

– А ти бачив той фільм? Ну, де вона... дружина мільйонера...

– Гола? Аякже! Я таке не пропущу!

– Ну? І як воно? Оце все...

– Та звичайно. Пішла дівчина купатись, а сукню на коня поклала.

Доки плескалась – кінь побіг. Вона – за ним.

– Гола?

– Гола-голісінька!

- Кажи тихіше!
- Та ніхто тут української не розуміє.
- Впіймала вона?
- Кого? Коня? Ні, чоловік упіймав. Побачив сукню, став її шукати. Вона – в кущі. Він їй туди плаття кинув, щоб одягла. Потім він закохався в неї.
- То фільм про кохання?
- Звісно. І про те, щоб дівчата сукні на коней не клали.
- І як цей фільм називається?
- Хочеш побачити? Не вийде! Його сам Папа Римський заборонив.
- Справді? Який жах!
- Про що ви тут розмовляєте? – повернулась до столика пані Стасюк.
- Про Папу Римського.
- А-а-а. Чемні діти.
- Проте молодша чемна дитина раптом спитала:
- А як її звати?
- Кого?
- Ту пані, що знімалась у кіно, а тоді вийшла заміж за багатія.
- Геді. У кіно вона була Геді Кіслер. Тепер Геді Мандль.
- Уже не знімається. Навіщо?

* * *

Сама Геді скандальний фільм «Екстаз» вважала помилкою юності. Розповідала: підписувала контракт на романтичний сценарій «Симфонія кохання» й потім намагалась протестувати, коли вже під час зйомок з'ясувалось, що на екрані доведеться і бігати оголеною, і вдавати оргазм. Але за відмову треба було сплатити велику неустойку... І знімав стрічку дуже талановитий режисер...

Це був не перший фільм вісімнадцятирічної Геді Кіслер, але ганебний розголос так налякав батьків, що вони терміново повернули юну зірку додому й наполягли на шлюбі зі збройним магнатом Фрідріхом Мандлем, який також скаженів од фільму. Бажали щастя дочці.

Вона народилася того ж року, що й почалася Перша світова. Точніше – 9 листопада 1914-го. У Відні. Але попри тогочасні політичні

й економічні негаразди дитинство її було досить безхмарним.

Мати, єврейка, яка прийняла католицтво, нагородила її довгим іменем Гедвіга Єва Марія, а батько – гарним прізвиськом, що у ХІХ столітті досить часто траплялося в Галичині й на Волині. І походив він із Лемберга, тобто Львова, а у Відні обіймав посаду директора банку. У житті «маленької принцеси» було все: музика і балет, спорт і гарні книжки, математика й уроки драматичного мистецтва – бо своє покликання вона відчула дуже рано, після першого відвідування театру, яке просто потрясло маленьку дівчинку. А ще був приклад матері, колись відомої в Будапешті піаністки Труді Ліхтвіц. І прекрасні вечори, коли батько читав для неї вголос. І багато розповідав. Мабуть, і про Львів також. Мати була вимогливою, батько – мудрим і добрим.

У неї ніколи не було сумнівів щодо покликання. Коли Геді розповіла батькам, що тайкома знялася в своїй першій кіномасовці, батько засміявся: «Ти була вже актрисою тієї миті, коли з'явилась на світ!»

Акторська кар'єра складалась якнайліпше: роль принцеси в театрі, невеликі епізоди у двох цікавих кінофільмах. Її вчитель акторської майстерності Макс Рейнхард називав Геді «найкрасивішою дівчиною Європи».

І раптом – головна роль. «Екстаз». Перший у світі еротичний фільм. Приз за найкращу режисуру на кінофестивалі у Венеції. Гнів Папи Римського Пія ХІ. Захват італійського дуче Беніто Муссоліні. І не тільки його. Австрійський збройний магнат Фрідріх Мандль навіть узявся скупати всі копії скандальної стрічки. Звісно, це йому не вдалося. Зате пощастило взяти шлюб з красунею-актрисою.

А от чи пощастило їй?

Обвінчались вони під величним куполом собору Святого Карла у Відні. Медовий місяць розтягнувся майже на півроку, молоді відвідали Париж, Ніццу, Канни, Венецію. Ресторани, пляжі, танці... А потім вони оселилися в Австрії, у справжньому старовинному замку, з усіма зручностями, з парком та мисливськими угіддями у дві тисячі гектарів, з конюшнею й автопарком. Юну дружину магната, яка розмістилась у десятикімнатних апартаментах, обслуговувало двадцять осіб. Збройна імперія Мандля охоплювала кілька країн, він мав заводи в Голландії та Польщі, його лабораторії намагалися створити найдосконалішу військову техніку. Завдяки дружнім стосункам з Муссоліні мав

фактичну монополію на поставки патронів до Італії, засобів протиповітряної оборони для режиму Хорті в Угорщині, продавав зброю Гітлеру та Сталіну. Більшість із цих обладунків були незаконними чи не зовсім законними, але це не завадило Фрідріху Мандлю 1935 року стати депутатом парламенту й головою Асоціації промисловості Нижньої Австрії.

У замку Шварценау часто бували відомі й могутні люди. Вони вели справи з паном Мандлем і милувались юною фрау Мандль. Насолодитись її красою мали можливість і співробітники концерну, адже збройний магнат волів, щоби дружина супроводжувала його на конференції та наради. Геді пишалася чоловіком, захоплювалася його силою та владою, його розумом. Пізніше вона згадувала: «Не було нічого, про що б він не знав. Не було питання, на яке він не зміг би дати відповідь. Спитайте його про якусь хімічну формулу – і він напише її. Спитайте його про поведки диких тварин, виробництво скла, закони тяжіння чи політику – і він про все докладно розповість». Так, він був справжнім королем, в усьому. Але Гедвіга Єва Марія не була королевою. У замку Шварценау вона стала принцесою-полонянкою.

* * *

Височезні, півколами вгорі вікна нагадували церковні. За ними – верхів'я зелених дерев. Над ними – уже низьке червонясте сонце. Світло з вікон віддзеркалюється від візерунчастого дорогоцінного паркету. Посередині зали розміром з баскетбольний майданчик – вишуканий старовинний столик, сервірований до вечері. На двох. Цього вечора у Мандлів не було гостей, що траплялось нечасто.

Геді прийшла першою і, стоячи біля вікна, чекала на Фріца. Він не забарився. Зайшов, як завжди, рішуче та енергійно. Відсунув для неї стільця, чемно допоміг усістися. Ввічливість була однією з його численних чеснот.

Але дивився сердито, не усміхався.

Подали чи то телятину, чи язик з овочами – складанням меню зазвичай опікувався чоловік.

Фріц мовчки почав їсти. Геді крутила в руках бокал і дивилась на темно-червоне вино. Нарешті не витримала:

– Що сталося?

Чоловік подивився на неї з відразою. Повільно дожував і відповів крижаним тоном:

– Ви ще й питаєте? Вона зітхнула.

– Ви, мадам, хороша актриса.

– І що я приховую цього разу?

Фрідріх Мандль поклав виделку та ніж. Виразно подивився на дружину.

– Я спостерігала з вікна за якимсь чоловіком? – іронічно спитала Геді.

– Ні, ви розмовляли по телефону.

– І що ж я такого сказала?

– Ви самі знаєте.

Геді підняла келих і подивилась на чоловіка крізь бордову рідину:

– Нічого такого, щоб ревнувати.

– Хіба йдеться про ревність?

– А про що ж?

Він узяв виделку, наколов невеликий кусок і майже доніс до рота, але опустив руку.

– Ви почали переговори про зйомки в кіно! Вона зло розсміялась:

– І близько такого не було!

– Я сам чув слово «картина».

– Підслуховували?

– І правильно робив, бо піймав вас на гарячому!

– Помиляєтесь. Це був художник. Він хоче малювати мій портрет.

– А ви й раді позувати!

– Чому б ні?

– Сподіваюсь, голою? Як в «Екстазі»? Вона поставила келих.

– Вам не набридло дорікати мені цим фільмом?

– Що ж робити, якщо ваш гріх постійно перед очима багатьох людей?

Геді встала:

– Пробачте, я не маю апетиту...

Вона пішла до свого будуара. Широким коридором, увішаним мисливськими трофеями. Думала, що були у них з Фріцем кращі часи. Було палке кохання. Особливо близькими почувались, коли полювали разом, коли сиділи в засідці в камуфляжних куртках. Тиша і спокій. Запах прілого листя. І, здавалося, – взаєморозуміння...

* * *

День був похмурий, тому з перукарні вони з Мартою поїхали в кафе, потім ще в магазин, тоді Геді скерувала авто до будинку батьків. Коли зупинилась, глянула на годинник:

– Доведеться зачекати. Мама саме в цей час у крамницях, а батько приходить о другій. Прогуляємось?

Вони неспішно пішли вздовж вулиці. Геді озирнулась і помітила, що охоронець, який їхав в окремій машині, поки що спостерігав за ними, не виходячи з автівки. Крижаний вітер дув назустріч. Пахло снігом і кригою. Марта підняла комір. Погано приклеєний куточок театральної афіші тріпотів, як маленький білий прапорець.

Геді зітхнула:

– Колись я грала в цій виставі.

– Шкодуєш за сценою?

– Скоріше за знімальним майданчиком. Мріяла колись про Голлівуд...

– Ну, з можливостями твого чоловіка...

Геді зупинилась і повернулась до афішної тумби.

– Доки я його дружина, я не буду актрисою. У нашому шлюбі він абсолютний монарх. А я лише лялька. Наче предмет, наче витвір мистецтва, який треба охороняти.

– Мені здається, ти перебільшуєш.

– Перебільшую? Та я наче в'язень, який не має права на свій розум чи власне життя!

– Kinder, Küche, Kirche. [7] Така жіноча доля. Не нам це змінювати.

– Не знаю... Раніше я розуміла себе в світі лише як актрису. Театр і кіно – вони, як наркотик. Спробуєш хоч раз – і пропадеш навіки.

– То й радій, що чоловік не дає тобі занепасти життя.

– Щось від цього мало радості...

– Скажи краще, це правда, що Фрідріх подарував тобі великий сервіз зі щирого золота?

– Та подарував, подарував. На Різдво.

– Хотіла б я бути такою ув'язненою, як ти! Гедвіга засміялась:

– Може, ще пощастить! Ходімо краще посидимо в машині. Зимно!

У повітрі закружляли крихітні сніжинки, холодні й колючі.

В автівці Марта зняла рукавички й капелюшок, а її подруга так і сиділа одягнена, наче мерзла. Несподівано Геді сказала:

– Я хвилююсь за батька. Останнім часом з ним щось не так... Знаєш, кілька місяців тому ми вечеряли в одному з наших мисливських будиночків, було вже досить пізно. І батько раптом зблід. Точніше – задеревів. І погляд дивний... Не дозволив покликати лікаря. Він каже, що нічого серйозного, але...

– Він багато працює.

– Так. Фріц призначив його директором фабрики, а це дуже відповідально...

– А тут ще й у світі не знати що робиться!

– У мене теж важкі передчуття. Комуністи, фашисти.

Краще не згадуй про політику!

За склом кружляли сніжинки, перехожі щільніше куталися в пальта.

– А як тобі Марлен Дітріх у «Розпусній імператриці»?

– Добре їй у Голлівуді! Та я не хочу знову про кіно. Немає настрою.

– Тоді розкажи хоча б, як ви зустрілися з Мандлем.

– Ну... Як у казці, справді. Він побачив мене в кіно. Ми ще не були знайомі, а він прислав розкішні кошики з квітами. Щодня. Нарешті приїхав до нас додому. Я знала, що жінки при ньому старалися бути якнайчарівнішими, але я не вдягала нічого такого, просто светр та скромна спідниця. І от сидимо поруч, а він питає: «Ви чули про мене?»

– А я кажу: «Так. Але не надто хороші речі».

– Боже! А він?

– Розвеселився. Став запрошувати то на вечерю, то в театр, то на танці. Але я спочатку відмовлялась. Проте він дзвонив щодня. І щодня прислав величезні кошики з квітами та цукерки.

– Такий чоловік! А ти ще й комизилась.

– Так, я не одразу полюбила його, – Геді Мандль дивилась на вулицю, де снігопад закінчився так само несподівано, як і почався, на вікна батьківського дому і сказала несподівано здавленим голосом: – Подивись-но! Вікна закриті шторами. Чому вони зашторені зараз – о другій дня?

Вона вискочила з машини й побігла в дім. Двері були незачинені, і вона зайшла без дзвінка чи стуку. Назустріч – незнайомиць у чорному костюмі. За стіною – жіночий плач.

Геді майже не розуміла, що чоловік казав їй, що вона відповідала. Отямилась, коли він спитав:

– Ви дочка пана Кіслера? Справді? Вона кивнула.

– Пробачте, мушу повідомити скорботну новину. Ваш батько помер двадцять хвилин тому.

* * *

І родина Мандлів, і вся Австрія жили ніби спокійно й звичайно. Тим часом над Європою збиралися загрозливі хмари. Але гарна жінка не повинна аж занадто цікавитись політикою.

Геді слухала по радіо, що в Іспанії лилася кров, і кінцякраю громадянській війні, до якої таємно долучилися Німеччина та Радянський Союз, не було видно, – і фарбувала нігті. Чула, як Фріц обіцяв своєму другу Ернстові Стархембергу фінансувати австрійських штурмовиків, але після того говорила з чоловіком лише про візити й гостей. Читала в газеті, що у Німеччині розпочалась антиєврейська істерія, Нюрнберзькі закони позбавили євреїв рівноправ'я, а потім гортала журнал з модами 1936 року. Елегантні вузькі спідниці, трохи розширені внизу, блузки з бантами, маленькі капелюшки, розкішне хутро. Мати радила оновити гардероб, і вона замовляла новий одяг.

* * *

Весняне лимонно-жовте сонечко зазірало до зали, і обличчя Фрідріха Мандля світилося привітністю.

– Я радий, пані Кіслер, – казав він до тещі, – я радий, що ви спонукаєте Геді частіше бувати серед людей. Чорний одяг вона зняла, але в душі все ще носить траур. Якщо зможу, я також завтра приєднаюся до вас...

По обіді вони сиділи в кріслах і пили каву. Чоловік – у темно-синьому костюмі, жінки в шовкових сукнях, досить довгих, простого крою, старша – в сірій, молодша – в червоній.

– Пане Мандль, – зайшов до зали секретар. – Вас просять до телефону, дзвонять із дордрехтського заводу.

Фрідріх підвівся, поцілував руку тещі, потім – волосся дружини:

– Даруйте, справи.

Коли двері за ним зачинилися, пані Кіслер сказала:

– Як тобі пощастило, доню! Не кожен чоловік витримає такий довгий траур.

– Довгий? Хіба?

– Більше року ти цуралася квітів і людей, не дивилась у дзеркало...

– Я сама наче померла... Як згадаю, що він помирав саме тоді, коли я поруч базікала в машині... Але ти маєш рацію. Більше року... І Фріц весь цей час був такий люб'язний зі мною.

– І так старався нас обох підтримувати!

– Старався...

– Ти чимось незадоволена? Геді задумалась, потерла скроні.

– Після смерті тата я відчула скороминущість життя... Незворотність часу. Він іде – вперед, уперед, а я – на місці... Ти завжди була для мене втіленням порядку, правильності. Завдяки тобі я навчилася любити відчуття м'яких тканин. Завдяки тобі я в дитинстві думала, що життя завжди буде легким, невимушеним, теплим та ніжним. А батько... Він завжди намагався піднести мене над буденністю. Хотів зазирнути вперед... А що попереду?

Пані Кіслер мовчки дивилася на святкові вікна. І наче згадала:

– Твій батько щось передчував. За кілька днів до... до того... Він сказав мені, що, мабуть, вже не побачить Львова, міста своєї юності. Тоді я здивувалась. А тепер розумію: він передчував.

Дочка схвильовано встала.

– Він і мені щось подібне казав. Що мені треба відвідати Львів. Наче повернутися до коріння... До здійснення мрій.

Вона зітхнула й простягнула матері долоні:

– Давай я тебе проведу.

Тримаючись за руки, вони повільно пішли до дверей. У вітальні Геді сама подала пані Кіслер капелюшок і довге боа з чорно-бурої лисиці, почала казати дуже тихо:

– На всіх нас, можливо, чекають зміни... Тато це відчував. Пам'ятаєш його останню записку на цигарковій коробці?

– «Геді, потурбуйся про матір, будь ласка».

– Я лише тепер починаю розуміти її зміст. Після того, як Гітлер захопив Саар та Рейнську провінцію. У передсмертній агонії батько думав, що для всіх надходять важкі часи.

Вони вийшли на ганок. Біля нього на пані Кіслер уже чекала машина з водієм.

Геді промовила ледь чутно:

– Десь я читала, що жінка не повинна терпіти те, що їй не подобається. Якщо чоловік її не розуміє, не змінює ставлення до неї, до її прагнень, її покликання, вона повинна з ним розлучитися.

– Геді, роби те, що задумала, – пошепки відповіла мати, – але нікому не кажи про свої плани. Навіть мені. Буде краще, якщо я зможу чесно казати, що не знаю, де ти.

– Якщо ти про це, то воно неможливе. Ти сама знаєш, – сказала дочка, але всміхнулася обнадійливо.

– Знаю, – відповіла пані Кіслер досить голосно. – До завтра, моя мила.

Мати сіла в авто. Заторохкотів мотор. Геді усміхнулася і помахала їй рукою.

На ганок вийшов Фріц Мандль, узяв Геді за лікоть:

– Зараз я поїду в лабораторію. Хочеш зі мною?

– Хочу. Піду переодягнуся.

– Навіщо? Червоне тобі до лиця.

– То візьму хоча б хутро.

– Я про нього подбав, – він обернувся й кивнув крізь скляні двері покоївці, яка тут же винесла велику коробку. Відкинув кришку й дістав великого сріблястого песця, елегантним рухом покритив її плечі.

Геді усміхнулася:

– Дякую. Піду візьму сумочку й рукавички. Він притримав її за лікоть:

– Ти справді хочеш поїхати зі мною?

– Справді хочу. Там же буде цікаво.

– Іронізуєш?

– Ні. Фріце, ти не віриш, що я розумію ваші військові розмови?

Він засміявся:

– Вірю. Розумієш.

У великому кабінеті начальника лабораторії серйозні чоловіки обговорювали важливу проблему.

Мандль повідомив, що розвідка дізналася: японці працюють над створенням керованої торпеди.

– Керуватиме нею смертник. Він сидітиме у малесенькому відсіку й наводитиме її по перископу.

– Виходить щось на кшталт крихітного підводного човна.
– Італійці мали тихохідні торпеди з годинниковим механізмом ще під час світової. І навіть випробували їх у бою.
– Вони нікуди не годяться! Їх дуже легко виявити.
– Ви думаєте, вони не вдосконалюють їх саме зараз?
У кабінеті були самі чоловіки. Й оповита ароматом парфумів пані Мандль.

На хвилинку зайшла секретарка, принесла чай та бутерброди і зникла за дверима.

Геді стояла біля вікна з чашечкою чаю в руках і дивилась на заводські корпуси. Розкішне хутро недбало покривало одне плече. Звабливо палала червона сукня. Чоловіки гарячкували, сперечались, висували ідеї, шляхи рішення – і вщент розбивали їх ґрунтовними аргументами.

– Отже, – підвів ризику Фрідріх Мандль, – нам потрібна торпеда, яка керується дистанційно. Але ворог може заглушити сигнал. Або навіть перенаправити його. І хто вирішить цю проблему – той переможець.

Уже в машині він поцілував дружину:

– Дякую, моя мила. Ти просто чарівниця!
– О Боже! Що ж я такого зробила?
– Тобі нічого й не треба робити. Бо ти – моє диво. У твоїй присутності вони стають розумнішими, сміливішими, працюють краще. Ти помітила, які погляди кидав на тебе Пабст?
– І ти не ревнуєш?
– До нього – ні. Йому до тебе – як до Місяця, не дістане.
– То виходить, що сьогодні я працювала на тебе. Вимагаю платні!
– Якої?
– Поїхали завтра до Відня. Послухаємо оперу.
– Отакої! А хто писатиме запрошення на недільну вечірку?
– Останнім часом ми з тобою разом тільки тим і розважаємось, що пишемо запрошення. Чи складаємо меню.
– Важке у нас життя! – розвеселився він.
– Добре, що ти його присмачуєш такими подарунками, – Геді погладила своє розкішне хутро. – Я, мабуть, одягну його в неділю.
– До цієї сукні?
– Ні, до сірої. З перлами буде гарно і без надмірності.

– Ти повинна бути найкрасивішою.

Жінка засміялася:

– Постараюсь.

Вони мчали по рівній дорозі. Щасливе багате подружжя. Залиті сонячним світлом гори здавалися синюватими, розкидані по долині будиночки – казковими. Наближалось літо.

* * *

Геді нездужала і зламала застібку від улюбленого кольє, тому Фріц, вирушаючи без дружини на два дні до Швейцарії, залишив їй ключі від сейфа, де зберігалися прикраси, – щоб ювелір полагодив його до запланованої на неділю вечірки.

Мандль останнім часом став дуже підозріливим, приставив до дружини ще одну покоївку, високу й міцну, як гвардієць, щоб пантрувала за кожним її кроком. Бо Геді вже двічі намагалася втекти з їхнього пречудового замку. Обидва рази її переймали ще на дорозі, неподалік Шварценау. Після обіду пані Мандль викликала таксі й послала покоївку, яку прозвала ім'ям Гретель, героїні казки братів Грімм, у містечко по нитки муліне фіалкового кольору, бо їй закортіло вишивати. Але коли та повернулася з покупкою, Геді вже надумала переіменувати всі свої хутра й порозкладала їх у будуарі. Швидко втомилась і звеліла покоївкам не чіпати нічого до завтра – тоді вона закінчить примірку. Нарешті обох, і Гретель, і пані Метелицю, було відпущено на вечерю. Пані Метелицею Геді називала дівку-гвардійця, хоча й знала, що вона – панна.

Надумавши ще поганяти прислугу, Геді не стала дзвонити, а сама пішла на кухню, де дівчата зазвичай їли. У довгому шовковому халаті, яскраво-жовтому, з широчезними рукавами, вона виглядала тут геть чужою. Кухар уже пішов, а його помічницю, що саме домивала посуд, було послано у підвал по вино.

– Гретель, будь ласка, піди до мене, позачиняй вікна. Страшений протяг! А ви, пані Метелице, принесіть із оранжереї фіолетовий ірис. Тільки один, на довгому стеблі. У спальню.

Залишившись у кухні сама, чарівна пані Мандль витягла з широкого шовкового рукава паперовий пакетик і швидко висипала в каву, яку приготувалися пити покоївки, білого порошку – без смаку і запаху. Потім повільно пішла до своїх апартаментів. Там зняла

незручний довгий халат, вбралася в простенький, витягла із шафи дві великі валізи й діловито почала збирати речі. Спочатку запакувала найдорожчі хутра, потому – дорогоцінності, тоді – речі, необхідні в подорожі. Закінчивши, спустилась до кімнати покоївок. Дівчата міцно спали. Гретель – у ліжку, а пані Метелиця – сидячи в кріслі.

Геді тихо взяла формену сукню Гретель. Повернувшись у свій будуар, одяглась, наче покоївка, і викликала таксі. Узявши валізи, пішла до чорного ходу. Авто вже чекало.

– Дивись, – сказав один охоронець іншому, – наша пані ганяє ту бідолашну Гретель і проти ночі.

– Самій не спиться, то і нам не дає, – хмикнув його товариш, через нежить він сильно гундосив.

– Чомусь вона знову таксі викликала...

– Егеж. Щоб прислуга не їздила у їхніх дорогих машинах. Вийхавши на шосе, таксі помчало в інший від Відня бік. За двадцять кілометрів зупинилося біля придорожного готелю. Жінка в сукні покоївки розплатилася й пішла в готель. У невеликому номері на неї чекала подруга Марта:

– Слава Богу! Я так хвилювалася!

– Усе гаразд. Твій порошок подіяв. У нас є час до ранку.

Ти не помітила: таксі поїхало?

– Так, одразу.

– Чудово! Переодягнусь – і в дорогу!

– Геді, мені страшно.

– Тоді я сяду за кермо. Квиток взяла?

– Так, як домовились. А документи?

– Все тут. Тільки у мене дуже мало грошей. Зате коштовностей – хоч греблю гати! Вибери собі щось на пам'ять, поки я вдягнуся.

За ніч вони дісталися до Зальцбурга. Там Геді попрощалася з Мартою в машині, не дозволила їй виходити й проваджати:

– Якщо Мандль дізнається, що ти мені допомагала – то лиха не обберешся. Я його знаю! Але я тебе не викажу. Ніколи!

Наостанок, коли Геді вже вийшла з авто, Марта вхопила її за руку:

– Ти не пошкодуєш?

– Пошкодую! Тисячу разів пошкодую!

– То, може, краще...

– Ні! Інакше я не можу. Це мій шлях. До побачення. Дякую!

Наступного дня Геді була вже у Франції і там подала на розлучення. Далі її шлях лежав до Лондона. Саме туди мав прибути один зі стовпів Голлівуду – легендарний Луїс Маєр, який знав, що саме у британській столиці збиралися актори-втікачі з Німеччини та інших країн Європи. Сподівався поповнити ними лави своєї кіностудії, де, як він жартував, зірок було більше, ніж на небі.

* * *

Перша лондонська зустріч із засновником та керівником голлівудської кінокомпанії «MGM» Луїсом Маєром вийшла невдалою. Він, який славився нечуваною інтуїцією та вмінням вгадати майбутню зірку навіть у непоказному хлопцеві, запропонував їй типову угоду для артистки-початківки. Геді відмовилась підписувати такий контракт, бо була вже всесвітньою зіркою після горезвісного «Екстазу».

Але здаватися вона не збиралась.

І повелась, як справжня ділова жінка, хоча ще ніколи не мала такого досвіду. Дізналась, на якому судні Маєр вертатиметься до Америки. Придбала квиток на цей корабель, він звався «Нормандія». На борту познайомилась та потоваришувала з дружиною продюсера й зуміла-таки зацікавити його.

Було у них і дещо спільного. Як і її батько, Лазар Маєр походив з України (народився десь між Мінськом та Києвом, він і свій рік народження іноді вказував по-різному, і для паспорта вибрав 4 липня – американський День незалежності), а до Штатів перебрався ще в дитинстві – родина рятувалася від єврейських погромів, які в Російській імперії не були рідкістю.

Ще в дорозі, на «Нормандії», вони підписали дуже вигідний для Геді контракт. Саме там пішла в небуття Гедвіга Кіслер і народилася нова зірка – Геді Ламар.

Такий псевдонім запропонувала пані Маєр на честь танцівниці й актриси німого кіно Барбари Ла Мар, яка рано пішла з життя. Про «Екстаз» та його героїню вирішили й не згадувати – на студії «MGM» панували майже пуританські звичаї. А сам Луїс Маєр був наче батько для акторів та актрис. І його треба було слухатись, як батька.

Перше, що Геді мала зробити, – скинути вагу. Спортивні тілісті фігури цінувалися на німецьких просторах, але не в Голлівуді. По-

друге, відростити довше волосся. Його колір вирішили залишити темним. Пан Маєр подивився на неї, примруживши одне око, і прорік:

– Я давно хочу порушити монополію стереотипних платинових блондинок на екрані.

Американські іміджмейкери розділили її волосся посередині, і цей проділ став стилем Геді Ламар на довгі роки, як і романтичні сукні та капелюшки.

Перші ж фільми за її участю мали успіх, тому в наступних її партнерами стали знамениті Кларк Гейбл та Спенсер Трейсі. Кінець тридцятих та початок сорокових років були напрочуд вдалими для нової зірки. На екрани вийшли стрічки «Алжир», «Леді з тропіків», «Галасливе місто», «Дівчина Зігфелда», «Білий вантаж», «Ризикований експеримент».

На екрані вона була романтичною і таємничою, вишуканою і витонченою. Жінка-казка, жінка-свято! І ніхто, крім близьких, не мав знати, як це досяглося. Наприклад, про підйом о третій ранку, щоб іти на студію гримуватись. І вдома бути не пізніше двадцятої години, в «MGM» за цим суворо стежили.

* * *

А на світ насувалася катастрофа.

Так звана «політика замирення агресора» та слабодухі поступки розпалювали апетити Гітлера й Сталіна. Під п'ятою коричневих загарбників опинилися Польща і Чехія, Данія і Норвегія, Франція і балтійські країни. Гетто та концтабори стали масовим явищем. У грудні сорок першого, після нападу японців на базу Перл-Гарбор, Сполучені Штати закінчили політику нейтралітету й також вступили у війну. І в той же час голлівудська «Фабрика мрій» традиційно дивувала світ сузір'ям неперевершених красунь у розкішних сукнях. Закінчилась епоха легендарної Грети Гарбо, по екранах та обкладинках журналів розпочалась непереможна хода казково прекрасних Джуді Гарланд, Кетрін Гепберн, Марлен Дітріх, Джоан Кроуфорд, Ави Гарднер, Джин Гарлоу. І, звісно ж, Геді Ламар. Успіхи, слава, краса, суєтність, торговище...

У Німеччині в нечуваних для середньовіччя масштабах відбулася нова Варфоломійська ніч, названа «Кришталевою ніччю», коли одночасно в багатьох містах вбивали євреїв, громили синагоги,

крамниці, помешкання, кладовища, а тих, що вижили, відправляли до таборів. На ранок цілі вулиці й квартали було засипано битим склом...

І в цей час в Америці розквітла творчість композитора Дмитра Тьомкіна, який народився в єврейській родині в Кременчуці, що на Полтавщині, і став одним із творців голлівудської кіномузики. Більше десяти разів він номінувався на Оскар та одержував цю омріяну багатьма статуетку чотири рази.

Матері Геді вдалось перебратися до Англії, Лондон уже бомбардували, але подальший шлях був ще небезпечнішим – над хвилями й у повітрі точилася «битва за Атлантику». Тим часом у Голлівуді відкрили благодійну їдальню для вояків, що відправлялися на фронт. Солдати мали запам'ятати той обід надовго, бо обслуговували їх уславлені зірки. Геді постійно працювала в цій безкоштовній їдальні. Пізніше вона згадувала, що у неї боліла рука від кількості підписаних автографів. Часто вона і танцювала з відвідувачами.

У 1939 році Ламар вийшла заміж за Джина Маркі, сценариста й режисера. Весілля було навдивовижу скромним. І потім – ані медового місяця, ані весільної подорожі, обоє одразу повернулися до роботи. Прожили разом менше двох років. Усиновили хлопчика. Складалося враження, що цей шлюб затіяли тільки для цього – усиновити маленького Джеймса, який після розлучення залишився з Геді. І саме в той час, крім зйомок не лише в кіно, а й для реклами та обкладинок журналів, для листівок, що їх везли на фронт солдати, Геді захопилась... винахідництвом. Вона була аматоркою, не мала технічної освіти, але багато читала. Облаштувала собі лабораторію-кабінет, де збрала велику бібліотеку книжок із математики, фізики, хімії та інших наук. Там вона удосконалила світлофор та винайшла порошок для перетворення простої води на газовану, що було набагато зручніше за тогочасні досить небезпечні сифони.

На ту вечірку Геді прийшла без чоловіка. Як завжди, тримала бокал із легким вином, відпивала від нього потроху. Вона ніколи не пила більше одного келиха. Літній вечір був задушливим, наче перед грозою. На відкритій веранді – ані подуву вітерцю. Медове повітря розслабляло й позбавляло енергії.

Композитора Джорджа Антейла просили зіграти мелодії з фільмів, до яких він писав музику, але той просто імпровізував на фортепіано щось дивне й незрозуміле. Танцювати під таку мелодію не випадало. Тож хтось увімкнув радіо. Новини. Нацистські підводні човни знову потопили мирний корабель із біженцями. Серед загиблих – сімдесят сім дітей.

Запала тиша. З кутка почувся тихий жіночий плач. Чоловіки почали голосно обговорювати Гітлера, британський флот, німецькі підводні човни, знову Гітлера...

Геді поставила недопитий бокал на кришку рояля, сіла поруч із Антейлом. Сказала:

– Мене здивували ваші статті про гормони та ендокринологію.

– Чому?

– Ви ж не лікар, не вчений.

– Хто мені забороняє мати такі ж знання, як у них? Вона усміхнулась:

– Ніхто.

Антейл тихо, майже нечутно натискав однією рукою клавіші.

– Зараз я згадала ваш «Механічний балет».

Він повернувся в її бік, подивився уважно в очі. Мовчав.

Вона продовжила:

– Я ніколи не чула його, але багато чула про нього, даруйте за каламбур.

– І що?

– Дванадцять механічних піаніно й авіаційний пропелер. І жодного виконавця. Як ви досягли узгодження між ними? Синхронізували барабани піанол? Як?

Композитор перестав перебирати клавіші та ще уважніше подивися на неї:

– Тепер ви мене здивували.

– Чим?

– Щоб красива жінка цікавилась таким!

– Я цікавлюсь не просто так.

– Не просто так?

– Авжеж. Барабан піанолі, він же зовсім невеликий, його можна вмістити в корпус торпеди.

Джордж Антейл засміявся:

– Слава Богу! Справжня жіноча логіка! А я був злякався...

– Заждіть, я не все сказала. Розумієте, я трохи знайома з цією проблемою. Коли торпеді по радіо посилають сигнал із координатами цілі, ворог його перехоплює. Може заглушити, а то й перенаправити. Але якщо передавач змінюватиме частоту каналу і якщо синхронізувати ті ж частоти на приймачеві...

– Стоп-стоп-стоп! Я забагато випив сьогодні. Про що ви говорите?

– Про кодування сигналу за допомогою секретного ключа.

– Для чого?

Геді розсердилась:

– Для того, щоб не нацисти топили наші кораблі, а ми – їхні!

– Ох, як потемніли ваші очі!

– До чого тут мої очі? – вона встала, але Антейл притримав за руку:

– Заждіть! Я починаю розуміти.

– І що? – тепер вона дивилась зверху.

– Такі речі не обговорюють на вечірках. Давайте зустрінемося десь у спокійній обстановці. Наприклад, завтра.

– Завтра я, можливо, звільнюся після обіду. Наразі не знаю, як там складеться на знімальному майданчику.

– Зателефоную завтра по обіді.

– О, Антейл, ти зваблюєш мою дружину! – підійшов до рояля з келихом Джин Маркі, який невідомо коли тут з'явився. – Дивись, щоб я не почав ревнувати.

– Я вже йду додому, – сказала Геді. – Завтра рано на роботу. Не забудьте зателефонувати, Антейл.

– Не забуду, – відповів той, цокнувшись келихом із Маркі.

Геді попрощалась лише з хазяйкою й непомітно вийшла в антрацитову ніч. Проходячи повз машину Антейла, зупинилась і задумалась. Вийняла з сумочки губну помаду й написала нею на передньому склі його авта свій номер телефону, своє ім'я. Повагалася трохи й додала ще одне слово: «Чекаю».

Разом вони працювали два роки. Результатом став патент № 2292387 «Секретна система зв'язку (Secret Communication System)». Винахідники-співавтори подарували його уряду США та відмовилися від винагороди.

Керівництво Військово-морських сил спочатку із запалом прийняло винахід. У пресі було оголошено про те, що незабаром з'явиться нове озброєння, яке надасть Сполученим Штатам нечувану перевагу в морських битвах. Але це залишилось тільки пропагандистським прийомом. Практична реалізація винаходу виявилась заскладною для військових інженерів.

Зустрівшись із Геді Ламар, генерали запропонували їй більш підхожу для кінозірки роботу – рекламувати й продавати облігації військового займу. Вона, як і кілька інших відомих актрис, їздила по країні, прикрашаючи своєю присутністю масові патріотичні мітинги. Геді й тут старалася на совість. Вона пообіцяла, що поцілує кожного, хто купить облігацій на суму понад двадцять п'ять тисяч доларів. І цілувала. І зібрала для армії тридцять мільйонів.

А патент 2292387 «Секретна система зв'язку» по-справжньому засекретили й поклали під сукно.

* * *

Під час Другої світової війни життя Геді Ламар та Фрідріха Мандля відрізнялися, як день і ніч.

Геді, як могла, боролася з коричневою чумою, що майже поглинула Європу. Працювала, наче її вітер у спину підганяв. А Мандль, який сподівався на прибуткові обладнання з фашистськими режимами, уже за рік після втечі Геді й сам був змушений тікати з Австрії, котра через аншлюс стала частиною Третього Рейху. Бо був євреєм. Він поневірявся в Швейцарії, Португалії, осів нарешті в Аргентині, намагався врятувати своє майно, принижувався, плазував перед Гітлером, відхрещувався від колишніх соратників, зрікся навіть свого походження, вигадавши, нібито був не євреєм, а позашлюбним сином католицького єпископа.

Повернути заводи в Австрії та колишнє становище він спромігся лише через десять років після закінчення війни. Він ще тричі одружувався і дожив до кінця сімдесятих років.

І Геді після нього ще п'ять разів виходила заміж, але щастя в подружньому житті не знайшла. Пізніше підсумувала: «Досить мені шлюбів із чоловіками, які почуваються поруч зі мною упослідженими й ущербними. Десь же повинен бути чоловік, який візьме мене за жінку й не буде почуватися другорядним».

Отже, шість шлюбів. Усі – невдалі. Її принижували, били, навіть погрожували покалічити бейсбольною битою. І результат: у п'ятдесят років лишилася з розбитим коритом на поламаному возі. Бо останній чоловік, спритний адвокат – спеціаліст із розлучень, примудрився відсудити майже всі її гроші.

Діти, що народилися в третьому шлюбі – з актором Джоном Лодером – останнім часом жили і навчалися в школі-пансіоні. Батька вони майже не пам'ятали, а мати після нервового зриву роками відвідувала психоаналітика. Зі старшим, прийомним сином Джеймсом, Геді так посварилася, що віддала його на виховання вчительці й не бачила роками. Геді була ще досить симпатичною жіночкою, але та дивовижна краса, яка змушувала замовкати всіх, коли вона входила до приміщення, зів'яла. Модні тепер стримані костюми «шанель» надавали їй образу буденності. І Голлівуду Геді Ламар була тепер непотрібною. Її останній успішний фільм «Самсон і Даліла» вийшов на екрани наприкінці сорокових, потім зірка удачі стрімко скотилася за обрій. Спроба все ж таки повернутися в кіно наштовхнулася на таке організоване цькування, що це скидалося на чітко сплановану кимось кампанію. Кимсь розумним і дуже злим на неї.

* * *

Рудий охоронець затримав немолоду, але красиву та модно вбрану жінку на виході з універмагу:

– Пробачте, мем, але вам доведеться показати вміст вашої сумки.

Вона подивилася здивовано:

– Навіщо?

– У нас є підозра, що ви не оплатили ваші покупки.

– Але я нічого не купила.

– Тоді вам нема чого хвилюватись, – узяв її за лікоть. – Покажете, що в сумці – і все.

– Будь ласка, – вона почала відкривати металевий замочок своєї чималенької сумки, але охоронець зупинив:

– Не тут. У нас свої правила. Будь ласка, у кабінет.

У невеликому кабінеті на них чекало чимало людей. Один із них направив на затриману жінку камеру, почав знімати. Чоловік у темному костюмі доброзичливо попросив:

– Сідайте тут, будь ласка, і покажіть, що лежить у вашій сумочці.

Вона мовчки відкрила сумку. І здивувалась.

– Прошу, покладіть на стіл те, що в сумці.

Жінка почала витягати з сумки речі з бирками й магазинними цінниками. Туфлі, щітку для взуття, гумові господарські рукавички, крихітний блокнотик...

– Схоже, ви не заплатили за цей товар. У вас є чек?

– Але я не купувала цього, – розгублено прошепотіла вона.

Чоловік у костюмі чемно усміхнувся:

– Звісно – ні. Ви все це вкрали.

– Я не брала нічого.

– Тоді, як ви поясните, що у вашій сумці неоплачений товар?

– Не знаю, як це сталося... – вона поправила своє коротке світле волосся, подивилась в об'єктив камери, яка знімала цю ганебну сцену, і додала: – Можливо, хтось їх... – і замовкла.

По паузі додала:

– Я більше нічого не казатиму без мого адвоката. Присутні значуще презирнулися.

– Звісно, це ваше право.

Наступного ранку газети вийшли із заголовками: «Кінозірку затримано в універмазі “Мейсі”! Геді Ламар намагалася вкрати туфлі».

Адвокат порадив не заплутувати справу:

– Вісімдесят шість доларів за все. Це така незначна сума для жінки, що мала мільйони! Кажіть усім, що просто забули заплатити за ті речі. Провал у пам'яті. Таке трапляється.

– Але я б ніколи не купила такі негарні туфлі!

– Хто про це думатиме? Під час суду люди цікавляться особистістю, а не деталями. Ви така красива жінка, ваша зовнішність гратиме за вас.

Коли він пішов, Геді звернулась до сина:

– Тоні, ти ж не думаєш, що я – клеptomанка?

– Ні, коли згадую, як із тобою повелися в Голлівуді, починаю вірити, що все це – чиясь провокація.

– Хто ж мене так ненавидить і за що? Перед ким я так завинила, що він прагне знищити мене і як актрису, і як людину?

Ентоні Лодер на хвилинку задумався і потому відповів:

- Наприклад, мій батько.
- Ні! – вона енергійно покрутила головою. – Джон, звісно, поганий актор і страшний зануда, але занадто джентльмен, щоб опуститися до такого. Ні.
- Нас із Деніз він покинув і згадувати забув.
- Я також вас кинула...
- Мамо, це було зовсім інше. По-перше, у тебе тоді були нервовий зрив і депресія, по-друге, тобі треба було працювати, по-третє, ти нас не кинула, а влаштувала вчитись до пансіону. Ти ж і сама навчалась у такій школі.
- Не так і не стільки.
- Звісно, бо у тебе були і мати, і батько, а не так, як у нас. Я свого батька й не пам'ятаю.
- Вона зітхнула, а син вів далі:
- Хоча, може, це міг зробити інший твій чоловік.
- Не сміши мене!
- Ти ж сама казала, що той навіжений Тед Стофер тебе бив, а клятий Бойс навіть...
- Не чіпай їх! Вони вже в минулому.
- Для тебе.
- Ти справді думаєш, що я їх досі цікавлю?
- Так. Як об'єкт помсти.
- Геді замислилась. Сумно усміхнулась:
- Гарзд, хай буде й така версія. Для нас. А на суді я вдаватиму стару дурепу, що втратила пам'ять і засунула собі в сумку капці, у яких і мексиканська емігрантка посоромиться ходити.

Суд тривав майже тиждень, преса розважала скандальним дійством не лише флоридську публіку, а й усю країну. Крім адвоката, поруч був тільки її дев'ятнадцятирічний син Ентоні Лодер, підтримував, заспокоював. Геді Ламар, розгублена й збентежена, але напрочуд чарівна, нарікала на прикру випадковість: задумалась і забула заплатити за покупку. Погано почувалась. Узагалі на той момент ніби в запамороченні була.

Присяжні зглянулись на неї – і виправдали.

А хтось почав поширювати чутки, нібито згасла навік зірка все це затіяла навмисне, аби знову привернути до себе увагу. За всім цим Геді

втратила з очей, що в нью-йоркському видавництві «Bartholomew House» того ж 1966 року готувалася книга нібито її спогадів, яку насправді писали двоє так званих письменників-привидів – Лео Гілд і Кі Річе.

«Авторці» не дали прочитати текст перед друком – дуже поспішали. Книжка з'явилася в магазинах, і зчинився новий скандал. Обкладинка одразу привертала увагу: на чорному тлі – біло-бліде обличчя Геді з підпухлими губами та чорними півмісяцями під очима, наче з фільму жахів. Напис жовтими літерами – «Геді Ламар. Екстаз і я: моє життя як жінки». І під цією обкладинкою – нагромадження вигадок про її сексуальне життя, вигадані кимось непристойні сцени, «зізнання» в наркоманії та німфоманії.

Геді подала в суд на видавців за підробку її автобіографії. Факти, викладені в книжці, визнали недостовірними, але заплямовану репутацію відновити не вдалося. Пізніше актриса резюмувала: «Ця книжка зруйнувала мою кар'єру і моє життя».

Але книжки самі не народжуються. У таких проєктів завжди є творці й натхненники. Вона намагалась дізнатися, хто ці натхненники – і не могла.

* * *

1957 року військові інженери знову звернулися до засекреченого під час Другої світової війни патенту № 2292387. На той час техніка зробила великий крок уперед, і замість механічного управління за допомогою перфострічки використали напівпровідники. Уперше нову радіоапаратуру американські військові застосували під час Карибської кризи в 1962 році. Потім технологію широкосмугового сигналу використали в проєкті системи супутникового зв'язку Збройних сил США MILSTAR.

Звісно, цивільні про це не знали. Не знала й винахідниця – Геді Ламар. Лише коли «Секретну систему зв'язку» розсекретили, на її основі з'явилося сполучення з розширеним спектром – мобільні телефони, WiFi, GPS.

Джордж Антейл, який помер у 1959, про це не дізнався. Фрідріх Мандль пішов з життя 1977 року.

Саме тоді в житті Геді Ламар почався новий період – наукового менеджменту. У вісімдесятих роках її постійно запрошували в наглядові ради компаній знаменитої Кремнієвої долини. Тих, що працювали над реалізацією її винаходу. Її та Антейла.

А той, хто шкодив Геді, чи то заспокоївся, чи вирішив, що уже достатньо помстився, чи просто зник...

* * *

Колишня дівчинка Тіна, Августина Романівна Стасюк, прожила довге життя. Вижила у війну, закінчила вуз. Мріяла про журналістику, але брат жив за кордоном, тож у радянські часи змогла стати лише вчителькою. Вона написала книжку про видатних жінок України, проте видали її вже після перебудови. Тоді ж вона зацікавилась і біографією Геді Ламар, яку колись випадково зустріла у довоєнному Відні. Хотіла написати й про неї.

Почала збирати матеріал – і здивувалась. Факти про майже забуту кінозірку суперечили один одному, її поведінка часто здавалася парадоксальною.

Міркувала й про Фрідріха Мандля, який багато років тому в казковому Відні здавався їй Синьою Бородою. Адже він, напевно, знав про діяльність та успіхи колишньої дружини. Як ставився до цього?

І чому вона заповідала розвіяти свій прах саме у Віденському лісі? Полювала там із Мандлем? Мала з ним якийсь містичний зв'язок?

Занурившись у життєпис Геді Ламар, Августина Романівна замислилась: яка думка повинна червоною ниткою зшити всю розповідь про цю непересічну особу?

Про те, що жінку, а надто красиву, зазвичай не вважають розумною? Про фатальні наслідки життєвих помилок? Про уміння ризикувати всім, що маєш? Про те, чи варто непрофесіоналам лізти в науку чи інші незвичні галузі людського життя? Про нереалізованість талановитої людини, яка за інших обставин могла б дати світові набагато більше? Про мстивість заздрісних людей? Про несправедливість світу? Чи про те, що правди про Геді Ламар не знає ніхто? А чи знаємо ми правду хоч про когось?

На початку двохтисячних Августина Романівна вперше приїхала до Сполучених Штатів, де доживав віку її брат Микола.

Вони вирушили до Флориди, у середній частині якої, в невеликому містечку провела останні роки Геді Ламар. У теплому кліматі, серед лісів, боліт та маленьких озер. Одноповерхові будиночки із зеленими палісадниками – найчастіше без будь-яких парканів, іноді – за низеньким білим штахетником, простим, дерев'яним. Августині Романівні здавалось, що гаряче повітря просякнуте заманливим запахом близького моря.

Дорогою Тіна не надокучала Миколі розмовами, у його віці важко перебувати за кермом так довго. Біля дому, де жила Геді, зустріли її сусіда – жвавого балакучого дідка в легкому світлому костюмі.

– Так, вона жила тут, – охоче ділився він спогадами. – Ні з ким дуже не спілкувалася, виходила не часто. Відпочивала у кріслі, читала, купалася в басейні. Ми спочатку й не знали, хто вона. Потім – наче бомба розірвалася! Та це ж Геді Ламар! Велика зірка! Я нею колись дуже захоплювався. У сорок четвертому я в Європі воював, було мені дев'ятнадцять років. І всюди її фотографію з собою носив. Я бачив її тільки в кіно, а ніби закохався. Стільки років пройшло! Коли вона оселилась тут, я її не одразу впізнав. Жила поруч, звичайна літня леді, наче, як усі, а все ж якась не така, незвичайна. Вона була видатною жінкою.

Коли містечко Альтамонте Спрінгс залишилося позаду, Микола сказав:

– Ну от і кінець. Долі не минути. Її винахід належав майбутньому, а вона одного року не дожила до початку двадцять першого століття.

– Але слід завжди залишається, – не погодилася Тіна. – У Європі саме її день народження – 9 листопада – зробили Днем винахідника. А для мене дуже багато важить, що ідея, яка на наших очах кардинально змінює все життя, належить саме жінці. Красивій жінці.

– Яка різниця – жінка, чоловік?

– Мабуть, для чоловіків і немає різниці, а для мене – є. Я завжди відчувала несправедливість і дискримінацію. І як жінка – теж.

– Тут, в Америці, все інакше.

– Хіба? Я от думаю: а якби патент на секретні комунікації до військового міністерства принесли не актриса й композитор, а професор чи підприємець? До них би поставились інакше? Уважніше? Пробували б застосувати наполегливіше? Скільки життів тоді врятували б?

– Просто розвиток техніки ще не був готовий до реалізації цієї ідеї. Кожен овоч має свій час.

– Але у ставленні до жінок час майже не змінюється. Може, саме зараз якийсь чоловік каже дружині: якого милого ти цим займаєшся, коли в хаті роботи вистачає? І вона відкладає те, для чого її покликав Господь, та іде – готує, прибирає, сапає. Бо – жінка, повинна триматися

хати й чоловіка. Заяложена тема! Але історія повторюється знову і знову: в Голлівуді, Відні чи у Львові. Гендерні проблеми, мій друже!

– У когось – можливо. Але не у Геді Ламар. У зірок – інші проблеми.

У відповідь Тіна лише зітхнула. Микола керував машиною, і вона більше не хотіла відвертати його уваги. Дорога довга, швидкість велика.

Обабіч них пролітали симпатичні краєвиди чужої країни. Августина Романівна мовчала. Вона думала не лише про Геді, а й про чоловіка, який тоді, у дитинстві, здався їй Синьою Бородою. Про здатність деяких жінок знайти в собі сміливість відчинити заборонені двері. Про фатальну мстивість казкового персонажа.

Про те, що у казці пляму з секретного ключа жодним чином не можна було стерти.

І про таємного переслідувача згаслої зірки.

Любов Долик

Галузка розквітлого бозу

Заклопотаний трамвай дзеленчав, лякаючи загавистих прохожих, що стали до розмови просто на трамвайній колії. Водій трамваю нервував. Ті людська самі під колеса кидаються. А ще пани, такі пишні та модні, поставали собі так безпечно, сперечаються, щось про війну вигукують – а світ довкола їх не обходить? Навіть на дзвінок трамваю не одразу зреагували. Добре, що встиг загальмувати. А тут ще той віз із двома бочками вина! Коні злякалися, певно, вперше до Львова потрапили, ледь вагон не потовкли. А хто буде відповідати? Ну так, господар їх скоро вгамував. Але й тому господарю треба було б файно по плечах гарапником врізати – не вмієш їздити – не їдь! Не навчені твої коні – купи їм шори, би не страхалися.

І люди такі всі знервовані якісь, мов ті схарапуджені коні. Але чого дивуватися? Хвиля війни близиться. Нею, здається, нашпиговане все довкола, навіть саме повітря цього літа. Вона і в розмовах, і в страхах, і в надіях. Хто може знати, як то буде? Світ кипить, он на Балканах що твориться! Уже й мобілізацію оголосили. І, кажуть, у Росії теж. Певно, таки буде в якусь історію записано це літо 1914 року. Водій потер чоло, наче відмахуючись від своїх думок. Знову зосередився на дорозі. Ну, що ти будеш робити? Тільки проминув оперний театр – як дорогу перетнув загін польських «стшельців».^[8] Марширують від Валів Гетьманських,^[9] наче спеціально хизуються новими крісами та одностроями.

За тією ж колоною «стшельців» строгим поглядом пильнувала і молода світлокоса дівчина. Стояла перед будинком Галицької ошадної каси – маленька заклопотана пташка біля підніжжя величної, оздобленої рустом із ламаного каменю, кованими решітками та пишними скульптурами споруди. Чоло русявки нахмурене, а миловидне личко перетнула риска з прикрістю стулених губ. Вітерець, мабуть, хотів відігнати сумні думки з чола цієї прегарної юнки, нетерпляче тарбав комірець її світлої блузки, тріпотіло делікатне вишиття на тонкій тканині, але дівчина так і не всміхнулася. Та ось, як сонце, звільнене від чорного хмаровиння, розквітла, засяяла – то до дівчини тихенько підійшов з-за рогу будинку невисокий чорнявий

хлопчина у сіро-блакитному мундирі, жартівливо відкозиряв – і та геть змінилася, аж із очей хлопнула радісна блакить.

– Доброго дня, чарівна панно Олено!^[10] Чи не мене виглядаєте? – чорні очі сміялися, тепліли, хлопець видивлявся в ніжне обличчя дівчини, наче хотів прочитати: а може, і правда – вона чекала саме його?

– Овва, а чому ж вас, пане Іване?^[11] Я, можливо, тут польських жовнірів экзаменую, парад приймаю! – і обоє розсміялися.

– Дивлюся – як пнуться поляки, га? Їм усе готове дали. Але наші хлопці не гірші! – з гордістю оглянула свого підтягнутого співрозмовника. – Мундир власноруч споряджав? Не парко тобі?

– Та ж ми стрільці січові,^[12] українські! – розправив плечі, підніс голову догори. – Нас ніхто не страшить – ні москаль, ні гарячий серпень! – усміхався у чорні шовковисті вуса.

– Ой, Іване, все б жартував. А ти не чув, що там з Легіоном? – змінила тон, посерйознішала. – Кажуть, уряд передумав приймати до війська усіх добровольців? – стривожене питання дівчини стріло тільки сумну посмішку її друга.

– Та чув, – буркнув похмуро. – То просто насмішка. Вони сказали – дві тисячі. Ну, може, дві з половиною.

– Як? Таж у поборових комісіях^[13] добровольців уже за двадцять тисяч зареєстровано...

– Бояться. Я гадаю – австріяки бояться, що ми візьмемо кріси та вже на війні – проти них повернемо, – Іван з Оленою поволі перейшли по вулиці Карла Людвіка^[14] аж до Коперника, звернули до «Повітової Січі».^[15]

– Але ж ми, дівчата, підемо в стрільці? На фронт? Іване, я маю воювати, ти ж знаєш, я готова! – дівчина знову зупинилася і тривожно зазірала в очі другу.

– Панно Степанів, про тебе знають усі! Без тебе воювати не зможемо! – хлопець знову перейшов на жарти.

– От уже ж, не віриш! А я завтра йду знимку робити, до січової виказки.^[16] І буду вже цілком споряджена! – розсердилась, розхвилювалась, щічки запалали.

– Добре, добре. Роби знимку! Ми відходимо в Гаї, там перша сотня стане на підготовчий вишкіл. Буду чекати, панно Олено! Уже й боюся

тебе Галею кликати. Як колись. Ти така строга тепер, – замріяно обняв поглядом тендітну постать.

– Я прийду! Не сумнівайся. А строга – так війна ж іде. Хіба можна зараз інакше? Бувай, Іване! – кивнула світлою голівкою і за мить уже цокала акуратними низенькими підборами по бруківці вузької львівської вулиці.

* * *

Дай, Боже, здоров'я доктору Кирилу Трильовському^[17] – добився, аби таки постала організація українських «Січових стрільців»! Покладено на неї виховання української військової старшини, тож приймали тільки чоловіків. А з Олениного прохання про вступ ще й позбиткувалися – як вона дуже наполягає, то саме її, панну Олену Степанів, візьмуть. Але згодом створили і відділення «Січові стрільці-ІІ». І до них уже приймали жінок! Оце вже Олена раділа! Тридцять три – така чота жіноча, стільки палких дівчат зібралось в січових стрільцях. І вона за них відповідає, вона – четар.

Ох, як важко було домогтися цього визнання! Не вірять, ну от не вірять чоловіки, що жінка може бути корисною на війні, що може бути вправною, витривалою, що може воювати. Та що дивуватися – до жінок на загал зневажливо ставилися, коли йшлося про чоловічі справи – мовляв, нездатні. Он, якийсь недолугий французик зазнимкував був жінок, спеціально перевдягнутих у костюми суто чоловічих професій – пожежника, лікаря, адвоката, моряка. Затягнуті в корсети, з голими руками, смішні й чудернацькі – якими безпомічними невдахами виглядали ті жінки на світлинах! Й Олена бачила, з яким задоволенням реготали над тими карикатурами чоловіки. Не так давно те було – ходила до двірця зустріти вуйка з Відня. Поруч на пероні – кілька, на вигляд, пристійних панів. Але сміялися – до непристойності голосно. Щуплий куций чоловічок, схожий на цвіркуна у своєму довгому сурдуті, розмахував підбіркою тих злощасних карикатурних листівок, вихвалявся – йому із самої Франції передали. А потім, поворушивши хвацько закрученими вусами, зачав пискляво перекиривляти розпачливі вигуки «пань марципанових», безпорадних коло чоловічих справ. Чоловіки реготали так, що в одного аж капелюх злетів з голови.

Встигла вихопити оком ті зображення. Як же неприємно. Аж губами сіпнула. Та навіщо їй перейматися тим, що думають оті панове? Хіба ж їм відомо, як вони з дівчатами готувалися у професора Боберського?^[18] Які руханкові^[19] вправи вони вже вміють виконувати? Вони сильні, жваві, вони вчаться, вони вмілі й ерудовані! А скільки займались у Пласті! Чи, може, панове знають, які бажання бурхають у її серці, яка велика мрія є у неї? Ех, панство стоїть на одному – жінка має бути коло баняка та варехи.^[20] Та хай собі так і думають. А вона знає, чого хоче. Не багато і не мало. Відвоювати волю для свого краю. А для цієї мети – усе зробить. Усміхнулася до себе: ті карикатури – то таке пусте і минуще! Чого так заторкнуло? Мине!

Зачувся шум, потяг цілою великою хмарою їдкою диму і страшного гуркоту зближався до перону, наче дивне і невідоме майбутнє, на яке дівчина поклала стільки мрій, якому готова була віддати власне життя...

* * *

Тільки розпочався серпень, літо котило густі золоті хвилі тепла до заходу, уже виблякло втомлене спекою небо, а світ Олени захитався, як від землетрусу. Її в рідному селі знайшла картка від Романа Дашкевича,^[21] а у ній – звістка про війну і про те, що обидва товариства «Січових стрільців» злучилися в єдину організацію і провадять мобілізацію, а її обрано до спільного комітету. Вирвалася з дому – наперекір сльозам матері і наказам батька – подалася разом із братом до війська, до Львова, до праці у поборовій комісії, у канцелярії стрілецькій. Романа ж мобілізовано до австрійського полку, побачитися встигли лиш на коротку мить.

Затиснула серце, сховала тугу на денце – у роботу, до знеможення. Щодня нові й нові добровольці, скільки люду відгукнулося, аби йти воювати проти москалів! І ось тепер, як хвиля добровольців спала – вирішила: пора і їй на війну, там, де брат, де Роман, де друзі-стрільці... Іван обіцяв, що прийме її до сотні. Спорядження вже зготувала. У домівці січовиків^[22] знайшла полишений у шафі старий мундир – віддала переробити його на себе пану Теодору Голіану. Той предобрий чоловік своїм вправним кравецьким хистом зладував певно найбільше стрілецьких одностроїв. Непромокальні черевики замовила, є... От тільки знимку ще треба до січової виказки. Убралася в той

припасований до фігури стрій – таки добре постарався пан Теодор! На голову – шапку, заховала під нею вже обтяти накоротко коси та й пішла до знімкаря.^[23] Фотограф пан Тадеуш поблискував скельцями пенсне, пильно розглядаючи юного клієнта. По тому, як зграбно проходився новоявлений вояк по салі,^[24] які милі ямочки затремтіли від усмішки на щічках – зашкрібся сірою мишею здогад: «То жінка?» Хотів щось запитати, але стримався, не виказав себе. Чемно вказав на стілець:

– Прошу пана присісти! Прошу не рухатись, – і пірнув під чорну накривку за гофрованою шиєю громіздкого апарата. Помах руки – наче чарівник зараз вийме живого кроля із капелюха – і ось, усе, знімок зроблено.

– Але пан забардзо млоди, жеби ісьць до войска? Пан се не бої ісьць на войне?^[25] – фотограф перейшов на польську, нарешті випірнув з-під чорного запинала і знову питально зблиснув скельцями свого пенсне.

– Ні, прошу пана! Не боюся! – всміхнувся юний вояк, легко встав і вже стояв при одвірку. – То до середи картка буде готова?

– Так, бенде. Чекам на пана,^[26] – двері рипнули, а пан Тадеуш присів коло свого бюрка і витер спітнілого лоба. Та не може бути! Але які щічки, яка делікатна постава, таки насправді – кобета!^[27] Проте навіщо їй знімка? До войска йти? Тут щось не так... Думки, як і рясний піт, котилися з чола ошелешеного фотографа. Нарешті він, зітхнувши, ще раз витер лице хустинкою, сховав пенсне у нагрудну кишеню і зачав збиратися. За хвилию пан Тадеуш замкнув приміщення свого салону та із заклопотаним виглядом рішуче рушив старою бруківкою.

Середя таки вдалася сонячною. Дівчина знову одягла стрій, «мазепинку», уже звично заправила під неї волосся. Коло Ратуші стріла друга, Осипа, теж стрільця. Ой, як він захоплено глянув на ту зграбну фігурку!

– Не відразу й пізнав такого симпатичного вояка! – аж прицмокував, озираючи струнку постать.

Олена засоромилася:

– Та годі тобі! Ходімо! – зарум'янилася, аж зсутулилася, наче хотіла сховатися від надмірної похвали. Захоплені розмовою, не звернули уваги на пару потужних жандармів. Два вусаті здоровані завмерли біля

крамниці солодощів, видивлялися на тістечка у вітрині, наче то було зборище батярів – веселих і зухвалих некоронованих королів львівських вулиць. Фотограф чомусь нервував і витирав з чола піт, коли перераховував гроші. Його товсті пальці, вкриті кущиками коротких чорних волосків, трішки тремтіли, коли віддавав знімку. Олена напружилася, але пан Тадеуш тільки чемно вклонився і попрощався. Дівчина з полегшею зітхнула і всміхнулася до Осипа. Вдалося! Уже рушили до виходу – як із сонячного прямокутника дверного отвору до салону ступили дві високі постаті. Овва! Жандарми!

– Прошу надати легітимацію!^[28]

– Але я не маю її зараз при собі... – розгубилася, але швидко опанувала себе. – Якщо конче треба, то я...

– Тоді пані є арештована! Прошу йти з нами. І пан також! – жандарми перебили її і взяли під варту.

Олена кинула погляд на друга. Нічого було робити. Їм скрутили руки і як арештантів вивели на сонячну вулицю. Стали озиратися прохожі, з голови Олени впала військова шапка, світлими хвильками розсипалися кучері. Худа висока пані, яка прогулювалася площею Святого Духа з маленькою дівчинкою, злякано притулилася до муру старої кам'яниці, притиснула до себе дитину, пропускаючи незвичайну процесію.

– Цо то єст? Чего та пані єст в мундуже?^[29]

– То єст російски шпег!^[30]

– Матка Боска, цо се дзее! Кобета-шпег!^[31] – зверескнула настрашена пані й затулила мереживною парасолькою свою донечку. А та, зачувши у голосі мами тривогу, заревіла на всю вулицю. Стали озиратися перехожі. «Російски шпег!»

«Російски шпег!» – відбивалося від стін старовинних будинків луною. За мить натовп розрісся в люту хмару, що розтривоженим бджолиним роєм гуготіла і загрозливо блискала очима. Олену штуркнули, хтось смикнув за коси, босоногий хлопчисько спритно запустив їй немалим каменем у спину. Каменяка ледь не зачепила плече жандарма, і здоровань розлюченим поглядом спопелив малого обірванця. Хлоп'я миттю зникло, а за хвилю вже пританцьовувало з

іншого боку натовпу, горлаючи: «Кобета-шпег! Злапалі російського шпега!»^[32]

Добросерді круглолиці селянки, що продавали на площі Ринок молоко та зеленину, уже якраз збиралися зі вторгованим додому – теж стали подивитися на таку дивовижу. Деякі злякано хрестилися. Кілька войовничих молодиків бігли, щоб устигнути й від себе дати доброго стусана чи ляпаса «шпигунці», кинути в неї бодай кізяком чи гнилим яблуком. Пара поважних євреїв покинули поважну бесіду про свої обладки й гешефти^[33] – за мить уже й вони плювали у спину впійманій дівчині.

Жандарми спочатку лише ліниво споглядали штовханину коло своїх бранців. Олену намагався затулити своїми плечима тільки товариш, Осип, якому так само добряче перепадало. Проте коли юрма занадто розлютилася, жандармам довелося застосувати навіть багнети, щоб відбити арештантів від розпашілого та жадібного до сенсацій натовпу. На допомогу кликано ще пару патрульних та фіакар.^[34] І так, уже в клітці оборони з чотирьох штиків, доправлено Олену з товаришем до дирекції поліції.

Реальна загроза Талергофу^[35] нависла над дівчиною та її супутником. За москвофільство відсилали в цей страшний концтабір, у якому полонені, кинуті просто на землю, під зливами і снігом вмирили від застуд і тифу, і яких знищували через повішання...

Визволяв Олену з Осипом доктор Старосольський, її вуйко і один із керівників «Січових стрільців». Потверджено, що Олена дійсно є січовим стрільцем і не є шпигункою. Навіть сам комісар поліції Смулка пригадав собі активну дівчину з виступів на багатьох студентських зібраннях, вірив, що відходить до стрілецької сотні на військові дії. Її оправдано та звільнено, але рекомендовано чимскоріше покинути Львів з огляду на настрої натовпу. З постерунку^[36] мусили випускати звільнених арештантів чорним ходом, бо розлючена товпа стояла під головними дверима і хтіла крові і пімсти.

* * *

Відень тремтів від збудження, Відень хвилювався, дивувався і навіть обурювався. Січень 1915 року став місяцем потрясіння для цього славетного міста, бо до Відня прибула не хто-небудь, а дівчина-

жовнір! Саме так – дівчина! Вона є вояком в австрійській армії і навіть отримала звання кадета за свої вояцькі здібності та хоробрість! Газети рясніли світлинами з її тендітною постаттю, люди розхапували пресу з цією сенсацією, немов гарячі пиріжки. А з-помежи рівеньких рядочків акуратних німецьких слів на віденців дивилася з газетної світлини ясным взором премила дівчина.

– Яка ж вона гарненька! – не могли надивуватися.

– І вона воює? – не могли повірити.

А дівчина в однострої з грубого сіро-блакитного сукна, з жовто-блакитною стрічкою на шапці-мазепинці йшла вулицями засніженого міста на зустріч із «Українським жіночим комітетом помочі для ранених». Коли прочинила двері великої салі і ще не встигла стріпати сніг із шапки – до неї кинулися, як до королеви, з пошаною, трепетом і захопленими вітаннями. Їй аж незручно стало, опустила очі, а потім ясно, прямо поглянула на всіх присутніх. Тішилася цьому прийому, дякувала жінкам за велику жертвовність і плекання хворих. Відповідала тихим, рівним голосом на непрості питання:

– ...ви з любові до України несете поміч раненим українським жовнірам. Я з любові до України взяла кріс та пішла у поле фізичною силою бити ворога. От і все.

– ...я так чула своє призначення, я йшла, бо мала боронити свою Вітчизну. Чула в собі силу і вміння йти воювати. Ні, я не знала, як буде важко... У полі одно тяміш: перед тобою ворог, у твоїй силі його здержати. А то і гнати, здавити. Знищити та освободити від нього раз на все рідну землю. І женеш уперед, на ніщо не зважаєш...

– ...так, дуже складно. Дуже. Війна – не для жінок.

– ...так, зараз маю невелику відпустку. Шукаю батьків у Відні, бо з початку війни переїхали, і слід їх утрачено. Щирою, майже дитячою усмішкою сяяла до усього товариства, що із захватом ловило кожне слово, мовлене молоденьким кадетом. «Яка краса, вона якась уся промінна!» – голосно прошепотів хтось. А Олена – бо це була саме вона – ховала за теплим усміхом, як за віком величезної бабиної скрині, цілу картину своїх чуттів. І не хотіла відкривати людям уповні те, що пережите, бо то був холод, вільгість, бруд, утома, біль. А ще – страшний чорний відчай, який не раз на неї падав, як лава камінна зі скелі – бо закривала очі убитих своїх побратимів. А ще – пекучі сльози, через які не бачила дороги, бо витягала з розстрільної^[37]

поранених молодих жовнірів, котрі стікали кров'ю. А ще – прикрість від наказів, неузгоджених, іноді просто безглузких, які часом доводилося чути від австрійських офіцерів, але які мусила виконувати, мала сповнити обов'язок, бо давала присягу. Так, присягала зі стрільцями на вірність Україні, але ж стрілецький Легіон – то частина австрійського війська. Хочеш служити у війську – присягаєш на вірність цісарю. Тільки так.

Пригадувала, як у жовтні 1914-го йшли Закарпаттям. Де ворог, де свої – часто ніхто з австрійських офіцерів не знав, доводилося розпитувати у місцевих селян. Oberst Бергер послав їхню сотню шукати на горі Ключ капітана Яна та стати під його команду. Видавалося, що пан oberst просто позбиткувався з українських вояків. Цілий день вони збивали ноги по гострому камінню, по корчах і ялинниках, дерлися на кручі, котилися крутими схилами ручаїв додолу. А капітана, який, як потім дізналися, насправді кілька днів як відбув на інше місце, звісно, не знайшли. Але натрапили на страшне побоїще минулого дня, де лежали неприбрані трупи з розчерепленими головами, а помежи них – розкидані по полю молитовники, світлини й листи... Посланцем повідомили Бергеру результат свого вислідку. Наступного ранку отримали наказ змінити сотню Дідушка над Опором. Прибулі ввечері кухарі повідомили, що всі частини перемістилися до Крушельниці, а про них ніхто не згадав – ні змінити, ні дати наказ про відхід... А які несамовито важкі були перші патрулі! Дорога роз'юшена, розчинена дощами, як тісто на медівник. Розкисла глина зі смаком прицмокує на кожному кроці, не випускає подошву зі своїх в'язких поцілунків. А січовий стрілець Олена Степанів разом з іншими вояками місить це осіннє багно, щосили видирає з нього ноги, ковзає, падає, встає, та знову крок за кроком – уперед. З плеча щоразу намагається сповзти важкий кріс – прив'язаний конопляною мотузкою, геть не пристосований до польових умов однозарядний «Верндль».^[38] Але все байки. А от безнастанний дощ, який падає і падає за комір – то біда. Від зимного вітру мокра одіж зачинає обмерзати, грубе сукно коле і натирає шкіру, ноги, як дві зимні рибини, хлюпаються у промоклих черевиках, але треба йти. Мають наказ нести патрульну службу на горі. І крізь листопадову студінь – пнуться на самий верх, поміж лютого шарпання сніговиці, по слизькому камінню, багнуці, засніженому листю – йдуть у патруль – мокрі, голодні...

Після зустрічі у «комітеті» кинулися до Олени жінки обіймати, цілувати, а молодесенька героїня дякувала і ніяковіла від такого шквалу людського тепла й уваги. Низькорослий, опасистий чоловік, на якому тріщали гудзики маринарки, стояв біля печі, кривився, а на ту вітальну веремію скорчив зневажливу міну та їдко вшпилив: «Зате у полі, певно, усі хлопці цілують!» Хтось зопалу реготнув.

Олена замовкла. Аж зсугулилася. Тоді випросталася. І з висоти свого невеликого зросту шурнула на хлопаку зимною водою: «Не про те думаєте, пане! Не про те... У полі кулі цілують». Блакитною блискавкою оперезала нікчому у чоловічому костюмі. І це мужчина? Зневажений дотепник зніяковів, уже бурмотів вибачення, а Олена враз наче відійшла поглядом у інший світ, відслонилася від метушливих людей... Коли в серці є така любов – величезна, як небо – до своєї землі, така проста і щира, якою просякнута кожна клітиночка твого єства, яка живе у твоїй душі високим полум'ям, котре кличе боронити ту любов... Як її пояснити цим людям? Хіба самі зуміють полюбити...

У Відні її часто питали – а як же їй із мужчинами поруч, та ж вона «жінчина», чи нема яких прикростей? «Не було їх!» – відповідала просто і переконливо. Не всі вірили. Дивилися захоплено, подивовано або й геть із сумнівом. Так, повага та чемність у ставленні до себе, яку заслужила серед чоловіків своєю відвагою, витривалістю, строгістю – то не просто так далось.

* * *

Як тобі уже геть непереливки – Бог пошле тобі янгола срібного... Тим янголом на війні був для неї Іван. Звісно, він не срібний, він – Іван Чмола. Гарний, чорнявий, а очі такі... Темний вулкан визріває у них насподі, а коли говорить – розгоряються в них жарини. І запалюють людей. Зауважила його ще на своїх перших танцях. Ішов тоді ще тільки 1910 рік. Щосуботи у м'ясниці^[39] вона, тоді ще мала тринадцятирічна семінаристка, з колежанками пурхала блакитним метеликом у салі «Руської бесіди» на площі Ринок, 10. Іван підійшов, запросив її стриманим поклоном. Пустилися у веселу польку, і його рука, тепла, міцна, раптом стала островом посеред виру хвиль, надійним спокійним берегом. Такий дотик був лише у брата, Ананія, якого страшенно любила, якому довіряла навіть свої таємниці, який у Львові під час навчання замінив їй і тата, і маму. І дотику цієї руки –

такої ж теплої і міцної – повірила. Музика розчахувала простір на пелюстки вдиху і видиху, миготіли в очах оксамити і позолота пишної салі, вривалися у вир танцювального шалу чужі усмішки та вигуки. А вона бачила тільки очі-вулкани навпроти – пульсували, кликали, тривожили. Міцна долоня, що стискала її делікатні пальчики, сповнювала спокоєм і рішучістю і, водночас, бентежила навалом неймовірно ніжних, теплих відчуттів.

Вони протанцювали з Іваном увесь вечір. Не випускав із ока, пильнував, аби хто інший не запросив Галю. Так її кликали рідні й друзі, бо на польський манір перекручене ім'я Олена-Гелена стало Галею. Так дозволила кликати себе. А він хотів бачити її і в наступні дні. Проте вихідні проминули швидко, і вже знову Галя вчилася – ані хвилини часу вільного. Зустрічі були короткі, як блиск сонця у шарпнутій вітром квартирці, діточі, смішні. Іван трохи нервував. Коло Галі завжди було багато хлопців, від її краси шалів не один. А вона чи то легким сміхом, чи поглядом щирим, геть дитячим, чи словом простим та світлим – візьме та й остудить розпашіле серце. Ніхто не міг похвалитися її прихильністю, наче й не треба було їй тих залицянь. Проте Іван, видавалося, був кутий із міцного заліза і користав із кожної, навіть миттєвої можливості, аби побачити свою ясну квітку.

Якось – то був уже травень – чекав її коло храму після недільної літургії. Намагався вразити, ховав за спиною великий букет бузку, але той зрадливо випинався білоголовими пишнотами. Галя вийшла з церкви разом із подружками. Ті швидше за неї вздріли Івана – та й нумо хихотіти. Ех! Сама зарум'янилася, а на дівчат глянула гостро – миттю споважніли і чемно рушили далі самі, але за три кроки веселі пустунки знову заозиралися, заусміхалися, пильнували цікавими очима.

– Христос воскрес! – Іван ступив крок до Галі.

– Воістину воскрес! – чемно відповіла.

– Дай, Боже, здоров'ячка, Галю! – не міг почати розмову, ніяковів.

– Дай, Боже, й тобі! – Галя, як жмуток світла, сяяла в сукні ніжного молочного кольору, аж променилася поміж сірих мурів. Іванові заперло подих. Дивився на неї, на веселі сонячні бризки в її очах, німів і хвилювався так, наче вперше побачив. Нарешті рішуче простягнув їй букет:

– Ось, це тобі!

Дівчина чомусь засмутилася.

– Тобі не подобається цей квіт? – збентежився хлопець.

– Та ні, подобається. Але ж він зараз зів'яне без води. Боз не можна ламати. Він мусить рости на рідному кущі, на рідній землі. Інакше – гине.

Іван від її слів геть розпачився, заскочений, зів'яв на виду швидше, ніж подаровані квіти. Галя притулила їх до грудей, вдихнула аромат, подивилася на зніченого кавалера.

– Придумала! Ми їх віднесемо до Матінки Божої! Добре? То ж буде гарно!

Юнак тільки хитнув головою. Йшли до Марійської площі утрюх – Іван, Галя і розкішний бузковий букет. Поставили квіти у вазу до ніг біломармурової Диви Марії, помолилися. Хлопець заворожено милувався дівочим профілем, тонким білявим кучериком, що притулився до щоки і ледь тремтів, коли Галя шепотіла молитву.

– Ти чого? – відчула погляд і знову розрум'янилася.

– Ти гарна! – стиха промовив Іван.

Всміхнулася, схилила ніжну голівку до плеча, глянула сонячно:

– Не бери до голови! Ходімо!

На Академічній зустріли Галиних подруг у товаристві Ромка Дашкевича, Стефка Індишевського, Ярослава Чижа. Галя враз пожвавішала, повеселіла, всміхнулася друзям – і вони, об'єднавшись, веселим гуртом пошпацерували^[40] далі. Жартували, сперечалися, гомоніли, і над тим юним товариством літали, мов метелики, променисті погляди молодої сердечної прихильності: питальні, довірливі, щирі та вперто строгі. Лиш перехресним вогнем стрічався зір двох чорнявих легінів – Івана та Романа – над головою веселої Галі.

А за короткий відтинок часу – то був уже листопад 1911 року – майже усіх цих молодих людей (деякі вже стали студентами) доля звела у «Повітовій Січі». Туманного осіннього вечора заходили – потайки, по одному, неспішно, витримуючи часові паузи, аби ніхто не запідозрив цих таємних сходін.^[41] У приміщенні напівтемно, вікна замкнені від вулиці, завіски спущено. Та Олена відразу побачила схвильованого Івана – стриманий вулкан, який от-от вибухне. Коли всі зібралися, Іван заговорив – про війну, яка неминуха, про час, у який можна змінити історію, долю людей, долю свого краю. І вони мають

бути готові діяти. Розповів про Пласт, який діяв уже в Англії, як він впливає на розвій^[42] молоді і чому необхідне створення такої організації і тут, у Галичині. Говорив коротко, впевнено, аргументував виразними прикладами з історії. Слова пульсували, як кров у скронях, тривожили, кликали. Тепер Олена дивилася на нього захоплено, аж забувалася дихати, дивувалася огрому його знань. Дивувалася, яким же він був мовчазним і зніяковілим у час їхніх зустрічей і яким великим став зараз перед нею. Їй теж хотілося стільки знати, розуміти, вирости до нього.

Вона тоді вже читала, захоплено читала – бігала до випозичальні^[43] Келера при вулиці Баторого,^[44] як по свячену воду. Читала і вдень, і вночі при свічках, на кожній перерві, на прогулянках, зранку й увечері. А нині чула, як розбурхується у ній вогонь, як росте чуття її належності до великої історії, картини якої розкривав Іван перед майбутніми пластунами: до великих походів князя Святослава, до зухвалих козацьких нападів на Османську імперію, до визвольної війни Хмельницького. Уява малювала: ось вона, Оленка, стоїть на укріплених князем Данилом стінах Хотинської фортеці, а ось уже мчить із козаками Івана Мазепи. Ось бачить, як гетьман Сагайдачний звалив із коня воєводу Бутурліна біля Донського монастиря на виду двох військ – і то де, майже під стінами Москви!

Ту розворухану уявою кров треба було гамувати дією. Не виникало питання, чи приєднуватися до Пласту – вона жила ним! Тут розростався той дух, ті навикі, що виховував на заняттях із руханки професор Іван Боберський. Тут діставали крила ті ідеї, ті пориви, що зародилися ще на уроках у Костянтини Малицької,^[45] Василя Пачовського,^[46] директора Аліськевича,^[47] що будив вогонь життєвої енергії, поривав у простори чистого духу серця юних гімназисток.

Нині ж вони випробовують себе по-іншому – йдуть у таємний нічний пластунський похід. Куди? А до Винниківського лісу, на Чортові скелі. Кожен, як міг, відпрошувався вдома, наче до товариша їде в гості чи на прогулянку в гори, аби не зрадити справжньої мети.

Осінь відступала вже зі Львова, засипала бруківку золотими посланнями кленів та каштанів, прощально погладжувала стіни древніх будівель утомленими променями – і не було вже в її дотиках тепла... Мерзлякуватий вечір шулив плечі від холоду, обіймав жовті

голови ліхтарів кошлатими руками сутіні, але не міг завітися. Заколисував утомлених людей, а тоді поволі підіймався до Високого Замку – милуватися зимним нічним небом.

Але чому ці люди не сплять? Хіба пластунам не стоїть на заваді холод чи темрява? А-а, навпаки – випробування додають азарту! Але хто бачив, скільки таємних страхів товчється у тій он щупленькій дівчині? Ніби чорні кошенята, вони намагаються гострими пазуриками вхопити за серце, скрадливими м'якими кроками топчуться десь усередині, щоб у наступну мить – шугонуть з переляку кудись аж попід лопатки... Як же вона їх гамувала! Йшли лісом. Темно, ані вогника ніде, тільки зірочки з неба здивовано дивилися на тих хлопців і дівчат, котрі чогось рухаються посеред ночі. Геть, дрижаки, геть, темні почвари страху, геть! Тут гартується дух світлий і міцний!

Знову теплий дотик. Той, такий незабутній дотик долоні до долоні – і світ розвиднівся. Став тихим і мрійливим. Іванко! Нічого не говорив, лишень діткнувся руки, всміхнувся у темряві, тільки білі зуби блиснули. Аж смішно стало Оленці. Чого боялася?

Удень вчилися таборуватися, спускатися на ливні, здійснювати непомітні підходи – не шурхнувши ані листочком, не тріснувши гілочкою. Тут же вчили, як робити вибухівку, освоювали будову браунінга та новітнього кріса «Манліхер»...

* * *

Час клекотів новими викликами, дні минали і танули, як необережні сніжинки на долоні. Заходила зима 1914 року. І Галя в цьому вирі всі зусилля віддавала навчанню, Пласту, роботі жіночого комітету. Усе – на підготовку до військових акцій. Якось, уже по зимових святах, Іван стрів свою Галю коло театру Скарбека, ^[48] та в такому колочому настрої, що мороз би позаздрив. Щось уважно вичитувала на афішній тумбі і аж кулаки стискала, та не від холоду – від обурення... Привітався, та вона відповіла питанням:

– ...підеш зі мною? – стиснуті губи. Сувора. Ставала такою, коли дуже щось боліло, непокоїло її.

– Куди? Піду! – Іван навіть не розпитував, готовий у будь-яку хвилину бути поруч.

А вона розпачливо похитувала головою, наче сперечалася зі своїми думками, вдихала і видихала, гамувала свій гнів:

– Війна, час зараз такий... а вони шаліють танцем! Ними дурійка «ту-степу» опанувала! Бо модний дуже. Чуєш? Поважне панство дає балі. Ну про що ж вони думають? Чи їм просто настільки страшно, що геть відкидають і глузд, і совість? Живуть, як в останній день? Чим тривожніші вісті з Європи – тим більше цих балів. Хочуть сховатися? Так? За пустою розвагою – утекти від життя?

– Можливо, і так. То ми йдемо... – делікатно продовжив своє питання Іван.

– На балі! Хтось же має підтримати українське стрілецтво? Підемо збирати датки!^[49] – цей рішучий блиск в очах Іван уже впізнавав, захоплювався і тривожився ним.

За кілька днів вони вже стояли перед «Народним домом». Галя перша протягнула руку до зимної ручки дверей, але двері відчинив служник. З морозу пройшли до гардеробу, стали роздягатися. Слуга здивовано глянув на пару у пластових строях з червоними хрестами на раменах.^[50]

– Перепрошую, але панство нічого не переплутало? Тут проводиться дуже поважний балі...

– Усе так і є, ми йдемо саме на цей балі, – запевнив Іван.

– Але ж костюми у панства... – розгублено намагався заперечити чоловік.

– Не клопочіться. Усе гаразд, – Іван узяв Галю попідручку, і вони повагом стали підійматися сходами, наче і справді на них були смокінг та довга шовкова сукня.

Дивна пара зникла за вхідними дверима, і тут же за хвилину стихла музика. А далі із салі залунали обурені вигуки, які доводили, що не все так погано, як казав той хлопець-пластун із чорними очима. Що відбувалося там, за зачиненими дверима, – невідомо, лише чутно гул, окремі вигуки, акордом хлипнув оркестр, але тут же захлинувся. Нарешті двері відчинилися – і ось вони – ті диваки в одностроях. Біжать сходами, сміються, тримаються за руки. Дітваки та й годі! Хоча вдають, що дорослі. Подивований служник провів їх підозріливим поглядом. Пара весело з ним розкланялася і попрощалась.

Ну ось – воля. У скарбничці – шелестять корони.^[51] Пишне панство таки розщедрилося на стрілецьку справу, вдалося проїняти його. Особливо шокувала усіх Галя, говорила так, наче нині вибір – життя і смерть – і кожен має кинути свою лепту на шальки цих

терезів... Насправді так і було. І ті, розпалені танцем, легковажні й веселі жінки і чоловіки, відчули – хоч у ту мить – відчули відповідальність.

На вулиці молоді люди перевели дух.

– А я колись так хотіла на справжній баль! Я тобі розказувала? О, то була мрія – у легкому шовковому вбранню, під звуки військової музики, в морі ясного світла – саме тут, у великій салі «Народного дому»! Та не могла піти, була мала іще, потребувала опіки. І ніхто не хотів допомогти, сміялися з мене – «смарката, ^[52] ти – на баль!»

– Що, так і казали – смарката? – удавано поспівчував Іван, а в очах сміялися веселі іскорки.

– Угу! Та не смійся, я тоді плакала, – аж ніжною тупнула.

– Бачиш, як дивно збуваються мрії! – примирливо продовжив, аби Галя не сердилася. – Дасть Бог, з тобою ще не на одному балі потанцюємо!

* * *

Дав Бог – і танцювали. Уже наприкінці серпня 1914 – «танцювали» під акорди війни – на леваді у Гаях, коли перша сотня січових стрільців, якою керував Іван, вправлялася у військових маневрах. Замість оркестру та пишного декору – сірий дим над обрієм та гуркіт гармат, від якого спочатку здригалися, а потім звикли... Після страшної історії з фотографією – Іван прийняв Галю під власну відповідальність у свою сотню.

Відбули вишкіл, ішли строем по Львову до двірця, щоб рушати на фронт. У першій шерензі Олена, Гандзя Дмитерко ^[53] – поруч із жовнірами. Люди попри дорогу стояли зі сльозами в очах, хрестили, благословляли, а декотрі навпаки – гнівливо вигукували та плювали, запримітивши дівчат у стрілецькому війську. Та не тільки посполиті мешканці Львова обурювалися.

Прибули до двірця, вантажились у потяг. Комендант потяга, Михайло Галущинський, ^[54] як уздрів, що є дівчина у вагоні, страх як розлютився:

– Негайно висадити. Навіть мови не може бути! Які жінки на війні? Геть!

Олена скипіла. Але кому ж доводити, що вона не гірша за інших вояків, вона ж усе вміє, вона ж вправна, сильна, хіба не поклала

стільки праці своєї для стрілецької справи, хіба... За неї вступився Іван. Саме йому вичитував Галущинський. Та сотник не змовчав і сперечався – до металу в голосі, до крику... доводив... Проте Галущинський наказу свого не скасував.

– Але я за неї відповідаю. І не можу лишити її тут саму. Москалі наступають! – різко відповів сотник. Комендант від обурення аж заскреготів зубами, а Іван узяв Олену за руку й зійшов з потяга разом з нею. Вірний, добрий, щирий друг...

Вони таки разом потрапили на війну, за кілька днів, добилися дозволу у Бойової Управи. І Олена знову і знову доводила: вона – вояк, вона – дисциплінований жовнір, який не боїться ні військового труду, ні битви. Нікому не звідувала свого внутрішнього переживання, не дозволяла жодних більших емоцій та чуттів на війні. Бо найперше – обов'язок, виконання присяги, служіння, заради якого змінила усе своє життя.

Іван – уже не сотник, а четар – був стриманим і строгим з усіма. І до Олени ставився як до рівні, був таким прикладом, що й інші вояки, здебільшого гуцули, перейнялися повагою до дівчини, котра терпіла з ними разом усі біди і труди війни. Згадати тільки один перехід – п'ятдесят шість кілометрів горами... Жовніри вже падали, уже не могли сунутися, не те що йти. Стерті, змучені ноги боліли і пекли, і сил не було, і тягар ноші зростав щокроку, і кожна купа набитого каміння коло дороги кликала притулити до неї свої плечі. А вони йшли. І Оленка йшла. Йшла. Десь усередині бралось дихання, щоб не стогнати, не шкодувати себе. Тяжко, геть тяжко, ну вже от геть ніяк – але один погляд на товаришів своїх, на скромних та мовчазних побратимів, здебільшого гуцулів, звиклих до гірських стежок, терплячих працюючих селян, що співчутливо часом позирали на неї – і діставала відрух сили і жвавості. Бо вона ж прийшла воювати не задля того, аби її жаліли. Мусила щокроку доводити – має право бути нарівні з чоловіками. Заради своєї мрії. І ці строгі, скупі на слово, посірілі, злі, замучені чоловіки – надихалися упертим дівчам, навіть усмішка, як плямка сонця, часом лоскотала жорсткі вуса і колючу щетину. І додавалося якогось дивного тепла в їхні м'язи, цівочка невідомо звідки взятої сили розпростувала плечі, давала пружності ногам. Ішли далі, поєднані новим теплом, чуттям, навіть утома

торішнім листям падала під ноги. Напористі, вперті, поєднані одним тягарем й одною дорогою – ішли.

Був тільки один прикрий випадок, коли Іван не стримався. Хоча ні – він таки стримався. Прийшов до хати, де на нічліг мала стати Олена. Йшов порадитись, кого відряджати з новонавчених стрільців у патруль. Дівчина змучена, щойно зі стежі,^[55] сиділа на лаві коло дверей, пила воду з кухля. Пиля пожадливо, великими ковтками. Вода вихлюпнулася, і кілька зрадливих краплин потекло по шиї, у пазуху тонкої домашньої блузки, яку Олена носила попід грубим суконним мундиром. Четар, як зачарований, слідкував за дорогою цих прозорих мандрівниць. Олена повільно відставила кухоль. Глянула на Івана – як обпекла. Аж він відсахнувся, відступився від неї.

– Навіть не думай... – Встала, мовила тихо, глухо, мов камінь важкий перевернула під водою. Опустив очі. Схилив голову. А потім простягнув руку і вхопив дівчину за плече. Зирнув ясно, аж пронизав, як раптовий грім:

– Я – живий! Я – чоловік! І ти ж знаєш...

– І я жива! – перебила його різко, наче відрубала крило тому слову... – Але ж я жін-ка-на-вій-ні, – проказувала поволі, майже по складах. – Я – вояк. І ти це найліпше розумієш. Зламати довіру, повагу – дуже легко. А ти... Йди, Іване, йди!

Видихнув, наче цілу бурю в собі тримав, наче смерч вирвався із тим подихом. Повернувся різко і без слова пішов. Ще кілька днів по тому Іван ходив хмарний та суворий, геть замовк, замурував уста. Але нові походи, окопи, бої... Вдавав, що забув ту прикрість, а може, таки збагнув та й облишив свої намагання?

Олена ще більше трудилася, вчила новобранців військових премудростей. Такої строгості від своєї вчительки не очікували, але стріляти таки навчила, і скрадатися, рухатися перебіжками... Усмішку вперше побачили, як отримала картку від брата. А потім – Ромко Дашкевич прислав вісточку. А вона аж наспівувала...

За бій під Комарниками одержувала медаль за хоробрість – перед усім строем, від австрійського генерала Фляйшмана. Іван радів, наче то його нагородили. А Олену тішило ще й те, що стрільці-побратими раділи за неї, визнали її заслугу. В додаток – їй надали коротку відпустку. І вона поїхала шукати батьків.

* * *

Після несподівано тріумфальної поїздки до Відня в січні 1915 року поверталася на фронт через Сваляву – мала наздогнати свою сотню після відпочинку. З потяга у темний засніжений вечір зійшла тільки вона. Ступала така щаслива і гарна, у блакитному сукняному плащі, який виміняла у хорунжого Яремкевича. Лише приторочена збоку шабля тихо відбивала такт ходу на халяву крага. І тиша довкола. І темрява. Ніч вляглася на дорогу посеред села, як стара велика баба, загорнувши всі хатки у свої широкі спідниці, згасивши усі вогники – анумо всім спати! Степанів йшла ледь видимою дорогою, яку швидше вгадувала, аніж бачила, за порошею на примерзломому путівцю. «Майже як колись у Винниківському лісі!» – всміхнулася своєму спогаду, намацувала ногами стежку, по силуетах хаток та дерев орієнтуючись, куди іти. Та раптом ніч заворушилася. Назустріч Оленці щодуху мчали якісь сіруваті і чорні тіні.

– Г-гав! Р-р-р! Гав-гав! – завалували пси, десь здалека і щоразу ближче. О-ой! Вони вже коло неї! Один, другий, злющі! Позбігалися, напевно, з усіх дворів, збилися у зграю, гавкають, щирять ікла, гарчать. Людоньки, рятуйте! З малої дитини неймовірно боялася собак. А-а-а! Який він страшний, як вовк, оцей найбільший псюра! А ікла які! Побігли дрижаки по тілу... Холодний жах і встид! Отут от серед села візьмуть і загризуть молодого вояку...

– Гар-р-р! Ур-р-р-р! – здоровенний собацюра, певно, вожак, розпинав широкі груди лютим гарчанням, підстрибував і наступав на Олену. Ай! Нога ковзнула, і дівчина шурхнула у примерзле болото дороги. Щось холодне і тверде впнулося у руку. Шабля! Блискавично – плазом – поміж брів тому найстрашнішому псові – а на тобі! Пес аж заскавулів, а Олена ривком скочила на рівні і – ж-жах-ж-жах – широкий миттєвий рух – шабля розрізає нічне повітря, скавчать розлючені псиська. Відгавкуються, але розбігаються. Ну що ж, і цього ворога здолала. «І то немало!» – видихнула, намагаючись вгамувати тремтіння в руках і ногах.

«А хлопці в таборі не натішаються з моїх пригод!» – всміхнулася подумки.

– То як так, пані кадете, не побоялися з доктором Трильовським сперечатися, ^[56] не побоялися Пілсудському свої зауваги виказувати. ^[57]

А тут сільські неграмотні пси – і ваших аргументів не послухали? – Іван і далі жартував, тішився, що знову бачив свою ніжну квітку такою щасливою, що повернулася до них. І до нього. А хлопці щиро реготали над її дитячими страхами, аж сльози втирали.

– Овва, та якби я з ними побалакала, то, може б, і з миром пішли. А то ж пси мадярські, української мови не знають, виховання не мають, про те, що я дівчина, не здогадуються, – чоловіки зареготали знову.

– Але то добре – раз прийняли за мужчину – значить останній іспит здала. Маю право бути вояком, рівним із вами! – поміж жартом видихнула наболіле.

– Та якби всі вояки були такі, як ти, то війну б за пару місяців виграли, – обізвався найстарший за віком жовнір, Василь Галущак. – Ти така, як чоловік, у бою, навіть кріпша. А як плачеш над пораненими – вертається в тебе жінка.

Тільки всміхнулася у відповідь, змовчала. Чулася як удома серед цих суворих чоловіків. Гомоніли про справи, у колі рідних облич побратимів, при ватрі, оповідала, кого бачила, як ведеться пораненим у шпиталях, який настрій у віденців, що думають про війну. Рада була оповісти їм про свої мандри, але тільки коротко, про те, що бачила, кого. Про себе майже не оповідала.

А в той самий час у Відні уже готували до друку поштові картки та марки із портретом Олени Степанів – слава цієї скромної дівчини дістала крила, летіла світом, дивувала і захоплювала – незалежно від бажань незвичайно скромної героїні.

* * *

Липень. І рік 1963. У Львові несамовито буйно квітнуть садки і парки, липи своїм золотим цвітом, своїм густим медовим духом аж памороки забивають. Але коло цього вікна теплий вітер спинився. Сторожко війнув у напіввідчинене вікно.

– А-аа! Аа! А! – жінка чи то наспівувала, чи то стогнала. Лежала в ліжку і наче витанцьовувала пекельні па зі своїм болем: погойдувалася, скручувалася в равлика, розпростувалася. Біль пронизував її так, що увесь світ – гарний сонячний літній світ – щезав, вибухав гарячим червоним світлом, крутив огненними хвилями і гинув у чорній прірві цього страхітливого танцю. Хвороба геть висотала з неї життя. Шкода сина, Славка. Один він ходить коло неї. Ой! Знову!

– А-аа! Аа! А! Господи, скільки тої муки... Не можу.

Стільки всього витримала, а тепер уже не можу...

О, відпустило. Невже? Почув Господь її молитву? А це що? Славко ж закрив усі штори... Звідки стільки світла? То сонце! Але ж зараз літо. А звідки стільки бозу? І сонце пустує, бавиться в лоскітних дотиках малих, дрібних квіточок, таких густих і одностайних, як її побратими у шанцях на Маківці. Як прегарно вони сміються, ті щирі, ті прості й такі незбагненні квіти! І летять, летять просто в очі спогадами, спалахами з її життя...

Спалах – і ось – маленький німець, білочубий хлопчик зазирає їй у очі приязно, ласкаво. Таке диво – подарував їй галузку розквітлого бозу, їй, переляканій сільській дитині, що приїхала вчитися до Львова. «Квітка для русинської квітки!» – пробелькотів, червоніючи. Перший дарунок у її житті від хлопця! Скільки ж їй було? Років десять? Більше? Засоромилася тоді, втішилася, а хлопчисько крутнувся і втік.

Спалах – і – що це? Як гарно! Акації, поставні, високі, вигойдують білими і жовтими кетягами цвіту. І знову щирий боз – повногруді, розкішні корчі,^[58] наче пишні молодичі, вимаюють на вітрі. Це ж оті, що росли на Сикстуській,^[59] у дворі їхньої школи. Але ж їх вирвали з корінням, геть знищили ту красу, сама бачила, плакала, бо так безжально то діялося... А вони живі! Гляньте, які прегарні!

І знову – спалах!

– Галю-ю-ю! – то кличе брат, Ананій. Вони вже завоювали всі зарості кропиви, ворог знищений і порубаний, лежить безславно на землі, хоча іще кусає, як босою ногою зачепиш. З братом – сусідські Петрик, Марійка та Славця. Дуже люблять діти свою затійницю Галю, бо вона весела, прудка, з нею ніколи не нудно. Усіма верховодить, навіть старшим братом, а ще його сподні^[60] норовить вбрати, як біжать бавитися, усе щось придумує і полагоджує, усі забави – у війну та битви!

– Гайда купатися! – і світлоголові, мов курчата, дітлахи вже помчали до Золотої Липи, на зелені трави шовкові, до води – такої вільної, прозорої. Хочеш летіти – отак, як птах? А в ріці – можеш! Повернешся на спину, розкинеш руки – і небо над тобою, і сонце в нього пірнуло, регочеться, і хмарки його зачіпають. Поважні такі, як тітка Мокрина чи тітка Дарка, але ж вітру піддаються. Ага! От зараз він їх позаганяє на другий бік неба!

– Не реви! – то знову школа, а Зоська Юзичинська втирає сльози з її замурзаних щічок. Рожевий фартушок, дитяча гордість, виявився немодним. І його рожеве личко заплямлене чорнилом. От і плаче Галя. А її товаришки пишаються фартушками модними, чорними, брукселіновими,^[61] про які нічого ще досі й не чула сільська дитина.

– Степанів! – грізний оклик доктора Рудницького аж стрясає чепурну гімназистку. – Де міститься Гвадалквівір?

Де Гвадалквівір? А де ворог? Там, у долині? Ні, там, у горах. Наступаємо! Там – москалі. Але ж там чути українську мову. Там українці за москалів воюють? Як стріляти у своїх? Залп гармати, спалах, який осліплює очі...

Гаряче. Нестерпно горяче. Пісок. Пустеля. А хто сидить під стінами фортеці? Невже сам батько Тарас, сам Шевченко? Ні, то вона сидить в оренбурзьких пісках і читає його вірші. То вона замість нього у цьому засланні? Але чому так багато військових поруч? Полонені. Полонені. Полонені. Горяче. Пити. Води...

– Степанова! Степанова! Ти мене слишиш? – хтось із усіх сил трясе її. Ні, лишень термосить злегка за плече, але у виснаженому тілі нема сил, біль протинає блискавкою і вибухає вулканом кашлю.

– Пей! – і до губ притуляється горнятко з гіркуватою рідиною. – Ну, лежи пака. Хм, нада би тебе другу роботу падискать! – гримають двері, світ пливе темними колами, які знову пронизує червона блискавка болю. Олену хитає. Вона падає – падає з ліжка, із сірих простирадел на мокру землю. Так, вона в таборі, у мордовському гнилому болоті. Падає разом із вирізаним шматком торфу, котрий несла в руках. Лице, шию, руки миттю обліплює ненажерна мошкара. А ось хтось біжить на поміч – маленький світлий хлопчикок. Славцю, Славуню, не біжи, дитино моя! Москіти і його обліпили, не стало видно личка. Ні, то не москіти. То ляхи та москалі п'ють кров з її землі. І з неї. І з її сина. П'ють кров, живцем хочуть з'їсти. Але вона не здається. Вона зараз візьме револьвер...

Але в руках – указка. І на неї дивляться перелякані очі учениць.

– Встати – сісти! – недружний гуркіт, човгання ніг.

– Встати – сісти!

– Встати – сісти!

Перестрашена муха на шибі завмерла, аби ті дівчата нарешті дружно сіли – й Олена почне урок. Навчити. Такому простому, такому важливому – любити свій край: цей Високий Замок і Кайзервальд, ці храми й кам'яниці, ці садки і стави. І людину – плекати у собі людину. Гідну. Вірну своєму слову.

Повернулася до вікна – а там така блакить, там знову плюскоче весна! Летіти – уже можна летіти – у чистий простір, що сяє перлинною ніжністю, м'якістю білопелюстя. Такий прегарний, Господи, такий Твій світ чудовий, а люди... Я вірю, що Ти їх зміниш, Боже! Як добре плисти в Твоєму світлі! Нарешті так легко...

Прийми і мене пелюсткою Твого цвіту...

Анна Хома

Шаленство її мрій

*І не буде мати серце спокою,
Доки навік не спічне при Тобі:
Піду світом у вічній жалобі
І зі світу піду за Тобою.*

Юрій Морачевський

24 лютого 1926 року

У Львові на розі вулиць Зам'янковського і Міцкевича стоїть кам'яниця, схожа на корабель.

Її ніс дивиться на північний схід, вриваючись у річку з бруківки, на її палубі – тераса з двома лавками й балюстрадою, з якої відкривається вид на собор Святого Юра, її щогла підноситься увись гостросхилим дахом із жовто-червоною черепицею і численними коминами, збудовано її з червоної нетинькованої цегли, міцно поставлено на цоколь із природного каменю, прикрашено майоліковими панно й орнаментами з кахлів, над двома входами вимуровано балкончики, а позаду тераси гонорово дивиться на світ Божий величезне гостре лучкової форми вікно, крізь яке сонце має право заглядати усередину без перешкод.

Там усередині – простора майстерня зі скляним дахом і полотнами на стінах та мольбертах.

Кам'яницю в народі називають палациком Стики за фамілією першого власника-художника, а про те, що її будували власне для нього, свідчить давня цехова емблема художників – картуш із трьома щитами, яку будівничі помістили над головною брамою.

Цю віллу в свій час придбав й офірував Національному музею сам митрополит, і талановиті митці, які не мають засобів до існування, за його запрошенням і протекцією можуть там жити і творити безоплатно.

Бічна брама по правому борту вілли-«корабля» веде до чиншової частини кам'яниці протяжністю в п'ять вікон, на два поверхи і з партером, де містяться помешкання, які Національний музей здає в найм.

Одне з вікон тут завішано білими фіранками з легкого тюлю.

Лютневе сонце проникає крізь ці завіси над фрамугою вузького сталевого вікна змучено і мляво, немов цьогорічна зима видалася занадто важкою і зтяжною для нього також.

Софія ворухнулася, прислухаючись.

У палацику Стики сьогодні тихо. Ніхто не гомонів, не сміявся, не плакав, хоча в помешканні художника постійно збиралися творчі люди

та їхні шанувальники, там завжди було шумно й велелюдно. Мабуть, нині Олекса поїхав до митрополита, узявши дітей із собою.

Шкода, вона б постукала у стіну біля ліжка, яка межує з його майстернею, і хтось там, може, почув би її і – може навіть, прийшов би подивитися, чого та стара пані так шумить, бо вийти і покликати когось на поміч самотужки вона вже певно не потрафить...

Але все ж таки дивний нарід ті художники, десь собі літають мислями серед хмар, не думаючи про хліб насущний, добре, якщо є кому про них подбати...

Он Олексу по смерті його Анни-Марії, яка залишила йому двох малолітніх синочків, сам митрополит підтримує і морально, і матеріально.

Але все одно важко. Софія не раз бачила, як художник годинами стоїть на опустілій терасі, спираючись на вірну паличку, курить цигарки одну за одною і дивиться на Собор. Бо коли до вас приходять хороба і самота, ви довідуєтеся, що таке пекло...

Софія перечікує напад слабості та болю і знову звертається поглядом до вікна.

Її невістка Марія – теж художниця зі школи Новаківського – приємна дівчина, нема на що жалітися, але нащо їй возитися зі встрентною^[62] свекрухою? Добре вона всетаки вчинила, що спровадила їх із сином звідси.

Щасливі вони. І Олекса – щасливець... Покохав свою дружину, коли та була ще дитиною, малював її, творив задля неї. Поки смерть їх не розлучила...

А вона?... Чому її великому коханню не судилося дожити до старості?

Софія склепила повіки. Під ранок їй нібито полегшало. Вже не трусило в лихоманці, і біль у животі вже не був таким пронизливим. Тільки серце чомусь калатало в тиші і півтемряві помешкання повільно і гулко...

Аж раптом за вікном почався рух, по хіднику застукотіли чоботи і черевики, молочарка задзвеніла дзбанамі, а хтось голосистий заволав на всю вулицю:

«Елегант» – найліпша паста,
Для обуви – то омаста,
Про те в світі усі кажуть,
І обуви нею мажуть! —

за що заробив від шимона «шляків» та «перунів». Робітник із «Елеганту» йшов собі, щасливий, до праці.

Львів прокинувся, готуючись до нового дня, лише вона ніяк не може скинути з себе скутість і заціпеніння виснажливої ночі, помережаної короткими і жасними сновидіннями.

Перед очима з'явилася паруюча філіжанка чаю, і Софія кволо всміхнулася, згадавши, як вони з сином любили ті чайні церемонії!

Її любий Дзідзі вмів і любив поратися біля їхнього великого самовара, доки вона накривала на стіл.

У кімнаті з балконом, вікна якого виходять на маленький внутрішній дворик, де газдині розвішують білизну і пліткують про всіх і вся, обов'язково накритий білим обрусом стояв круглий чайний столик з горіхового дерева на акуратній лакованій ніжці, що розходилася донизу триногою. Вона відчиняла креденс і витягала звідти порцеляновий сервіз кінця минулого століття: дві маленькі філіжанки, цукерничку відкритого типу, тарілочку, на яку клала неодмінно свіжу булку з найближчої пекарні, і молочник, у який заливала обіднє молоко. Ніщо не мало завадити цьому ритуалу, ніщо і ніхто...

Чому ж тепер вона сама-самісінька, і немає кому розпалити в п'єцу, і холод знадвору заповзає в її тіло, і від цього холоду дерев'яніють не тільки руки й ноги, а, здається, і її душа?...

Поволі відкидає перину, мацає рукою в пошуках шляфрока і... завмирає від здивування.

На порозі спальні стоїть дід у селянському вбранні, але з оселедцем на голові, і погладжує свої сиві вуса.

– Не впізнаєш?! – голос має грубий, трубний, але не є їй неприємний.

Вона мружитья, приглядається до нього, когось він їй нагадує...

– Отакої, уже й люба рідня цурається! Певно що так, Стефан Окунь знав тіко абетку і заледве підписатися міг, а вони Окуневськими поробилися, повивчалися на панів дохторів, загордилися!

Ох, та це ж прадід Стефан! Чому він тут, чого він від неї хоче?

– Не бійся, я ж не сварити тебе прийшов, я прийшов сказати, що горджуся тобою, заткала ти їх усіх за пояс, і ляшок, й австріячок, і мадярок! Недарма я воли пас, ох недарма, звеселила ти моє серце! Ех, моя кров! – прадід витер рукавом вишитої сорочки очі і зник.

Софія, важко дихаючи, відкинулася на високі білі подушки. Бузково-рожеві смуги на шпалерах замерехтіли перед очима, зливаючись в один світний колір, від якого заболіло в скронях. Казав її Дзідзі, що найме для неї прислугу, аби було кому чай заварити і їсти подати, коли з дружиною з'їжджав на нове помешкання десь аж до Залізної Води. А вона не схотіла! Гонорова!

А тепер було б незайвим хоч якусь живу душу біля себе мати. От і прадід привидівся. До чого це?

1870 рік...

– Зосуню!!! Зосуню, ти де?!

Тут у бібліотеці всі звуки губилися десь між п'ятими і шостими полицками велетенських стелажів, залазили поміж сторінки грубезних книжок і тихенько шурхотіли звідти, обговорюючи прочитані історії...

Софія підсунула оббитий плюшем стілець до однієї з шаф, визулася, вилізла на нього і простягла ручки до отієї червоної з золотом книжки, яка привабила її ще з перших відвідин цієї бібліотеки.

Але книжка до рук не давалася. Блимала золотом із полицки, ніби насміхаючись: «Спробуй дістань!»

Софія звелася навшпиньки, ухопилася за полицку, до якої змогла дотягнутися, і стала ніжною на нижню полицку. Підтягнулася, повисіла так на стелажі, відпустила одну руку і простягнула її до облюбованої книжки.

Але дістати її не встигла.

Тітка Теофілія підійшла зовсім нечутно і тепер дивилася знизу вгору, упершись руками в боки. Її широкі спідниці хиталися в такт її словам, як дерев'яний кораблик на воді під час вітру.

– Подиви-но ся на неї! Чим це ви там займаєтесь, Софіє Атанасіївно?

Софія Атанасіївна шморгнула носом, зітхнула й міцніше вчепилася руками у верхню полицку, балансуючи босими ногами на нижній. Бо їй здалося, що вона починає падати.

– Казав Іван – у бібліотеці вона, де ж їй ще бути, бачу, що не помилився твій дядько. Ви збиралися спочатку перечитати всі книжки, що тут є, а потім уже на обід до нас спуститися? Так от, цього ще нікому не вдавалося, тут стільки книжок, що ви за весь свій вік не прочитаете, хоч би с' ти жили сто років!

Софія Атанасіївна тяжко зітхнула, не знайшовши вагомих аргументів проти цього твердження.

– Ану злазьте-но мені на грішну землю, бо нас двох ці полиці не витримають, якщо я за вами туди полізу!

Софія Атанасіївна зітхнула втретє. Злазити вона категорично боялася.

– І що, моя дорога, будете там висіти вічно?!

Рипнули двері, чим урятували її від негайної відповіді. До тітки Теофілії підбіг дев'ятирічний хлопчик, із неприхованою заздрістю поглядаючи на свою кузину. Йому лазити по стелажах не дозволялося.

– Мамо, тато питають, коли ми сядемо обідати?

Тітка Теофілія повернулася всім своїм просторим тілом до сина, від чого її спідниці зробили один великий оберт, як кораблик, коли сильно подути в його лопуховий парус.

– Генцьо, йди скажи своєму татові, що те, що він депутат повітової ради і краєвого сойму, а також шкільний інспектор, а в його домі скоро яблуку не буде де впасти через весь той нарід, який ходить сюди, як по свячену воду... так от, це не означає, що я маю занедбати свою і його небогу. Її мама, царство їй небесне, напевно б не хотіла, щоб її єдину доньку кинули тут напризволяще... А краще йди-но допоможи сестрі, руку подай, крісло притримай, чи я маю тебе вчити, Генцьо? Опинившись на підлозі, Софія вкотре здивувалася, як ладно все виходить у тітки Теофілії: і її завстидала, і Геніка повчила манерам, і ніхто не в образі на неї.

Але виказувати свого захоплення тітці і кузену вона не збиралася.

Дуже багато всього навалилося на неї водночас, мовби хтось злий і недобрый перекинув на її голову скирту сіна, і, опинившись під шорсткою, колючою і дряпливою травою, вона з усіх сил пробує видертися до світла, але нічого в неї не виходить. Тільки очі печуть і сльозяться, ніби справді припорошені сіном, і так трудно дихається, наче то її, а не маму, поклали тиждень тому в труну.

Гарну таку труну, оббиту оксамитом і прикрашену квіточками.

І тато такий гарний, у чорній рясі, стоїть над мамою, схиливши голову в молитві, а по щоках його течуть сльози... Тому вона не збиралася коритися порядкам у цьому домі, куди її спровадив тато після похорону мами. Викинув, наче непотрібну ляльку.

Бо, кажуть, вона дуже-дуже схожа на свою маму. Карими очима і волоссям барви темного золота.

Софія тупає ногою і вириває свою руку з руки Геніка.

– Я не буду обідати! І снідати не буду, і вечеряти! Тітка сплескує руками.

– А що ж ти будеш робити, Зосю?!

Софія озираться довкола, а очі печуть, і дихати стає дедалі важче.

– Читати! Я буду жити тут і читати! Я все тут у вас перечитаю!

Тітка Теофілія зітхнула, підійшла до неї і притулила до себе.

– Читачко моя злота, що ж та Кароліна так швидко всіх нас покинула?

Від подолу її сукні йшов запах хліба і ще чогось такого ж, маминого... чого в неї вже ніколи не буде. І Софія вперше після смерті мами розревілася. Наче мала дитина... А за обіднім столом, у помешканні свого дядька – священика Івана Озаркевича, у місті з дивною назвою Белелуя в оточенні своїх двоюрідних братів Генця, Ладика, Лодзя і сестер Наталки та Єросі, доросла п'ятирічна донька пароха Садгори Софія Атанасівна Окуневська тихо, але твердо мовила, дивлячись у свою тарелю з зупою:

– Коли я виросту, я зроблю так, щоб люди не вмирали. У здивованій тиші срібна ложка випала з рук тітки Теофілії і дзенькнула об підлогу, діти повідкривали роти, а дядько Іван – худий і строгий – кахикнув, прочищаючи горло, як завжди робив перед проповіддю, а тоді відклав серветку, випростався, від чого став ще худішим і строгішим, і серйозно подивився у вічі своїй племінниці:

– Це робота для Бога. Але... – він неспішно всміхнувся і став раптом схожим на ікону з церкви в їхньому селі... – Ти завжди можеш стати Йому помічницею.

1882 рік...

Софія натягує віжки і зупиняє сірого в яблука коня.

Довкола нікого, тільки вітер шарпає вуалетку її невеликого капелюшка зі штучними квітами на обводі, розпушує темне золото волосся, завите і пущене кількома локонами по плечах, бавиться подолком попелястого костюма амазонки з вузькими панталонами замість панчіх, призібраною над одним коліном верхньою спідницею і приталеним жакетом, схожим на чоловічий.

Цей вітер тягне, манить, кличе до скелястого хребта найвищої тут гори Рарив, яка нависає зі сходу загадково і недоступно. Повітря ще вологе і по-вранішньому смачне, сонце золотавить верхів'я гір на горизонті, а річка Молдова бурлить і клекаче, оминаючи, як і вона сьогодні, затишний Кимполунг із заходу.

Кінь нетерпляче вдарив копитом...

Тато, добившись від метрополії дозволу на медичну науку у Відні, успішно завершив навчання, зрікся сану і посів посаду повітового лікаря в Кимполунзі.

Він узяв із собою доньку.

Софія погладила шию коня й озирнулась, чи ніхто не з'явився на стежці.

Уперше за одинадцять років донька і тато прокидались в одній хаті, їли за одним столом і ходили одними стежками. Софія швидко призвичаїлась до тутешніх устоїв, неквапливого плину часу і малолюдного товариства, допомагаючи татові, чим могла, у його лікарській практиці.

Минув рік, і в її серці поселилася мрія, яка заважала їй спокійно спати, їсти та ходити цими стежками, а от що з нею робити далі, Софія поки не уявляла...

Але одинадцять років життя поза батьківським домом не минули безслідно, і за будь-якої нагоди Софія спішила назад до Белелуї. З батьком вони жили пліч-о-пліч, як далекі знайомці, чиї долі раптом тісно переплелися. Несподівано для обох.

Зате вона обожнювала возитися з його кіньми, у вільний час відбувала довгі прогулянки тутешніми околицями, а там, де на конях важко було дістатися, ходила пішо.

Влітку, коли все довкруги цвіло й буяло, від запаху різнотрав'я паморочилося в голові, а воду з цілющих джерел хотілося пити і пити, ці прогулянки зовсім не виснажували, навпаки – додавали наснаги і натхнення, а взимку, коли все потопало у снігу й недоступні скелі робилися м'якими і пухнастими, а озерця вкривалися кригою, вона бралася за лижви.

Мила серцю Буковина! Але сьогодні все не так!

Немає поруч любої кухні Наталі, з якою вона здружилася в домі Озаркевичів, бо недавно у тої помер чоловік, щирий друг і однодумець Теофіл Кобринський. Не уявляла її Наталя життя без нього, а вона лише на чотири роки старша за Софію!

І тому сумно Софії і страшно. Страшно ось так покохати, а потім утратити. І вирішує Софія, що кохання – то велике нещастя, в яке вона ніколи добровільно не кинеється. Як прийде біда – що ж, але вона ніколи сама не шукатиме його, ніколи...

Першою її наздоганяє Ольга. Вона теж добре тримається в сідлі, мріє про власного чорного коня, дамське сідло і костюм.

Познайомилися Софія з Ольгою минулого року тут, у Кимполунгу, де батько Ольги посідає посаду секретаря при старостві, й відтоді бігали одна до одної за будь-якої нагоди, аж люди почали питати, чи то часом в сім'ї Кобилянських не з'явилася ще одна сестричка.

– Що з тобою, любя Зоню? Чого ти втекла від нашого товариства? І сумна така? – одразу зауважує її душевний неспокій подруга.

Стрункий і високий її стан ладно облягала пряма сукня з комірком-стійкою і рюшами на ліфі, смаглява шкіра і чорне лискуче волосся робили її схожою на румунку, а великі чорні смутні очі проникали в самісіньку душу...

Софія відводить погляд, зосереджено розглядаючи свої мереживні рукавички.

– От думаю, якби наші батьки тут не працювали, ми б із тобою і не стрілися.

– Так що ж тут сумного?

– Ніколи не знаєш, де знайдеш, а де загубиш. Як татуся сварили, що він після смерті мами пішов вчитися на лікаря! Тітка Теофілія з ранку до ночі бурчала: «Замість того, щоб одружитися і створити дитині дім, вчиться по закордонах!» А потім він зрікся сану. І що тоді почалося! Я довго не могла нормально до церкви у Белелуї ходити,

навіть із хати виходити боялася, мені все здавалося, що всі дивляться на мене осудливо, бо я донька відступника...

– Атанасій Данилович – чудовий лікар! Його люблять і поважають у Кимполунгу.

– А може, то Бог так покерував, Олю? Може, то Він таким способом підбирає собі помічників?

– Я більше тобі скажу, от згадаєш мої слова: ти підеш ще далі! Тобі тільки сімнадцять, а мій Юлько не може тобою нахвалитися. Знаєш, що він каже? Що коли б його гімназисти були такими знаменитими учнями, як Софія Окуневська, він був би гордий за них!

Софія в цей час нахиляється до шиї коня, поправляючи збрую. А коли підводиться на стременах, рум'янець на її щоках можна приписати припливу крові від нахилу.

Принаймні Софія на це сподівається...

– А он і вони! – вигукує Оля, махаючи рукою.

У вузькій долині поміж лісом і річкою з'являються троє вершників. Попереду їде Августа – товаришка дитинства Ольги, яка змальовує на папір усе, що бачить, і якби їй вдалося студіювати живопис, то нічого іншого, за її словами, їй у житті не треба.

Жваво тріпнувши стріхою кучерявого волосся й округливши від захоплення свої і без того трохи вирячені очі, уродженка Кимполунга, яка сходить тут усі стежки і тропи, впевнено вказала рукою на темний сосновий бір попереду, за яким відкривалася дорога до скали Божий Камінь, де росте едельвейс.

Легенда про цю квітку завжди хвилювала Софію, багато читала про корисне і отруйне зело, сама збирала цілющі трави, від чого дім повітового лікаря Атанасія Окуневського потопає у пахощах розмаїтих рослин, порозвішуваних пучками по стінах...

І от вони вибралися сьогодні рано-вранці на пошуки цієї квітки.

А замикали їхню процесію двоє чоловіків.

Софія намагається дивитися на коршунів у небі, але все псує її зубоскалець братик.

– І про що це ви тут потайки гомоніли? Невже про латину? Тоді, гімназійний професоре Юліане, я знімаю перед тобою свого капелюха: мати таку чарівну сестричку і таку розумну ученицю – далєбі не кожному так щастить у цьому світі! – і молодий чоловік у пісочному

костюмі-трійці припіднімає свого солом'яного капелюха перед супутником.

Настає Ольжина черга червоніти. Софія не здивована.

Геньо Озаркевич, її баламутний кузен, ставши студентом медичного факультету Віденського університету, так і залишився любителем добре погуляти і потеревенити про високі матерії. Бачила вона, якими блискучими, широко розкритими очима слухає Ольга його розповіді про книги, письменників, про Франка, Терлецького, жіночий рух у Європі... Але не бачила у Геніка жодного найменшого поруху у бік Ольги...

Тим часом Юліан Кобилянський – брат Ольги і Софійчин улюблений вчитель, без якого вона ніколи б не вивчила так добре латину, жартівливо розкланявшись у відповідь, розпитує Августу, скільки ще лишилося до Скали, час від часу погладжує рукою свої кучеряві бачки та вусики і зрідка ковзає вдумливим поглядом чорних очей по ній, Софії.

Відчувши, як гаряча хвиля піднімається до її обличчя, вона стрімко розвертає коня. До скали Божий Камінь неблизька дорога.

– Це я не можу натішитися дружбою з вашою кузиною, Євгене, – чує Софія за спиною Ольжин сердечний голос. – Тепер я маю компаньйонку для прогулянок, бо Августа тільки знай що сидить та малює! Так-так, Августо, скажи, що я не права?... Але не це головне. Нарешті маю з ким попрактикуватися в українській мові. Вам відомо, що я її вивчила удома приватно, бо в тутешніх школах викладають тільки німецьку і румунську. Дуже розумна й освічена, як для своїх сімнадцяти років, ваша Зоня переконала мене писати не по-німецьки, а щоб було зрозуміло своєму народові – рідною українською мовою, вона вчить мене правильної фонетики, надавала купу українських книжок, каже, що бібліотека вашого батька – найкраща в світі, а його помешкання в Белелуї недаремно називають «Руськими Атенами», бо там уся українська інтелігенція збирається.

Євген – красень легінь, від розмов з яким певно щемить Ольжине серце, – підтверджує все сказане...

– А як Зоня грає на фортепіано! – не вмовкає зазвичай маломовна подруга. Невже Геньо так на неї впливає? – Почувши раз її гру – ні з ким не сплутаєш, можливо, є піаністи, які мають більш високу техніку

гри, але такого глибокого розуміння та віддання музиці я навряд чи ще у когось знайду... Що ти найбільше любиш виконувати, Зоню?

– Дев'яту симфонію Шуберта та Місячну сонату Бетховена, – відповідає Софія, знову вихоплюючи на собі погляд учителя латини.

– Це правда, що всі пророкують тобі блискучу кар'єру піаністки?

– Правда, але...

– Що але?...

Питання Юліана. І лаконічна, спокійна відповідь, наче все вже давно вирішено і лишилося зовсім мало до досягнення мети.

– Не цього прагне моя душа.

І товариство затихає, і до самого смерекового бору всі їдуть мовчки, ніби допитуючись кожен у своїй душі, а чого ж вона прагне...

Біля Холодного джерела, з якого б'є солодка, як мед, вода, Генцьо першим порушує мовчанку:

– Ти знаєш мене давно, кузино, – серйозним тоном починає він, – знаєш, як я легковажно ставлюся до всіх цих філософствувань, але ти змусила мене замислитися про своє майбутнє. І знаєш що? – він робить ефектну паузу, обводючи всіх насупленим поглядом... – Я тобі все це пригадаю колись, от побачиш! – широко всміхається він – і всі сміються.

– Ви будете хорошим лікарем, якщо захочете, – каже Ольга. – Ви схожі мені на конвалію, можете бути одночасно і дурманом, і ліками, і від вас залежатиме, який шлях оберете.

– А вам ніхто не казав, що ви схожі на циганку? – парирує Генцьо.

Ольга стиха сміється. Усі спішуються.

– Казали. У мене душа письменниці, тому я люблю такі порівняння. От Юлько – це терен, квітка серед шипів. А ти, Зоню, викапана лілія: така біла бездоганна цера, і від тебе наче виходить якесь світло...

– А я, я яка квітка? – весело допитується Августа, всівшись на поваленій колоді і поправляючи довкола себе поділ своєї світлої літньої сукенки, поки хлопці дістають кошики з харчами.

– Ти? А ти – кульбабка! – і знову всі засміялися, бо порівняння видалося дуже точним.

– Попрошу панянок голосно не сміятися, – напускає на себе поважності Генцьо, витягаючи житній хліб, солонину, налисники на

капустяному листі і бринзу. – Бо можемо прикликати Того, хто медом відає, а він ох як любить поласувати дівчатами!

– А нашо тоді нам такі кавалери, з якими ми якогось ведмедя будемо боятись? – завзято підморгує супутникам Августа. – А якщо серйозно, то всі мені кажуть, якби я вміла говорити українською, то була б викапана українка: малюю гуцулів, знаю їхні обряди, кухню, обожною вашу вишивку. Мене виховали в пошані до українства, тому в мене такі хороші друзі, як ви!

– То ми зараз вас навчимо української!.. – знову Генцьо, знову всі сміються.

Тільки Юліан мовчазний, тихий сьогодні. Як і Софія... Поївши, вирішують випити з того джерела за вічну дружбу.

– Міцна, як скеля, хай буде дружба наша! – урочисто проголошує Августа.

Юлько п'є пригоршнями, Генцьо лише розплескує воду. А Софії від тої води робиться зимно-зимно, аж зуби зацокотіли.

А тоді всі лізуть на гору за едельвейсом. І ніяк не можуть знайти цю маленьку відважну квітку, яку мужні чоловіки дарують своїм коханим.

Найбільше хотів знайти її Юліан, першим подерся на плато, мало не зірвавшись із нього і не заплативши життям. А знайшла квітку Ольга, відійшовши від плато на кілька кроків. Усі втішилися, заплодували, а Ольжині очі зробилися ще більше смутними. І Юлько теж чомусь зажурився... Дорогою назад вони з Юліаном відстали від решти, і смерековий ліс охопив їх своєю величчю та красою. Спішилися, хвоя хрумтіла під ногами, сонце прочісувало промінням віття дерев.

– Про що замислилися, Софіє?

На відміну від Євгена, Юліан завжди носив темний стрій, завжди ставився до неї делікатно й люб'язно... Лише погляд його час від часу намагався щось прочитати в її очах, щось важливе, що не стосувалося науки.

– Про те, що на мене чекає в життю.

– На вас чекає удача.

– Звідки ви знаєте?

– Ви створені для іншого життя. Залишитися тут для вас – це поховати себе заживо.

– Що ви кажете? Тут так красиво і... і бентежно...

– Ви ще ніде не бували, Софіє, ви ще така юна. Пообіцяйте мені, – він зупиняється перед нею, хвилину мовчить, а тоді веде далі якимсь не своїм, хриплим голосом, – якщо хтось запропонує вам зостатися тут... якщо раптом запропонує, не погоджуйтесь нізащо. Ви маєте вивчити всі свої науки, побачити світ у його красі та величі і тоді... лиш тоді, якщо забажаєте, можете вертатись сюди... де на вас чекатимуть завжди.

– Хто... хто на мене чекатиме?... – наче у сні шепоче Софія, а галантний чоловік бере її пальчики і підносить до своїх вуст.

– Пообіцяйте мені.

– Обіцяю...

1885 рік...

Софія, мерзлякувато зіщулившись, підходить до вікна келії. Уже далеко за північ, і в кляшторі тихо, як у труні.

За вікном буяє травень, але всередині прохолодно, весна проникає сюди лише відгомоном запахів і звуків. Капот зі сивої козушки не рятує, Софія тре руки і сідає на ліжку. Довкола неї темні мури, світло лоевої свічки кидає на них хиткі тіні, дубові двері здаються замкненими навіки, а розбурхана уява малює, як монастирськими коридорами блукають привиди ігумень, похованих у підземній крипті вівтаря у храмі Всіх Святих кляштора бенедиктинок.

Софія зітхає і підходить до дверей. Потім повертає назад до вікна. Полум'я свічки тріпоче услід за її кроками, згасає на хвилю й відроджується знову.

Сама винна!

Щоб домогтися свого, вона на кілька місяців утекла від світу, від друзів та рідні, від цієї несамотньої весни, попросилася сюди, в цю захвану від людського ока жіночу обитель, зі стін якої суворо поглядали скульптури Богородиці, святого Бенедикта і його сестри – святої Схоластики, а з ніші, що на вежі, – ласкаво і підбадьорливо АнгелХоронитель. Правда, сестри стверджують, що то – архангел Рафаїл із Товієм, але одразу видно – то він, її Охоронець прилетів сюди, щоб оберегти свою невгамовну підопічну від помилок.

І ось тепер Софія ходить келією взад-уперед і рахує години до світанку.

Невже вона допустилася помилки, наважившись мріяти? Задумане три роки тому всі назвали шаленством, але якщо вона доживе до завтра, є надія, що її шаленство буде почуте Господом і все, чому вона присвятила стільки часу

і сил, не залишиться тільки мрією.

Завтра вирішиться її доля. Тому вона ходить взад-уперед келією і рахує години до ранку.

А на світанку до неї в супроводі сестри-черниці вривається Наталя, скромно вбрана у темний стрій (так і не скинула своєї жалоби за чоловіком!) зі зливою смоляних локонів з-під капелюшка, приносячи із собою запал і віру, а також – одяг для неї, Софії, змушуючи її, геть невиспану, встати і вирушити назустріч своїй долі.

...Піднявши спідниці своєї вихідної сукні з тафти, з воланами на викоті і рукавах, з треном, задрапованим ззаду на турнюрі у бант, Софія Окуневська повагом заходить до переповненої глядачами екзаменаційної сали у Львівській академічній гімназії.

Сьогодні вона здає екстерном матуру!

Їй досі не віриться, що все це відбувається з нею насправді!

Уже одне те, що вона добилася дозволу на складання матури за гімназійний курс – сенсація не тільки для цього міста, а й для усієї Австро-Угорщини!

У жіночих школах не вчать грецької і латинської мов, тому жінки не можуть скласти іспиту зрілості, а без цього годі й думати про університет. Ох це солодке слово – університет! І вона так добре знає грецьку і латину!

Місяці, проведені в добровільному ув'язненні, не пройшли марно.

Ще з часів заснування кляштору бенедиктинок, що на Вічевій вулиці, сестри-черниці запровадили в себе перші у Львові освітні курси для панянок зі шляхетних родів, недаремно вона там опинилась, мабуть, ангел-охоронець нашептав їй туди дорогу.

Вона вчилася там з ранку до ночі, як божевільна.

І ось екзаменатори в строгих мантиях, ось глядачі на лавах сали, ось її рідні та друзі, які переживають напевно більше, ніж вона.

Тільки тато не прийшов...

Софія стисла кулаки, аж нігті впилися в шкіру. В одну мить страх зник.

На запитання: «Ви готові?» – вона кивнула головою, увінчаною «короною» зачіски, – і в салі залягла тиша.

Ніколи – ні до, ні після – вона не чула такої тиші.

...І от вони аплодують їй, стоячи.

І вона виходить переможницею на сходи гімназії, і перед нею відкривається новий незвіданий світ!

Улюблений Львів – Лемберг, як його називали австрійці, у травні – цілковито шалений.

Весь у цвіту, зелені, п'янкх ароматах – і здається Софії, що вони з ним зараз трошечки схожі: отим відчуттям чогось нового, що ось-ось настане в їхньому житті, чогось грандіозного!

А коли вона побачила, хто прийшов підтримати її в таку непросту годину, на очі навернулися сльози.

Іван Нечуй-Левицький, Олександр Кониський з донькою, Лука Белей, Наталя, Генцьо, навіть тітка Теофілія приїхала... Усі вітають, радіють, говорять слова захоплення і підтримки.

А отам – Франко. Вона його одразу впізнала, хотіла приступити до нього, та не мала відваги. Якесь мале дівчисько – і він, світоч української інтелігенції!

По вулиці Сапєги проїжджають елегантні екіпажі, костел Марії Магдалини здіймається своїми шпильями у вишину, навпроти – школа святої Магдалини...

Кілька днів Софія блукатиме цим містом у супроводі брата і сестри, які заберуть її з кляштору й поселять у гостиниці, вона радітиме кожній миті свого щастя, як дитина, потайки сподіваючись, що тато все ж таки пишається нею там, у Кимполунзі, бо ж від нього успадкувала вона свою впертість і потяг до медицини.

А від мами поставу і колір очей та волосся...

Пізніше Ольга напише їй, що її тато ходив із газетою, де написали про його доньку, по всіх заможних домах Кимполунга. Хвалився. А до них навіть не зайшов. Знайся кінь з конем, а віл з волем... – напише Ольга чистою українською мовою без жодних помилок.

...Ректор Львівського університету, до якого Софія проб'ється на прийом, буде непохитний: вона може стати тільки вільною слухачкою лекцій, і то за домовленістю з викладачами. І не більше.

В Австро-Угорщині жінок до університетів не приймали!

І весна одразу блякне, і старий Львів винувато заглядає в очі, наче завинив він, а не люди...

1891 рік...

У старовинній аудиторії Цюрихського університету, лави якої амфітеатром оточують викладацьку кафедру, порожньо, тільки студентка медицини Софія Окуневська забарилася перед виходом, зосереджено розглядаючи на стіні макет великого і малого кіл кровообігу.

До аудиторії заходить група незнайомих студентів. Жарти, сміх... побачивши її, стишуються, звучать здивовані вигуки й вітання. Жінок тут небагато. Вона відповідає німецькою і вже при виході чує краєм вуха польську:

– Гарненька панянка, невже до цього всього ще й розумна?

– Дуже розумна! – гостро зривається їй з язика, поки вона, підхопивши спідницю-«дзвіночок» своєї велюрової з тугим ліфом, високим коміром і буфами на рукавах сукенки, намагається відчинити собі двері.

Але він встигає першим.

– Перепрошую, що посмів засумніватися, – і тримає перед нею ці клятві двері відчиненими на очах решти.

Софія гнівно піднімає голову, щоб поставити насмішника на місце. Їй не вперше. Жінка в університеті – річ кумедна для багатьох чоловіків!

Але чоловік, що стоїть перед нею – у модних брунатних піджаку й жилеті та світлих штанях, з темно-червоним пластроном поверх високого комірця і гостроносими черевиками – і не думає насміхатися.

Серйозні очі, на дні яких спалахують іскри незрозумілого їй вогню, дивляться на неї не згори вниз, а як рівня на рівну, пряма постава наче промовляє, що її власник добре знає собі ціну, а коротко стрижене волосся й густі акуратні вуса свідчать, що він стежить не тільки за науковими віяннями, а й за собою.

Усе це миттю проноситься в її думках, поки вона, коротко кивнувши, залишає аудиторію, у якій раптом робиться душно і тісно її думкам та почуттям.

...З бастіону «Цур Кац» відкривається грандіозна панорама Цюріха, за яким виблискує Цюріхське озеро, оточене підніжжям Альп, ідеально гладеньке серед золотаво-багряних берегів.

Софія приходить в університетський ботанічний сад не вперше.

За три роки навчання її давня любов до рослин не поменшала, їй хочеться торкнутися кожного листочка, вдихнути запах кожної квітки, притулитися до стовбурів дерев і загубитися посеред цієї краси бодай на мить.

Він чекає на неї біля пальмової оранжереї – павільйону з металу та скла. Впадають в очі його молодість, впевненість і вогонь у очах.

– Моє шанування красивій і – цілковито переконаний, розумній студентці нашого університету, – без тіні насмішки схиляє темноволосу голову у поклони. – На жаль, не знаю вашого імені, але чомусь я був переконаний, що зустріну вас тут. Чи дозволите мені супроводжувати вас у цьому прекрасному саду, і чи матиму я щастя заслужити ваше прощення? Дозвольте відрекомендуватися, Вацлав Морачевський – поціновувач краси, науки та мистецтва, і ці три богині – я переконаний – знайшли прихисток у вашій душі.

– Що ви знаєте про мою душу? – несподівано для себе виклично відповідає йому Софія. – От ви тричі промовили слово «переконаний», наче ніколи не впадаєте в сумніви, але ж тим, хто прагне до науки, без здатності сумніватися, мабуть, не варто туди йти!

Він завмирає, кліпаючи очима, а тоді набирає в груди повітря і...

– Друзі так і кажуть, що мій гонор мене погубить. – І додає з широкою усмішкою: – Звісно, тільки ті друзі, яким я дозволяю таке казати.

Цюріхський ботанічний сад стає улюбленим місцем їхніх зустрічей.

Він катає її на човні прекрасною річкою Лімат, яка несе свої води через усе старовинне місто, між будинками і попід мостами.

Вона грає йому на роялі.

– П'ять років назад я спробувала себе у письменництві. Майбутнє моє було невідомим, боротьба з чиновниками від освіти виснажила мене, і тут трапилася нагода подати свої твори до альманаху жіночої прози, який видавала моя кузина Наталя. Я сіла і за кілька днів написала оповідання «Пісок, пісок!» про львівського хлопчика-жебрака, кажуть, воно мало успіх. А ще до альманаху взяли мою

наукову роботу... не смійтеся, я вже тоді любила науку, це була розвідка про родинну неволю в піснях і обрядах весільних, те, що мене хвилювало, і як виявилось, не лише мене, її й досі обговорюють на жіночих форумах.

Ми назвали наш альманах «Перший вінок»... Мабуть, перший у світі жіночий альманах, зібраний, відредагований та виданий жінками! До речі, тоді я заприятлилася з самим Франком, він допомагав в укладанні нашого альманаху, в пошуках авторок, став редактором і названим батьком альманаху... Серед сімнадцяти славних імен авторок стояло і моє ім'я...

Йому інколи бракує слів поруч з нею, хоча всі знають його красномовство, а його оцінки з хімії та медицини настільки високі, що наступного року його хочуть узяти асистентом на кафедру лікарської фізіології...

Софії інколи бракує повітря, коли він поруч, і в такі моменти вона ненавидить корсети.

– Я не сміюся, ні, я здивований, що у нас так багато спільного! Я закінчив філологічну гімназію й кохаюся в мистецтві та літературі, а до українського літературного процесу давно ставлюся з особливим пієтетом.

Він називає її Софі на французький манер.

– Мої самовпевнені предки-шляхтичі інколи прокидаються в мені, і я дозволяю вам відтяти усі їхні голови, коли наступного разу вони будуть непоштиві з вами, моя дорога Софі.

Вона називає його тюльпаном, не пояснюючи чому і тим тільки розпалюючи вогонь у його зіницях.

– У Швейцарії закони лояльніші до жінок, і коли я остаточно зневірилася в нашій освітній системі, я приїхала сюди. Без знайомств, без протекцій, добре, що Наталя склала мені компанію і рік слухала в університеті лекції Пляттера, доки я студіювала свою медицину... доки вас не було поруч, мій тюльпане...

...В одну з прогулянок Вацлав дізнається, що вона вміє кататися на лижвах: «Ось лишень дочекаємося, поки замерзне озеро...» – і він в мовчазному захопленні припадає губами до її руки.

Вона зі сміхом додає, що може також викликати його на фехтувальний поєдинок, якщо він не боїться програти жінці, і він на хвилю завмирає, а тоді знімає з голови «казанок», опускається перед

нею на коліна... вітер на бастіоні «Цур Кац» шарпає його волосся і її сукню... і доносить до неї слова, сказані голосом, який зривається, хоча, можливо, то вітер забиває мовнику подих:

– Ми не будемо чекати морозів, моя дорога... Ось вам моя рука і серце... Будьте моєю дружиною...

– Ви, поляк з давнього шляхетського роду, хочете взяти мене, українку, за дружину?

– Прагну цього всією душею!

...У завітчаній шпалерами вітальні, яка одночасно слугує їй кабінетом, тепло і затишно, хоча надворі мете снігом. Модні меблі з плавно вигнутими лініями, вибрані й розставлені нею з особливим трепетом, її чорний кабінетний рояль із різьбленим дерев'яним пюпітром – єдина річ інтер'єру, яку вона перевезла сюди зі свого маленького найманого помешкання, тюлі і скатертини з машинного мережива та пейзажі на стінах – усе дихає тишею і супокоем.

Вона закінчує писати листа до Наталі і вкладає його у конверт.

Встає, підходить до стіни, проводить по ній пальцями, хвилину стоїть так, майже не дихаючи, а тоді притуляється до неї спиною, розкинувши руки і всміхаючись засніженому Цюріху за вікном.

Її чоловік сидить зараз у кабінеті за тією стіною й готує докторські дисертації з хімії та медицини, обравши для спеціалізації фізіологічну хімію – молодий перспективний напрямок.

Її мрії одна за одною починають збуватися...

1900 рік...

Софія швидко зібрала волосся на маківці в пучок, засунула ноги в домашні капці і, уже перед самими дверима похопившись, що в одній сукні-кімоно назовні буде холодно, накинула на плечі шалюнову хустку.

За цей час назовні встигли перейти до другого куплету української народної пісні «Ой, запив козак, ой, та запив»:

– Ой, ти ж коню мій, коню вороненький,
Та коню вороненький, товаришу вірненький!..

Баритон практично не фальшував, але в ньому явно вчувався польський акцент, а от тенор щохвилі збивався, знову й знову намагаючись потрапити в нуту.

Софія вийшла на сходи, щільніше закутавшись в хустку, бо з під'їзду війнуло холодом.

Двоє чоловіків в обнімку піднімалися сходами, похитуючись і горлаючи на весь дім пісню на диво доречного змісту.

Один з них, нижчий ростом, з пишною, тепер розкуйовдженою шевелюрою і, попри все, акуратною борідкою – ледве тримався на ногах, а його розхристане коротке пісочне пальто висіло, немов на вішаку, поверх сірого, мокрого на колінах костюма.

Другий – високий і міцний, мав заляпане знизу болотом довгополе пальто, на чорній густій бороді й хутряному комірі – крихти брудного злежаного снігу, у руці – геть пом'ятій хомбург,^[63] проте ступав підкреслено твердо і в нуту влучав практично з першого разу.

Березень у Кракові видався ніяким, денна хляпа майже щовечора переходила у сніжицю, і можна було легко впасти на підмерзлих хідниках, особливо в такому стані, як вони.

Софія мовчки посторонилася, пропускаючи чоловіків до помешкання. Ті встали на порозі, голосно ойкнули і дружно закричали на два голоси:

– Ой порадь мені, коню, де ми будем ніч ночувати!..

– Тихо, діти сплять, – шикнула на них, заводячи їх досередини і прислухаючись, чи не чути нічого з дитячих спалень.

– Де ми будем ніч ночувати... – упав до шепоту тенор.

– Хто нам буде постіль слати... – пробурмотів слідом за ним баритон.

– Хутко знімайте верхній одяг і проходите до вітальні, я зараз чогось гарячого винесу.

Коли вона з'явилася у вітальні з чайною тацею в руках, чоловіки голосним шепотом сперечалися про доробок Сенкевича і його вплив на європейську літературу.

Молодший і нижчий ростом весь час затинався й ніяковів, але не міг змиритися, що Сенкевич «гімна вартий», а старший і моцніший явно осідлав свого улюбленого коника і злазити з нього не скоро збирався.

Зранку гість, ніяковіючи й затинаючись перед господинею, так само як напередодні перед господарем, незліченну кількість раз вибачився, розкланявся і вже майже вийшов за поріг, аж раптом розвернувся, припав до її руки на довгу хвилину...

– Василю... – зітхнула і погладила його по голові.

Коли за ним зачинилися двері, Софія зайшла до спальні і присіла на ліжку перед чоловіком, який лежав із мокрим рушником на чолі.

– Нащо ти споюєш його, Вацлаве?

– Хто, я? Я, між іншим, відзначав нашу з тобою нострифікацію. ^[64] Нарешті ці пихаті сенатори зрозуміли цінність наших швейцарських дипломів! Пом'янеш моє слово: держава, світлі уми якої вимушені шукати роботу поза її кордонами, довго не проіснує. Я покинув очільництво лабораторією у самого Ейсгорта, і що мені сказали у цьому вашому Кракові? Що мене сюди ніхто не звав!

– У твоєму Кракові... А гроші йому чом знову позичив?

– Це, по-твоєму, злочин? Завдяки мені його ім'я відоме по всій Європі! Хто переклав його польською, хто написав п'ять блискучих статей у модних польських журналах про нього і про його творчість? Та якби не я, нігде не вийшла б його «Синя книжечка». І, до речі, де він її писав? У тебе в Сторожинці...

– Він покинув університет.

– Через мене? Ні, дорога моя, він сам казав, що з тією медициною вийшло... як то він казав?...

– ...«діло без пуття».

– От-от. Я – меценат, моя дорога, і за свою працю не маю жодної сатисфакції! Ні, брешу, Василь за це вчить мене ваших пісень.

– Ти – колекціонер, любий. Хочеш, щоб довкола тебе оберталися талановиті люди, прив'язуєш їх до себе і плетеш із них собі мотузки.

– Ну що ти таке кажеш? – Вацлав відкидає рушник, сідає і бере її лице в долоні. – Ти перепрацювалася. Захистити докторську, а між тим народити двох дітей – це могла здійснити тільки ти, – він усміхається і повільно проводить рукою по її щоці, по чолу, по вустах... – Як там у ваших газетах писали: «Це перший доктор з-поміж українського жіноцтва, а навіть це перший доктор-жінка в бувшій Австрії. Під цим оглядом випередила вона жінокпольок і жінок інших народів Австрії». А Стефаник які мені вчора оди тобі співав! Що ти випростала йому хребет, навчила любити русинів і правду в собі... Дивись, – покивав він пальцем, – я подумаю, що наш новеліст закохався у тебе, моя дорога Софі. Але я його розумію, як можна в тебе не закохатися? Все, вирішено: до біса той Краків, збираємося і ідемо до Карлсбадену! Курорт нам не завадить, ще й практику там із тобою розпочнемо...

– Я б хотіла до Львова...

– І до Львова ще встигнемо.

І він цілує її. І в цю мить вона чує, як у помешканні прокидаються діти.

1910 рік...

Софія натягує довгі замшеві рукавички до ліктів, поправляє бузковий капелюшок, поля якого загнуті донизу і затіняють лице, а колір відповідає кольору клітинок, манжет і комірця її оксамитового костюма, бере свій ридикюль-муфту і всміхається, побачивши, що до почекальні заходить директор Народної Лічниці, чоловік імпозантний, із невеликим черевцем і сивиною у волоссі, поважний і шанований у Львові та за його межами доктор усіх лікарських наук. Вбраний у темно-сіру візитку, смугасті штани на кант, білий кабат і білосніжну сорочку з високим комірцем та темною краваткою, пан директор кладе свого циліндра на психу,^[65] неспішно наближається до неї, мрійливо підкручує свого вуса...

– Ви сьогодні неперевершені, Софіє Атанасієвно.

– Ви теж, Євгене Івановичу.

– Йдете відпочивати?

– Йду, з вашого дозволу, важкий видався день...

– Може, вас провести, Софіє Атанасієвно? Наскільки мені відомо, чоловік ваш у Карлсбадені на курорті відпочиває, чом би й нам не дозволити собі трохи того віддиху?

Софія чинно зітхає, розглядається по боках і... легенько стукає його ридикюлем по плечу.

– Генцьо, а якщо нас хтось почує? Ти уявляєш, які будуть наслідки? Весь Львів пліткуватиме, що пан директор Лічниці, якою опікується сам митрополит, заграє зі своєю кухнею? Ніхто ж не знає, що в тебе просто втрентний характер...

– А думаєш – не пліткують? Про тебе, про мене, про кожного, хто бодай чогось досяг у житті. Я взагалі дивуюсь, як львівські газдині ще не кидають тобі під ноги розжарене вугілля. Ще й як пліткують! Як про отих твоїх сусідів. Чомусь нікого не цікавить, що в Галичині смертність дітей і частота вад від пологових травм найвища у Європі! А от історія походеньок молодого красеня-художника до юної дружини

його підстаркуватого вчителя – така цікава, що вже рік про неї весь Львів говорить і ще не один рік говоритиме! Чи буде процес сатисфакції гонорової в суді, чи вони просто натовчуть один одному пики? Чи позувала оголеною юна німфа для свого коханця, чи в самій білизні?

Генцьо втомлено прикриває очі долонею.

– Ти зробив неможливе, Генику, ти зумів об'єднати українство Галичини довкола ідеї створення українського шпиталю, – і Софія продекламувала: – «для надання безкоштовної лікарської допомоги вбогим хворим мешканцям Львова та усїєї Галичини без різниці віровизнання та національності». У мене на прийомі бувають різні жінки, декому я можу допомогти, декому – ні, але всі в один голос твердять, що якби не цей шпиталь, їм би не було куди податися. А нині ти на всю Галичину оголосив про заснування нашого лікарського товариства, яке буде домагатися утворення Української лікарської палати і видання фахового лікарського часопису нашою мовою. А твоя ідея видати словник української медичної термінології? Я просто зобов'язана долучитися до цієї благородної справи. Ти навіть не уявляєш, яку велику справу робиш!

– Я б нічого не зміг без твоєї підтримки, Софіє Атанасієвно. Недарма наші пацієнти кличуть тебе святою Софією. Дозволь, я проведу тебе, – і він простягає до неї зігнуту в лікті руку.

Софія спирається на неї, і вони виходять із почекальні ординації на сходи, а ними – до виходу.

– Щоб пліткували?

– Щоб заздрили підстаркуватому лікарю, який веде попід руку таку ладну кобіту.

– Ти вже по-львівськи балакаєш... А мені вже сорок п'ять. Господи, як час летить!

– А хто у своїх листах стільки всього писав про Львів, що я хоч-не-хоч, а мусив тут оселитися? І не пасує вам нагадувати мені про мій вік, люба кузино.

– А пам'ятаєш, як?...

– ...Як ти ховалася в нашій бібліотеці, а я мусив тебе прикривати перед мамцею? Звісно, пам'ятаю...

...Вечоріло. Святоюрська гора з митрополичими садами, позолоченими жовтнем, урочисто поглядала на Львів своїм бароковим

собором. Давній мурований будинок на її узбіччі, який митрополит офірував Народній Лічниці, дістав нове життя в цьому цілющому, намоленому місці...

Розпрощавшись із братом, Софія рушила вулицею Петра Скарги додому.

З Лічниці до її дому – п'ять хвилин ходу, але Софія звернула на доріжку, яка вела через густі «плантації» дерев і кущів, чередованих із травниками,^[66] повз кляштор Сакре-Кер.

Спогади, які нахлинули після розмови з Геником, потребували трохи часу і децицію безцільного блукання, щоби знову заховатися в куточках її душі...

Звук поцілунків та пристрасні стогони з-за найближчого дерева повернули Софію на землю. Вона пришвидшила крок, а сполохана пара кинулася навтьоки.

Деся поруч захрипів кінь, і цокіт копит та скрип візка ознаменували дострокове завершення потаємної рантки.^[67]

Софія посміхнулася, вийшла до кам'яниці, схожої на корабель, і, минаючи її головну браму, помітила, як за нею зникає жіночий силует.

Пройшовши далі до бічної брами в чиншовій частині кам'яниці, Софія ввійшла до під'їзду. Крізь вітражі над сходами пробивалося примарне вечорове світло, роблячи вузькі з крутими закрутами кам'яні сходи дорогою в потойбіччя. Світловий скляний ліхтар на даху, призначений для освітлення сходового маршу, знову не працював.

Війнув протяг, Софія взялася за коване поруччя, і в ту ж секунду хтось учепився їй ззаду у волосся з криком:

– Чого за мнов шпигуєш, римундо?!^[68] Шпигуй за своїм чоловіком, чи думаєш, жи він там нікого не грає, поки ти тут?!

Софія, не пам'ятаючи себе від несподіванки та болю, вхопилася за пальці, які тягнули її волосся, хриплий голос кричав і кричав щось їй над вухом, чіпкі руки трясли її, аж в очах зарябіло... і раптом все припинилося.

Вона отямилась на сходах, притуленою до стіни, якийсь чоловік бігав довкола, кроплячи її водою – хоч не святою? – потім її взяли попідруки й повели на другий поверх до винайнятої Вацлавом оселі – чому ти не зі мною, тюльпане? – де покоївка з дітьми вже чекали на неї.

Дванадцятилітня Єва дивилася на все це неподобство переляканими очиськами, а на два роки старший Дзідзі мужньо взяв на себе обов'язки глави сім'ї, пропонуючи мамі склянку води, а сестрі – йти грати гами, доки вчителька музики не назвала її нездарою.

Софія нагадала собі, що вона лікар, скомандувала синові забрати сестру до дитячої, чоловікові, який тупцював біля входу, вказала на фотель навпроти себе, а сама з допомогою хатньої робітниці дійшла до лазнички, там вони разом привели трохи в порядок її геть знищену зачіску і промили подряпини на шиї, і вона вийшла до гостя вже самотійно, відправивши Ядзю до дітей.

Гість зірвався з місця, притуливши долоню до грудей, і в його блакитних очах майнула гіркота, яку він проте швидко заховав.

– Пані Софіє...

– Перепрошую, Модесте, що змусила вас чекати.

– Це ви прийміть мої найщиріші вибачення. Михайлина... у неї бувають... нервові зриви, ви ж знаєте. Якщо ви вирішите закликати поліцію, я прийму це, як належить. Ця історія, здається, ніколи не закінчиться...

– Прошу сідати, Модесте.

Художник сів, звисивши світловолоосу голову і час від часу нервово посмикуючи свої пшеничні вуса над гладко виголеним підборіддям. Частіше бував у роз'їздах, аніж вдома, а коли жив і творив тут, за стіною, у майстерні палаціку Стики, там завжди клубочився тютюновий дим.

Видно, бракувало йому зараз люльки.

– Я вас не затримаю. Останні місяці я тільки й чую, що про цю історію...

Він здригнувся, а його погляд потемнів.

– Так сталося, що ми з вами сусіди, і я дозволю собі бути з вами відвертою. Я не піду на поліцію, а взамін очікую, що ви покладете край цій історії.

– Ви теж вважаєте, що я маю викликати його на дуель?

– Боронь Боже!

Він кинув на неї здивований погляд. Був на років десять молодшим за неї із прекрасною європейською освітою, але всі львівські пліткарі та пліткарки були певні, що то старий дідуган, який розмальовує церкви десь по селах, кинувши молоду дружину напризволяще, і коли

на горизонті з'явився молодий перспективний красень-художник, не дивно, що юні серця запалали пристрасно, і ніц з тим не поробиш... Михайлина справді була молодшою за чоловіка років на дванадцять, вони зайняли помешкання з майстернею років два тому, і від з'ясування стосунків поміж ними палацик Стики не раз здригався від цоколя до даху.

– Модесте, ви маєте зробити все, щоб ці розмови припинилися, але в жодному разі не давати поживи для нових пліток. Кому ви довіряєте?

– Нікому, – буркнув Модест.

– Подумайте. Це має бути особа поважна і шанована, до слів якої прислухаються люди. До слів якої прислухався б ваш... суперник і зник з вашого життя.

Модест зірвався на рівні ноги. На щоках заходили жовна.

– Юліан... називав себе моїм товаришем й учнем, мав доступ у мій дім, ми разом розписували храми, він казав, що шкіру дав би здерти за мене, а сам!.. Я розірвав з ним усякі стосунки, а ви питаєте, хто б міг... – Модест замовк і прикипів поглядом до неї. Минуло кілька хвилин, поки він заговорив знову, хитаючи головою від здивування. – Як я не подумав?... Митрополит – то справді та людина...

Софія приклала пальця до губ і підвелася, даючи зрозуміти, що розмову завершено. Згадуючи, де вона поклала аспірин, бо голова розколювалася страшенно.

Модест озирнувся на двері дитячої кімнати і вражено пробурмотів:

– Ваш чоловік – найщасливіший з-поміж смертних...

– ...Ядвіго, Єво, Дзідзі, ходіть-но сюди! – сплеснула вона руками, коли сусід відкланявся, а вона притисла пальці до скронь, перечікуючи пульсацію болю. – Завтра ми пакуємо речі. Ядзьо, ви можете поїхати з нами, якщо забажаєте. Якщо ні – я завтра вас розрахую.

– Пані з'їжджає? Знайшлис'ти ліпше мешканє? Далеко стонд?

– У Франценсбадені. Це неподалік Карлсбадена.

І додала, побачивши, як покоївка напружено морщить чоло:

– Це в Чехії.

1919 рік...

Софія вийшла з поруйнованого приміщення головної пошти на залиті сонцем вулиці Львова і хвилю постояла, даючи втомленим очам

заспокоїтись. Але вони знову засльозились, не рятувала навіть жалобна вуалетка на капелюшку.

Треба було одягти старий капелюшок із широкими крисами, а не цей новомодний мацьопий ток!^[69] Але Дзідзі, придбавши для неї новий костюм, що складався з чорного прилягаючого жакета з великими гудзиками і спідниці-годе, яка відкривала кісточки, забажав, щоб вона вийшла в люди у ньому.

Саквояж значно полегшав після того, як вона відправила посилку в Белелуї; великий годинник на фасаді пошти показував полудень, Софія перейшла на тінистий бік вулиці, дісталася перехрестя й тільки тепер побачила масштаби руйнувань.

Пошта, кам'яниці поблизу неї і церква Святого Духа носили на собі сліди воєнних дій, наче поранені – шрами. Усюди стояли риштовки, будівельне начиння, метушилися робітники.

І ще. Усі вивіски Львова водномить стали польськими. А може, просто вона давно не виходила в люди?...

По вулиці Сикстутській продзеленчав електричний трамвай.

Софія піднесла голову і на протилежному боці вулиці побачила Вацлава. І серце впало.

У гранато`вому мішкуватому костюмі з тростиною в руці і з трохи більшим, ніж у неї саквояжем, він похмуро провів поглядом трамвай і рушив у її бік. І десь на половині дороги вздрів її, нерухому, на розі Словацького і Сикстутської.

Погляд побіг від неї в один бік, у другий, зрештою повернувся, і Вацлав завершив свій шлях, уставши на хідник поруч з нею.

– Моє шанування, Софіє, – підніс він канотьє і похмуро кивнув на будівлю пошти. – «Та ж війна з одних причин може в світі бути: щоб свої і людські кривди відвернути...»

Вона не ворухнулася.

– Як нікуди не квапишся, то можемо прогулятися до парку Костюшка.

Майже не змінився за цей час, тільки сивини побільшало і хода стала важчою, приземленішою.

Вона пригадала, скільки сивини в її волоссі, й очі знову засльозилися. А от куди щойно квапилася, вже й не згадає...

У парку можна було спокійно уявити, що ніякої війни ніколи не було. І що вони – разом...

– Я чув, що ти успішно лікуєш рак шийки матки радієм? – почав Вацлав і напевно сам здивувався тому, з чого почав.

– Так, за методикою Склодовської Марії.

– А я завідую кафедрою біохімії при медичному факультеті.

– Мої GRATULACIJE... Помовчали.

– А школа сестер-акушерок теж твоїх рук діло?

– Моїх.

– Я так і знав. Далі практикуєш своє зелолічництво?

– І не тільки.

– А... як Дзідзі?

– Не вельми файно...

– Може, я куплю йому скрипку, ти ж хотіла, Гварнері чи... чи самого Страдіварі?...

– Не треба.

Розмови не вийшло. Розпрощалися й пішли кожен у своєму керунку.

Софія сіла на трамвай, вийшла на Городоцькій з допомогою люб'язного юнака, який стривожено запитав, куди її допровадити, різко висмикнула свою руку з його і швидко пішла, майже побігла до свого дому. Важко дихаючи, дісталася свого поверху, влетіла в хату, здерла з голови капелюшок і припала всім тілом до великого портрета в позолоченій рамі на стіні.

І застогнала-завила не своїм голосом...

До війни все ще якимось трималося купи. Мали кожен свою практику, займалися наукою, підростали діти, намагалася з ними не розставатися, а раптом хтось із них прокинеться серед ночі і захоче її поцілувати, а її не буде? Сама вчила їх усьому, чому знала, а також наймала найкращих учителів. Юрко жодного дня не був у школі, але без особливих труднощів вивчив удома з десятків мов, мало не з коліски навчився читати. Перейняв у неї манеру гри та її розуміння музики, впевнена, що багато чого досягне у житті. Єва була інакша. Гонорова постава, величезні очі, волосся барви темного золота. Дуже делікатна, тонка натура, кохалася в камені, любила старі будівлі, бруківку, дух міста.

Не розуміла мами, яка не могла жити без природи, без лісу і річки, без своїх рослин.

А потім...

Дізналася про табір українських виселенців у Гмінді^[70] й добровільно поїхала надавати землякам медичну допомогу. Не могла залишатися осторонь, коли люди жили в бараках, діти і старики гинули від хворіб і недоїдання, а жінки самотужки старалися налагодити там бодай якесь духовне життя і побут.

Вацлав у цей час був по другий бік фронту: працював гарнізонним лікарем у Лінці. Ставши раптом великим патріотом Другої Речі Посполитої.

Не було вже необхідності грати модну колись роль українофіла й поціновувача української культури. Навпаки, після наступу Польщі на терени Західної України мати стосунки з українцями, дружину і друзів українців було шкідливо й небезпечно, можна було втратити право викладання у вищій школі і можливість розвивати власну наукову кар'єру... Захопився Ніцше, твердив про творчу силу зла, про те, що особу, яка не здатна боротися із середовищем, треба скерувати до загибелі. Ще про щось таке ж надлюдське і без сумління говорив...

До війни вона все ще на щось сподівалася.

Аж поки до неї не дійшли брудні чутки про коханку, якої він навіть не приховував, про те, що він намагається очорнити її в очах дітей, чийми інтересами вона жила.

За кілька місяців до початку війни Вацлав пішов з дому. Марія Гвоздїцька... Ким вона стала для нього? Польська художниця – не українка, Боже збав, – кров з крові аристократка, возила його в Альпи, малювала з нього портрети...

Забрала його в неї... А може, то він хотів бути забраним?

А вона не тримала.

Завжди довіряла йому, не прив'язувала путами до хати, не допитувалась, де він бував і що робив поза хатою, дозволяла йому жити своїм життям лікаря і науковця, а він... Кажуть, війна міняє все і всіх. А може, війна тільки показує людей такими, якими вони є насправді, коли лоск сходить з них, як тала вода, коли нема вже причин прикидатися і невігідно грати ролі, їм непритаманні?...

...Вдарила по клавішах.

Лише музика їй залишилася нині, тільки музика і великий портрет її Єви на стіні – у рожевому, з відвертим, викличним поглядом, мальований незадовго до її смерті...

Дев'ята симфонія гриміла в її квартирі, рвалася на вулицю, збурювала палацик Стики до фундаменту, до коминів на даху!

Єви не стало взимку, на самісіньке Різдво... У Львові раптово пішов тоді сніг, такий лапятий-лапятий, пам'ятає той день до найменших подробиць. Ніщо не бралось до рук, усе йшло не так, і святкова літургія збурювала в душі незрозумілі почування...

Дзідзі поїхав того дня у відрядження і залишив Єву у їхній квартирі в Цюріху, де мешкали тоді удвох. Саму. Винуватить себе страшенно, і їх із Вацлавом винуватить, жодного разу після цього не назвав їх татом і мамою...

Так само її тато винуватив колись Бога, що Той не зцілив його дружини. Зрікся сану й подався в лікарі. А може, то Бог покерував ним таким способом? Шляхи бо Господні ще ніким не були звідані...

От і Вацлав усюди ходить з прахом доньки у своєму великому саквояжі.

А кого має звинувачувати вона?... І чи стане їй після цього легше?

24 лютого 1926 року

Ранок поволі переходить у такий само сірий мрячний день. А вона досі лежить у своєму ліжку, байдикує. Ліньки поворухнутися, не те щоби встати.

Ще трохи поніжиться і приведе себе у порядок. А раптом хтось прийде на прийом, а пані доктор – у нічній сорочці!

Ніхто вже не прийде...

Софія покліпала очима, проганяючи жовту мряку з-перед очей.

Юліан Кобилянський смутно всміхнувся до неї з глибин її пам'яті.

Чоловіки... Довкола неї завжди були освічені, розумні й талановиті. Інших вона напевно просто не помічала.

Юліан помер недавно у Чернівцях, залишивши по собі укладені українсько-німецько-латинські словники і немало написаних підручників для своїх гімназистів, так хотів, щоб вони знали більше... так і не дочекався її...

– Ну от, знаєш, що згадувати! – вигукує молода красива, з вишуканими рисами обличчя і пишною косою дівчина, прочиняючи двері до вітальні й сідаючи там за рояль. – Краще б заграла щось, як ти вмієш!

– Наталю, ти ж обрізала косу, – здивовано дивиться на неї Софія. – І поклала її в домовину до чоловіка, як обітницю, що ніколи більше не вийдеш заміж!

– А навіщо? Навіщо українська жінка так прагне заміж, скажи мені, Зося? Щоб було кому її утримувати, так? А чому б українській жінці самій не заробити собі на прожиття? Щоб вона ні від кого не залежала, щоб поважала себе, щоб відчувала, що не додатком до чоловіка її створено, а окремішньою, наділеною розумом і талантами особою!

Як гадаєш, чому я приїхала до Львова тоді, наприкінці століття?

– Тобі подобався Львів, як і мені?

– Бо я думала, що тут зможу друкувати в повну силу, а галичанки... вони мене не підтримали, тутешні жінки якісь байдужі, індиферентні, не всі, але більшість... У Львові сприймають жіночий рух як носіння чоловічого одягу, куріння цигарок, розмови низьким голосом і написання творів під чоловічими псевдонімами.

А я бажаю усім серцем, щоб жінка, залишаючись жінкою, могла вчитись, працювати, жити нарівні з чоловіками.

– Треба, щоб вона внутрішньо пробудилась, відчула власну гідність... – озвучила Софія висновок, до якого вони дійшли з Наталею ще тоді, наприкінці століття... століття, в якому залишилися її мама, її юність, шаленство її мрій!

Усе, про що вона мріяла, ніби й збулося, але чому ж тоді вона нині хвора й самотня?...

– Так! – тріпнула косою Наталя. – І я дякую Богові, що мені пощастило познайомитися з Ольгою, з Лесею і ще з багатьма-багатьма неймовірними жінками! А тобі, сестро, особливо дякую за все! Уявляю, як тобі було тут важко в останні роки: усі ці пересуди, перешіптування, косі погляди...

– Можливо, ти занадто сувора до них. Просто тут сильне патріархальне суспільство і ще не прийшов час змін.

– Звісно, – Наталя закрила кришку рояля. – Коли визволяли з кріпацтва, теж не всі раділи...

Рояль озвався низьким гулом і... дівчини не стало. Софія пробує пригадати, коли ж не стало Наталії Кобринської, у дівоцтві – Озаркевич, і не може.

Холод заважає.

Вона натягує на себе перину і пробує повернутися на бік.

Біль у животі тут же нагадує про себе.

– Мамо?...

Її чола торкається тихий поцілунок, і жінка, так схожа на неї, гладить їй волосся. Від того стає тихо і тепло на душі, навіть холод на хвилю відступає...

– Я вас так давно не бачила, мамо...

– Я з тобою, моя люба Зосю, я завжди з тобою...

За вікном чути веселі голоси, напевно повернувся Олекса, дім наповнився його учнями і дитячим сміхом.

Софія здригається. Біля вікна стоїть її Єва.

Красива, юна, музично обдарована, із чудовим голосом, могла стати першою україркою-архітекторкою, а не стала...

– Як ти могла накласти на себе руки, доню?... Чому?... Невже через нас із батьком?... Чи, може, з тобою теж трапилося це нещастя, яке називають коханням? – хоче спитати у неї, а не може, усе тіло скував холод, на чолі виступає холодний піт, а вона навіть не може його витерти. Сили бракне... Єва стоїть у промінні зимового сонця, і неможливо в цьому сьйві роздивитися її обличчя, і хочеться притулити її до себе й нікуди не відпускати.

Раптом донька повертається до неї і каже:

– Все минає, мамо...

І розчиняється в сутінковому мареві...

...Холод уже не дошкуляє. У вухах звучить Місячна соната, і, наче дослухавшись до неї, за вікном опускається ніч.

А може, то темніє їй в очах?...

Так хочеться ще раз побачити милих серцю людей, вдихнути повітря гір, пройтися стежками своєї юності... ще раз...

Все минає, мамо, все минає...

Невже, як той сніг, проминемо і ми?...

...На розі вулиць Зам'янковського і Міцкевича зупинилося таксі. З автомобіля висів високий пан у добротному драповому пальті й капелюсі, в круглих окулярах у черепаховій оправі, з густою кучерявою борідкою і вусами.

Ввійшовши до будинку з бічного входу, він піднявся на другий поверх, звично постукав у двері і почекав. За хвилину постукав ще раз. Тоді поспіхом дістав ключі, відчинив двері й забіг досередини.

...Коли він привіз її до українського шпиталю, вона ніяк не хотіла відпускати його руки і тільки шепотіла: «Дзідзі... мій милий Дзідзі...»

Шкіра на її обличчі страшно осунулась і посіріла, риси лиця загострились, але в очах ще жевріло світло, яке він звик бачити й відчувати поруч своєї мами завжди – і в горі, і в радості.

Юрій Морачевський, суддя Львівського окружного суду, доктор права, мистецтвой літературознавець, римо-католик, який завжди й усюди вважав себе українцем, художник-аматор і музикант-любитель плакав над тілом своєї мами, Софії Окуневської, і не було у світі сили, яка могла б поменшити його печаль...

Лікар хірургічного відділення тільки розвів руками. Занадто пізно привезли, розрив апендикса, перитоніт.

Занадто пізно...

За вікном почав падати сніг. Лапатий-лапатий...

1934 рік...

– Зосуню! Зосуню, ти де?

Софія нахмурила брівки, глянула в люстерко, яке тримала у руці, а тоді – на портрет, який висів у татовому кабінеті. Пригладила рукою волоссячко і знову критично оцінила себе у дзеркалі.

– Ось ти де! – сплеснула руками мама. – А я ж тебе кличу, кличу, фотограф не буде нас чекати вічно!

– А я гарна? – спитала вона у мами.

– Аякже, моє сонечко, ти дуже гарна!

– Така, як ви, чи така, як бабуся?

Марія Морачевська, у дівочтві – Кромпець, поглянула на портрет, що висів на стіні.

Молода дівчина з туго зачесаним на рівний проділ волоссям і хвилястою гривкою, з красивими очима і поглядом удалину...

Софія Окуневська, матір її чоловіка, з якою вона так мало спілкувалася за її життя, хоча вчилася у школі Олекси Новаківського, часто бувала в палацику Стики, де й познайомила з Юрком. Але перед його мамою ніяковіла, її твердий погляд і влучні фрази говорили про сильний характер і гострий розум, а те, що нерви її були зрушені – не дивно. У Львові пліткували різне про неї і про Юркового батька, але

вона не слухала тих пліток, а її Юрко жодним лихим словом ніколи не обмовився про них.

– Ти трохи схожа на нас усіх.

– А дідо Вацлав жалкує, що її з нами немає? Він такий самотній...

– Думаю, що так.

– А мене назвали на її честь?

– Так, тебе назвали на честь бабусі Софії.

– І я так само буду лікувати людей, як вона?

– Можливо... Якщо захочеш... Вирішиш, коли станеш дорослою.

– Я вже доросла. Мені вже п'ять років!

Мама засміялася, обійняла її, тоді причепила їй велику кокарду у волосся, а сама пов'язала собі на шию яскраву хустку.

На терасі на них уже чекали.

Софія підбігла до діда Вацлава, і він посадив її собі на коліна.

З ним вона розмовляла по-польськи, а з мамою по-українськи. З татом можна було розмовляти і так, і так, але у нього тепер чомусь часто боліла голова, і вони мало розмовляли.

Мама присіла позаду неї на перила тераси, а тато встав, спершись на них і взявши мамину руку в свої. Вперше за багато днів він усміхався.

– Увага! – голосно мовив чоловік із пуделком в руках, яке мало кругле віконечко спереду і стояло на трьох ніжках. – Не рухайтесь, пані та панове, це буде епохальна знімка, якщо ви будете такі ласкаві й поглянете ось сюди! Звідси зараз вилетить пташка!

Наталка Ліщинська

Пісня з минулого

Вінт, віртуальний інтелект, займався логістикою. Легка робота. Щодня, щогодини, щохвилини вінт керував гігантським господарством, займаючись і виробництвом, і харчуванням, і пральнями, і школами, і каналізацією, і крамницями, і ритуальними послугами, і лікарнями, і переробкою сміття – геть усім, мінімізуючи витрати й забезпечуючи комфортне життя мільярдів людей.

Та більша частина потужності вінта припадала на творчість. Він піклувався не лише тим, як нагодувати чи зодягнути кожного. Базові потреби людей задовольнити дуже легко. Та цього мало. Людям – замало. Вони скаржаться. Кожному чогось бракує. Хтось нарікає на здоров'я, хтось – на роботу, когось не влаштовує житло, а інші винахідливо бурчать на дощ – чи він є, чи його нема, невдалий сон або колір трави. Був такий період, коли вінт намагався виконати всі нешкідливі забаганки громадян. Але злива подарунків сприймалася як належне, і ніхто від неї не став щасливішим, бо люди не цінували того, про що їхні предки могли тільки мріяти. Деякі громадяни, діставши жадане, умить знаходили інші нагоди поскаржитися. І ще гвалтовно зросла кількість самогубців. Люди, заподіюючи собі смерть, утікали з раю, в якому є майже все... Тому вінт експериментував, невтомно шукаючи рішення, як зробити людей щасливими, не нашкодивши їм. Підказку він знайшов у минулому.

* * *

Катя хутко здала зміну й випурхнула з роботи. Вона дуже поспішала додому, подумки підганяла навіть гравітяг, котрий мчав зі швидкістю чотирьохсот кілометрів на годину. На самоті, у коконі гравітяга, пригадався вчорашній виступ... Хвиля сорому накрила Катю, серце несамовито закалатало, а обличчя спалахнуло. Вчора на сцені їй не вдалося вгамувати жахливого хвилювання, тому голос зрадив раз, потім удруге, а далі Катя ледве стримувала сльози, безбожно фальшивлячи. Врешті знічено вмовкла, бо із залу вже батогами навідліг били зневажливі репліки, регіт і свист глядачів.

Блажко, продюсер, меценат і журі – усе в одній особі, на великий подив публіки, зглянувся над збентеженою, доведеною до сліз гарненькою конкурсанткою. Зал загудів роздратованим вуликом.

Але Блажко звик потурати власним забаганкам та інтуїції, тому зневажив реакцію глядачів. Це ж лише перший етап відбору. Можна ж іще милосердно поставитися до безталання, яке послугує контрастним тлом для обдарованих. Хороший об'єкт для насмішок публіки, котрих розігриває не лише чийсь феєрично прекрасний виступ, але й така-от невдаха. Глядачів заводить різноманіття. Так міркував досвідчений оцінщик талантів, пропускаючи присоромлене дівча до наступного етапу. А вже там, звісно, доведеться позбутися цієї дівулі зі слабкими вокальними даними, та зараз хай публіка порозважається плітками про його протезе, обговорюванням бездарного, проте гарнесенького дівчиська, котре пропхали за які ж такі (ну дуже цікаво!) заслуги?

Катя не втямила, чому після провального виступу її допустили до другого етапу. Проте наївшись сорому, освистана глядачами, вона й не думала сюди повертатися. Пережити приниження вдруге?... Ні, тільки не це... Дівчина ховала очі, втікаючи вчора зі сцени. Перевдягнулася бігцем, забувши на лавці рукавички, притьмом закуталася у шарф, опустила голову та чкурнула подалі, боячись і глипнути на зустрічних перехожих. Ану ж бо впізнають, що на конкурсі це одоробло пищало, як дурне курча між соловейками. Перехожі натомість спокійно оминали Катю.

«До пані Ірени не можна... Більше ніколи... Чому я її не послухала?...» – Катя згадувала похмуру вчительку, вузькі вуста якої враз стали напнутою ниткою, а очі вмить вистигли, перетворившись на дві крижини, щойно дівчина повідомила про майбутній виступ на шоу Блажка. Пані Ірена, вимоглива, сувора викладачка вокалу, спершу завмерла німою статуєю, а потім оговталася і виштовхнула з себе:

– Навіщо, Катю?... Тобі туди не треба... Та й ти ще не готова. Відмовся, – майже благально прозвучала фраза, котру вчителька прагнула б вимовити, як наказ.

– Але, пані Ірено, це ж такий шанс! – гаряче розпочала дівчина, проте її запал миттю вигас від удару об лід, що тужавів у виполосканих плином часу блякло-блакитних очах викладачки. – Мене допустили до першого етапу, завтра я виступлю...

– Геть... іди звідси... – Катя перші слова не так розчула, як вгадала, зате наступні залунали дзвінко, аж ляснуло по вухах: – Дурне дівчисько!!! А я погодилася її вчити!..

Пані Ірена розвернулася і вийшла з кімнати. Катя розгублено кліпнула, а потім розсердилася. Стара зовсім з'їхала з глузду! Що вона розуміє?! Хіба те, що ця карга відмовилася брати платню, дає їй право так поводитися?! Люта Катя стрілою вилетіла з квартири пані Ірени. Хотіла дверима грюкнути на прощання, однак не вийшло. Двері в пані Ірени дорогі, з електронним керуванням і безшумним механізмом зачинення. Ще б пак! У квартирі є безцінні полотна та інструменти, а господиня – неабихто, величезний авторитет і світило. Тоді Катя розгнівалася на вчительку, та після позориська на сцені шоу талантів її мов окропом обливало на згадку про пані Ірену. Викладачка колись знехотя погодилася взяти Катю на навчання, однак згодом прикипіла до учениці душею, вкладаючи всі досвід і вміння в юне обдароване створіння. Навіть скасувала оплату після кількох місяців навчання. Зглянулася над сиротою, що віддавала більшу частину заробітку на заняття. Поклавши руку на серце, у Каті нікого ближчого за пані Ірену не було. Проте дівчина не могла повернутися до вчительки, просто не могла... У вухах і досі звучали слова пані Ірени: «Геть... іди звідси...» Те, що її потім обізвали дурним дівчиськом, не так боліло. Дурна! Справді ж дурна! Але ті безмірні розпач, безнадія й зневіра, що кровили з трьох утраченим голосом вимовлених слів, викреслювали Катю з життя пані Ірени. Назавжди. Закутана у шарф дівчина брела додому, цураючись людей.

А назавтра зранку на роботі ніхто й не запитав Катю про жахливий виступ, бо жодна душа тут не цікавилася успіхами чи невдачами працівниці. Відвідувачам центру радості й поготів було байдуже. Зайняті розвагами, покращенням зовнішності чи пошуком ще не випробуваних екзотичних послуг, вони лише неуважно ковзали поглядами по людях у формі, помічаючи персонал хіба тоді, коли їм щось кортіло в'яснити.

Проте Каті від того чомусь не полегшало... Навпаки. Відчула себе нулем, нічим, невидимкою. Усередині нестримно росла образа-огида до всіх довкола. До кінця зміни Катя ледве добула. Наприкінці дня огида переросла у ненависть до людськ. Завчено посміхаючись, дівчина подумки бажала всім і кожному найгіршого. Смерті, каліцтва, нестерпних мук...

Добре, що хоча б у гравітазії, в закритому кокони, не видно і не чуто довколишніх. Не треба дивитися на збіговисько паскудних істот,

чути їхні різкі голоси, відчувати неприємні запахи чужих тіл.

Проте Катю злостили тягучі зупинки, хоча вона добре знала, що пасажиру виходити з кокона дозволяється лише після повної зупинки гравітяга, тому ці три хвилини – необхідний мінімум. Знання знанням, але дівчині не вдавалося вгамувати роздратування.

Щоб згаяти трохи часу, Катя просто в коконі гравітяга замовила на вечерю піцу з креветками.

Нарешті голос попередив її: «Пасажире, приготуйтеся! Наступна зупинка ваша! Залишилася одна хвилина до зупинки!» Катя виборсалася з обіймів компенсаційного кокона, що захищав її від перевантажень під час запаморочливого лету гравітяга. Дівчина піднялася з видовженої капсули, залишаючи позаду легкий свист – у щойно звільненому коконі почалася дезінфекція. На віддаленій станції, крім Каті, більше ніхто не сходив, а дівчина й не озирнулася, щоб глянути, чи залишилися зайняті кокони, котрі повезуть ще когось уже до кінцевої. Зараз її геть не цікавили інші – хай позападалися б усі гамузом у пекло!

У невеликій – всього близько сорока квадратних метрів – кімнаточці дев'ятого кола, останнього, до речі, та найдалшого від центру міста, отже і найдешевшого для проживання, дівчина скинула куртку та побачила, як готова гаряча піца, замовлена в гравітязі, виїхала на стіл з отвору подачі. Доки Катя жувала, мимоволі перед очима маячило обридле приміщення депресивного фіолетового кольору. Дівчина спробувала прикрасити об'ємними постерами стіни, однак яскраві усмішки й розкішні костюми оперних дів лише підкреслювали незугарність житла. Катя з відразу озирала помешкання. Навіть чистота не здатна була надати пристойного вигляду цьому пустиреві, обмеженому чотирма стінами. Звично подумала: «Хіба то життя?... Нудьга фіолетова!» А вона хотіла жити! Хоча б годину прожити яскраво!

Тому Катя шпарко переодяглася в тактном, як скорочено називали тактильно-доторковий костюм для подорожей у вірті, віртуальній реальності. Кортіло нарешті вистрибнути з осоружного буття. Скуштувавши віртуальних перевтілень уже кілька десятків разів після досягнення чотирнадцяти років, того віку, коли людина могла працювати і була вже достатньо дорослою, аби адекватно сприймати витвори віртуального інтелекту, Катя вважала вірту найкращим, що є в

житті. Дівчина ступила на віртокилимок і... У перші секунди переходу завжди трошки млоїть від неприємного відчуття роздвоєння. Мозок ще не встигає відкараскатися від реальності, тіло ще не цілком належить вірті. Катя поки що усвідомлювала, що стопи стоять на дешевому віртокилимку. І її руки через посередництво мозку ще відчували, що попереду порожнеча, бо ж до стіни – два метри.

Проте ще мить і... мозок повірив. Бо він прагнув вірити в цей дивовижний світ, барвистий, насичений, веселковий, у сповнене емоцій, думок, подій життя. Тут не буває фіолетової нудьги, бо вінт – справжня машина часу, як твердили науковці. У віртуального інтелекту є велетенська база колишніх життів, тож проживай будь-яке, насолоджуйся! А вінт ще й підкаже, як із гігантської бази обрати найцікавіші саме для тебе історичні постаті.

Колись Катя навіть намагалася прослухати одну з найвідоміших лекцій модного віртуального вчителя. Той пояснював, як вінт збирає дані про будь-якого мешканця, аналізує все-все: кожен крок, кожен порух голови, кожен видих, кожен погляд, що затримується на чомусь. Потім вінт сортує інформацію про індивідуума та підбирає кандидатури історичних персонажів за складним алгоритмом сумісності. Дівчина не дослухала до кінця лекцію віртуального вчителя. Занудьгувавши на четвертій хвилині, вона спокусилася на якусь рекламну замануху, що впливала раз по раз у куточку. Приміряти голографічні сукні у віртуальному салоні значно веселіше, ніж слухати лектора, котрий сипав термінами, виймав із рукава нудні графіки та вставляв якісь незрозумілі жартики, щоб втримати увагу потенційних слухачів. Каті модний учитель не догодив. Зрештою сам винен, що не зумів конкурувати з сукнями.

Дівчині вистачало приблизного уявлення про те, як премудрий вінт обирає найцікавіше для неї. І Катя без вагань покинула б власну фіолетову нудьгу заради якогось-там віртуального життя. Однак за все треба платити. От і зараз, перед поки ще зачиненими ворітьми, що постали перед нею, належало оплатити годину життя в чужому тілі.

Катя ввела пароль і перекинула гроші. Прегарні різьблені ворота розчахнулися. Дівчина полегшено зітхнула: «Вистачило на годину...» Дотепер вона не була певною, що не забракне, адже вартість години життя у вірті постійно змінювалася. Усе залежало від кількості

відвідувачів, котрі зараз перебували у вірті, та складності вимог клієнта.

Катя вже ж чотири доби марудилася в нудній реальності. А нині в центрі радості її аж підкидало від зграй підлітків, що гиготіли, горланили, бездумно товклися біля ігрової зали. Голова розболілася від їхнього вереску... Потім гладка спітніла тітонька вирішила прискіпатися до надто високих, на її думку, цін за ліпопластику, діймаючи дурнуватими питаннями Катю, консультантку центру радості. І втекти не дала! Дихала часником в обличчя, тримаючи за рукав чіпкою клешнею! А ще дідок, з якого сипалася труха і який не міг дати раду з власним чіпом, неквапно порпаючись у старечому мозкові, аби відшукати потрібні модулі для оплати повновідчуттєвого спілкування з онуками, котрі перебували на Марсі... Ну за що Каті оте все!

Проте зараз, коли заробленого не забракло, дівчина одразу ж забула про нудну реальність, залишену позаду. Знаття, що чуже розкішне життя на годину належить їй, накрило солодко-млосним передчуттям. Катя й на мить не замислилася, що романтично-історичне побачення замовляють найчастіше, що вона зовсім не оригінальна і зажадала найбанальніше з усього, що існує.

Попри те, юнка не сумнівалася у власній винятковості. Ну і що, що працює в центрі радості? Усі з чогось починали! Он навіть мега-зірка Б'янка на початку кар'єри підробляла візуалісткою в розважальному клубі.

Вінт запропонував на вибір кілька постатей. Катя переглянула список історичних осіб. Її привабило одне з імен. Цю жінку також звали Катериною. Хоча Катя нічого не чула про Катрю Рубчакову, однак зацікавило те, що ось, виявляється, відому в минулому співачку звали так, як і її. Та й вінт абищо не запропонує. Він знає кожного клієнта найкраще, тож і запросить скуштувати найсмачніші для конкретної людини враження.

Дівчина бігцем прочитала коротеньку біографію Катрі Рубчакової. Ого! Не може бути! Оперна діва й акторка на кшталт Заньковецької чи Крушельницької?! Ще й жила в таку епоху: революція, війна! Скарб, а не життя! Катя не вагалася, тицьнувши спочатку пальчиком у список на «Катерина Рубчакова», а потім обравши епізод із життя цієї жінки. Звісно ж, Катю привабив романтичний момент. Вінт узявся до роботи.

Клієнтка опинилася в тілі примадонни. Злива вражень шугонула в очі, у вуха. Спершу Катя відчула надокучливий біль у п'яті – невеличкий цвяшок, нерівно забитий шевцем, наколов, намуляв – закортіло негайно скинути черевичок.

Але Катря Рубчакова якраз була на сцені, тож Катя вмить забула про цвяшок. Стрімко розгортався фінал вистави «Украдене щастя». Катя помітила нажахані обличчя глядачів – сокира в руках одного з героїв вгатилася у груди іншого персонажа, вбраного у форму жандарма.

Катря Рубчакова, що грала Анну, кинулася до пораненого: «Господи! Що з тобою, Михайле?!» Бідолашна не вірила, не могла втямити – Катя зсередини відчувала, що Рубчакова не грає, ні! Вона живе тут і зараз, умираючи біля закривавленого коханого. Катрею трусило, вона птахою припала до тіла жандарма.

Той, хто грав жандарма, видався Каті знайомим... «Та це ж Лесь Курбас!» – раптом впізнала. Жандарм був дуже гарним! Катя зблизька жадібно розглядала бліде обличчя Леся. А він... Як він дивився!.. Його очі випікали їй душу! Лесь закоханими очима спивав її, прощався, а не міг попрощатися, умирав, а не здатен був покинути ту єдину, своє украдене щастя... Сцена наповнилася іншими людьми. Якийсь актор, що грав в'їта, вигукнув:

– Ген! А тут що такого? Хто тут галасує?

– Ой лишенько! Жандарм забитий, – зойкнула пухкенька жіночка.

– Невже неживий? Миколо, Анно! Що се таке? Говоріть, чого стоїте, як остовпілі? – добивався відповіді в'їт.

– Пане в'їте! Дайте їм спокій! Вони не винні! Я... я сам... – Лесь-Михайло нарешті відірвав закоханий до нестями погляд від Катрі-Анни.

– А тобі що таке сталося? Пощо на себе руки наложив?

– Так було треба. Анно! Миколо... бувайте здорові... і простіть, – вимовив Лесь-Михайло та й затих.

Життя витекло з нього. У Катрі-Анні наче обірвалося щось, вона обійняла голову мертвого:

– Михайлику! На кого ти мене покидаєш? Що я без тебе на світі зачну?

Збоку пролунали фінальні безсилі слова: «Хіба ти не маєш для кого жити?» Вони звучали навіть не злою насмішкою, а були лезом

гільйотини, що перерубує останній подих.

Та Катря Рубчакова їх не чула. Безодня болю поглинула її без решти. Зараз вона ставала мертвою, помирала разом із коханим, але ще билося серце. Просто серце ще билося. Але вже не жило.

Зал хвилину німував, занурений у горе цієї окраденої жінки. І тільки згодом глядачі збагнули, що це ж вистава, її завершено, та вибухнули шаленим громом овацій.

Лунали оплески і крики. Катря Рубчакова втекла зі сцени, втекла від самої себе, від болю, наче прагнула залишити його там. А втім ще всю її лихоманило, ще той біль тримав, фатальне кохання не відпускало. Тьмяне освітлення за лаштунками надто немічно борювалося з темрявою. Але Катя розгледіла частину закулісся із хаосом мотузок, декорацій, інструментів, скринь із одягом, якихось дощок, шмаття й безлічі мотлоху, у лабіринтах якого легко пересуваються лише театральні люди, а зайти губляться вмить і зорієнтуватися в химерному царстві без сторонньої допомоги не можуть.

– Катрю... Зачекай! – Лесь, що кинувся зі сцени вслід за Рубчаковою, схопив красуню в обійми.

Стиснув невеличку делікатну жінку наче лещатами, обціловуючи уста, очі, шию. Вона була неймовірною... Примою... Та просто найгарнішою жінкою в світі!

Катря Рубчакова, розпалена натхненною грою і прийомом публіки, котра шаленіла від не цензурованого,^[71] нарешті справжнього «Украденого щастя», ще не струсила із себе чар сцени, ще перебувала Анною в обіймах коханого Михайла, проте за мить оговталася і випручалася з міцних рук молодика.

– Не плутай життя з виставою, Леську! – вона сердито впекла ляпаса зухвальцеві.

Стояла, важко дихаючи, блискаючи очима, мов розлючена кішка. Ошелешений Лесь сахнувся, наче облитий відром крижаної води. Раптом почулися кроки і розмова: «...наш Рубцьо^[72] нічого не помічає...» «Та, – зневажливо пирхнула співрозмовниця, – цей закоханий у Катьку давно! Але Лесько! Чого молодого на стару шкапу тягне?» – голоси двох колежанок лунали зовсім близько, тож Катря затисла рота долонями, стримуючи схлип, відчуваючи, як спаленіла вся від гніву, сорому, приниження. «Ця відьма мовби причарувала

його! Уже їй за тридцятку, уже час поступатися б молодшим і на сцені», – голос віддалявся та тихішав. Катря стояла, скам'яніла від почутого. Схожа на скульптуру ззовні, та всередині вирувала страхітлива буря. Зараз вона голіруч могла б задушити пліткарок, які так легко плескали язиками про її муку, так несправедливо осуджували її талант, котрий всеньке життя плекала, ростила, випещувала, щодень працювала, щоб чарувати голосом і грою.

І ці чоловіки... Кожен лиш думає, що з акторкою можна собі дозволяти вольності! Владислав Оркан^[73] теж безумствував, аж із Кракова мчав до Львова, аби тільки «дозволила ручку поцілувати». О, так-так, ручку, аби ж то! Сподівався на більше, звісно... А тепер ось Лесько сказився!

Катря рішуче кинулася геть. Курбас залишився, розчавлений її погордою і розумінням, якого приниження щойно зазнала кохана. Винен. То все він винен, що Катруся змушена таке вислуховувати... Зневажений, відкинутий коханою жінкою, почувуючи себе причиною її мук, стояв німим привидом.

Вона щойно була тут. На сцені він тримав її в обіймах! Анною була, а він – Михайлом з «Украденого щастя»... Вона ж виглядала закоханою, покірною його волі, не здатною опиратися! Невже то тільки гра?! Просто геніальна гра неймовірної акторки...

Він щоразу ловився на цей гачок, як дурень! Лесь зовсім не грав Михайла, ні. Він і був цим рішучим, а навіть жорстоким, оберненим кривдою та помстою на гостру сталь чоловіком, котрий прийшов по украдене в нього кохання, забрав його та згинув за нього, нещадно згубивши ще й дві цілком безневинні душі.

Ще не розвіявся її аромат, від якого Лесь впадав у шал. Він не розумів, як жити без неї. Непрístupна прима. Катруся, прегарна, ніжна, слухняна і пристрасна коханка там, на сцені, за театральною завісою ставала... «Що ти коїш?! Я замужня жона! Годі вже...» Ставала замужньою. Чужою жінкою. Чужою – не його...

Лесь заскреготав зубами. Цей «наш Рубцьо» може торкатися її, цілувати, роздягати... Господи, як уява мордує, підсовуючи нестерпні видива! А вона!.. «Івась!» Курбас ненавидів тоді всенький світ за ту виказану їй голосом ніжність і веселість, призначену для Рубчака.

Ну за що, за що можна любити того гладкого старого бездарного кабана!

Зодягаючи на сцені життя Михайла, запальний Лесь не бачив (та й не хотів бачити!), що Катря Рубчакова – то не Анна, котру віддали за нелюба, осоружного настільки, що навіть Бог дітей їй не подарував. Катруся ж вийшла заміж за любого. І донечок йому народила... Її очі тепліли, коли бачили Івана.

Катря вирішила не повертатися, хоча чула оплески, що не вгавали. Лесь... Який же той хлопчик гарний... Живий вогонь!.. Чи грала вона роль, зазираючи у полум'я, котре вирувало в його очах?... Катря воліла не відповідати на те питання. Навіть собі. Коли вона опинялася поруч з Івасиком, то чари Лесея втрачали силу. Івась завжди вмів її розвеселити, він перетворював життя на сміх, на радість, хай яким важким воно видавалося щойно. Усі довкола любили Рубчака-жартівника, але тільки вона одна знає, що то за душа. Чисте золото! Не позліткою жартиків покрите казна-що, а її тепле сонечко, котре зігріває в найхолодніші дні в житті. От лишень та ватра, той Лесь... «Пекельний вогонь, від якого треба триматися подалі!» – щодень вирішувала Катря. І щодень знову поставала перед закоханими пекучими очима, що спалювали її рішучість... За що їй це?! Навіщо ця мука, що не минає?...

У безладі тьмяного закулісся можна було загубитися, стати невидимкою, сховавшись за сценічний реквізит. Катря Рубчакова стояла тут, ковтаючи сльози. «Ярочка, Олюська, Надієчка... Мої квіточки...» – думала про дітей зумисне, картаючи власне немудре серце. І мимоволі з доброї акторської пам'яті поставали з «Украденого щастя» підтримкою для її вірності мужу слова: «Діти – велика річ. Діти – половина матері. Одна половина, може б, і рада піти, дозволити собі, а друга не пускає, кричить: “А ми, мамо! А що з нас буде?” І не пустять тамтої половини...» Рубчакова витерла сльози, рішуче видихнула повітря.

Ні, не буде вона слабкою Анною! Не стане й дурноголовою Еммою, мадам Боварі!

Ледве вичовгала з-за театрального реманенту. На інших, котрі метушилися довкола, не дивилася, перевдягаючись, знімаючи вишиваний одяг, у якому грала Анну. Боялася глянути і побачити в очах акторської братії відбиття підстаркуватої, запухлої від сліз, негодящої, вартої злої насмішки жінки... Скинула й черевичок, що немилосердно наколов п'яту. Могла б грати Анну босою... Але ж який холод. Вугілля мало, то й топлять так, що пара з вуст ішла під час

вистави. Катря обгорнула гелер^[74] шматком полотна і підклала під п'яту, вирішивши, що попросить Івана завтра щось зробити з тим цвяшком. Він же завтра до Жовкви приїде, про донечок розкаже, бо провідував їх. Катря нишком перехрестилася, проказуючи молитву за здоров'я найрідніших.

За життям Катрі Рубчакової Катя спостерігала із захватом. Ого! Оце так-так! Вона відчайдушно заздрила. У її нудзі фіолетовій такого й близько не було...

Катря ж помалу заспокоювалася. Її думки остаточно звернули на буденні речі. Думала про одєжину для Ярочки – геть нема в що донечку вбрати... Синенька з білим комірчиком сукеночка ще недавно була завелика, а тепер стала куценькою... Як виросла доня! Коли діти приїхали на канікули, то Катря ледве впізнала старшу доньку. Щойно була круглим потішним пташенням із розумними й цікавими до всього, що діється на світі, очима, а зробилася цибатою худою дівчинкою, руки-ноги довгі. Ольга,^[75] добра душа, щоправда, обіцяла допомогти, дати на перешиття кілька власних старих суконь для малої. А Ярочка, ох, розумне дівча. І командує як! Умить усіх малих, що прибули на канікулах до батьків-акторів, до вистави прилаштувала, у костюми повбирала і нумо їм ролі роздавати! Режисерка мала! Тут же, після згадки про режисерування старшої донечки, думки Катрі потекли з радості в журбу... Янович^[76] знову немилосердно п'є. Лесь, коли бачить батька п'яним, робиться скаженим вовком, здається, що зараз накинетесь і горло перегризе... А очі його, щойно іскристо-веселі, наче бульбашки шампана, кров нагла заливає. Тоді Леся взагалі не можна рухати, і словом не варто зачіпати. Ех, Янович... Що та горілка робить!

Хтозна, скільки ринських^[77] виділить сойм^[78] на театр?... Плітки не втішали. Казали, що сойм зменшить субвенцію. Думки Рубчакової безладно стрибали з одного на інше. Катря знову думала про донечок, за якими сумувала, бо так рідко була з ними. Найменша Надієчка дуже плакала, коли прощалися після канікул... Середня Ольця – то така дзига, таке непосидюще. Неню на бігу цьомкнула в щічку і помчала підстрибом до воза, яким дітей везли до стації колейової.^[79] А Надієчку ледве найстарша Ярочка відірвала від мами, вмовила, задурила найменшу, відвела до воза, пообіцявши льодяника...

Театр, аби якось запрацювати на утримання, постійно мандрував, даючи вистави по селах і містечках. Не бачила мати-акторка свою малечу більше ніж два-три місяці на рік... Підперши чорняву голову руками, думала Катря Рубчакова, і то вже вкотре, про всі ті щоденні справи і клопоти, гризлася нестачею грошей, міркувала, як оновити стару сукню, додавши фальбанку до спідниці та вгорі трохи переробити, вирішувала, що треба вже складатися би, бо зрання рушає театр далі, до Жовкви. Згадала про знелюднені села, котрих більшає і більшає... Утікають селяни на еміграцію. Хай як поляки їм утруднюють виїзд, а однак чоловік шукає, де ліпше, і біжить, як заєць від вовка, від тої біди, крайньої вбогості за океан. Ще трохи і не буде для кого вистави грати... Потім пригадала гастролі до Тарнува. Гостили їх гарно... Тільки-от із пам'яті вистрибнула слічнотка Зофія, [80] художниця, з котрою познайомилися на урочистому частуванні після вистави. Оте її вдавано-приятельське поводження, за яким час до часу вгадувалося щось інше, якась пиха, гонор, ледь помітна зневага до русинів-акторів, злиднів, котрих милостиво запрошено було до Тарнува. І, наче в тому черевичку цвях, кололи слова Зофії, що вмить квасним яблуком обернулася, скривилася на розмову про утиски українців, яким і власний університет у Львові не дозволяють запровадити окремо від польського, про засилля польської мови: «Jaka to różnica?! [81]»

Нарешті Катря підняла голову. Глянули карі гарні очі на театральну братію, що метушилася, перемовлялася. На залу читального дому «Просвіти», [82] нашвидкуруч пристосовану для потреб мандрівної трупи акторів. Рубчакова рішуче підвелася й заходила складати речі у скриню. Сухий тріск пострілу змусив усіх втишитися, тривожно водити очима по таких же збентежених і здивованих обличчях навколо. Якийсь шарварок зчинився при дверях. Катря озирнулася на ту метушню.

– Лесько застрілився! Почуте відняло ноги.

Катря осіла на лаву. Добре, що стіна позаду втримала тіло від падіння. Чула звідкілясь здалеку голоси: «...повезли... бравнінг... та він собі в серце стрілив, а не в голову... Матка Боска...» Приміщення миттю опустіло, бо люди висипали з читального дому, як горошини з перезрілого стручка. Одна Катря залишилася сидіти на лаві блідою

проявою. І життя у ній було з певністю менше, ніж навіть у цій стихлій пустці зали.

І враз Катя опинилася поза Катрею! Година промайнула однією короткою хвилиною... Катя стояла без руху. А потім почала гарячково знімати з себе тактом, відчайдушно виборсуючись, заплутуючись у тих липучих рукавах-ногавицях. Нарешті звільнилась і кинулася до крісла, вмить розгорнула голографічну пошуківку. Що ж сталося?! Голова розколювалася від роздвоєння! Адже Курбас (здається?...) не помер тоді! Чи то їй щось із історії геть сплуталося?... Хіба ж він загинув не від совітів значно пізніше?... Та ж і «Березоль» був теж пізніше...

Пошуківка хутко підтвердила: Курбас у радянській імперії розстріляний у 1937 році в урочищі Сандормох із тисячами бранців людожерної сталінської системи. Та Катя не заспокоїлася і шукала далі, аж поки не надібрала історію про Катрю Рубчакову та Леся Курбаса, дуже схожу на красиву легенду. Буцім Леся залишив непоступливій Катрі записку: «Вибач, що не зміг зробити тебе щасливою!» Він стрілявся через те нещасне кохання. І влучив у серце. Однак вижив, ходив із кулею, бо лікар не наважився вийняти її... А вінт!..

Хіба міг віртуальний інтелект злукавити, повести її у вигадану історію? Катя знала, що вінт – не фантазер, а таки ж машина часу, котра відтворює історичні події. Виявляється, записку Курбаса знайшла донька Рубчакової Ольга вже після смерті матері й зберегла те сумне свідoctво кохання. Отже, правда... Щастить же людям з життям! Не те, що їй... Катя тужливо озирнулася довкола. Набридла кімната.

Пустка. Пустеля. Тут нічого не відбувається. Порожнє життя в пустій норі. Фіолетова нудьга. Найгірше було усвідомлювати, що у вірту, в життя Катрі Рубчакової можна буде повернутися лише через кілька діб.

Дівчина впала на постіль. Безтямно дивилася в стелю, а сльози котилися щоками, аж доки одна не залоскотала вухо. Катя перевернулася на бік, заплющила очі: «То нічого... нічого... Кілька днів перетерпіти. Зате я щось дізнаюся про Рубчакову, виберу найкращі епізоди з її життя, аби побачити найцікавіше...» Дівчина помалу відпливла у сон. Наступні п'ять днів промайнули швидко. Катя

вирішила не брати вихідного. Щодня йшла на роботу зі впертістю зомбі, котрий невпинно рухається до мети. А ввечері вишпортувала з пошуківки відомості про Катрю Рубчакову.

З острахом прочитала про рік і причину смерті. 1919 рік. Тиф. Тиф... Тиф? Що це таке? Що то за хвороба?... Пошуківка люб'язно надавала інформацію. Катя перечепилася за багатство синонімів: європейський, історичний, космополітичний, вошивий, висипний, військовий, голодний тиф, госпітальна, тюремна, табірна гарячка... Ого! Скільки ж їх, назв однієї недуги!.. Війна. Революція. Кілька днів тому Каті ці події здавалися неймовірно цікавими, захопливими, однак тепер дівчина геть іншими очима подивилася на життя тезки, Катерини Рубчакової.

Тиф. Воші. Голод. Табори. Аж долоні похололи від жаских слів, які мовби вбралися в плоть, із сухих фактів перетворюючись на жахіття. Ну... Так, історію в школі вчили, звісно. Але нічого схожого на це страхітливе і потворне, котре полізло зі слова «тиф». На уроках історії в голову цвяшками забивали нудні дати, приторочені до безлічі війн і революцій. А зараз в уяві Каті виразно постала на тонкій шиї схилена жіноча голова з брудним волоссям, по якому повзали мерзенні воші. Дівчина не хотіла бачити того, що вимальовувала уява, але й відігнати видиво не вдавалося. А ще й пошуківка видавала голограми: людина метається в гарячці, шкіра вкрита бридким висипом; ось інший хворий із виряченими очима в паніці б'ється в руках санітарів; трупи, трупи, трупи – голі, висхлі, скинуті абияк у ями. Нарешті Катя порухом руки стерла голограму. Більше не могла дивитися. Рішуче обмежила функції пошуківки до читання. Текст і справді пішов легше, уже не було так страшно й огидно.

З жалем довідалася, що всього лиш через дев'ять років після смерті Катерини Рубчакової професор Львівського університету Рудольф Вайгль уперше в світі винайшов вакцину проти висипного тифу. А ще прочитала, що Катря, розділена з чоловіком лінією фронту, так і померла між чужих людей, навіть не попрощавшись із Івасиком...

І тут дівчина заходилася шукати інформацію про Івана Рубчака. Спершу глипнула на портрет. Кругле обличчя старшого чоловіка. Голомозий, усміхається. Потім глянула на дату смерті. 1952-й... Майже у сімдесят відійшов. Далі довідалася, що цей чоловік зумів вижити й успішно працював у радянській імперії.

«Та й Курбас пережив її на майже двадцять років, – подумала Катя, – хоча невідомо, кому з них заздрити...» Так, Катря померла молодою, тільки-от Леся моторошна сталінська імперія обернула на табірною раба та змолола на порох. Що далі знайомилася Катя з долями цих людей, то сильніше занурювалася в жах. Брат Катрі, Михайло, розстріляний... Дві доньки, Ярочка і Надя, покинули батьківщину, втікаючи від «світлого майбутнього» в Радянському Союзі. Ольга ж, у дитинстві така жвава дзига, дівча, схоже на розбишакуватого хлопчика, залишилась... А її чоловік, Гнат, став мимовільним помічником сталінської чавильні, підписавши розгромну статтю проти арештованого Курбаса. Спліталися й розходилися назавжди лінії доль рідних і близьких Катрі Рубчакової. Це ж її Ярочка і Надійка ніколи не бачилися з рідною сестрою, Ольгою, після еміграції... І то насправді не океан розлився між ними нездоланною перешкодою, а смертельна ворожнеча супердержав.

Минуло п'ять робочих днів. Катя знала, що на рахунку вже накопичилася необхідна сума, щоб замовити вінту нову порцію пригод. Однак увечері дівчина вже не поспішала. Обвела поглядом кімнату. Стіни, ліжко, шафа – усе це вже не виглядало так погано. І життя в теплі, сите, позбавлене будьяких сильних потрясінь також перестало здаватися безрадісною рутинною. На що ж тут нарікати? Катя розглядала власне буття й розуміла, що досі не цінувала того, що має. Та ж у неї все є! Все!

Ні, не все... Треба вчитися, щоб голос зазвучав. Але пані Ірена... З очей мимоволі бризнули сльози. Проте Катя заходилася люто витирати непрохані потоки, гнівно розмазуючи їх кулачками на щоках і повіках. Ні, жаліти вона себе не буде! Дівчина згадала про вірту. І раптом ясно зрозуміла, що нині піде туди востаннє. Досить утікати у вигаданий світ. Краще збудувати для себе справжній: «Не викидатиму гроші на вірту! Платитиму за уроки вокалу, знайду іншу вчительку, якщо пані Ірена не пробачить!»

Катя точно вже знала, що із життя Катрі Рубчакової хоче побачити. Дотепер вагалася, перебираючи найцікавіше: кохання до Івана, любові пари, народження першої доньки, успіх на сцені, гастролі на фронт Стрілецького театру.^[83] Не розглядала лише години смерті – вистачило Каті пережитого в уяві. А тепер вона чітко зрозуміла, що прагне поглянути на маленьку Катрю посеред рідних. Відчути б, яким було її

дитинство! Інтуїтивно Катя осягнула, що там десь і криється секрет дивовижної жінки, котра опинилася у страшному вирі епохи, але не здавалася ні вбогості, ні війні, спростовувала злосливо-несправедливі польські міфи про нездатність українців до творення, любила своє покликання, сцену, чоловіка, дітей, країну, робила все, аби чарувати грою, голосом. Невеличка, слабосильна у свої шістнадцять літ (якраз стільки, скільки й Каті зараз!) учениця вчительської семінарії, яка у скорому часі стала прямою театру, а згодом і його директоркою, яка возила акторів на фронт, давала вистави для бійців. Звідки у ній бралася ця сила? Катя хотіла побачити джерело.

Вона замовила вінту лише десять хвилин. Адже треба буде платити за заняття, тож нема чого тринькати гроші.

Вінт заходився виконувати бажання Каті.

Голос огортав теплом, вільною і лагідною хвилею здіймаючись над стелю:

Ой з-за гори кам'яної
Голуби літають.
Не зазнала розкошоньки —
Вже літа минають.
Запрягайте воли сірі,
Коні воронії,
Доганяйте літа мої,
Літа молодії!
Ой догнали літа мої
На калиновім мості:
«Ой верніться, літа мої,
Хоч до мене в гості!»
«Не вернемось, не вернемось —
Немає до кого:
Бо не вміла шанувати,
Як здоров'я свого!»

Дивовижно, та цей голос не повнився ні болем, ні тугою. І наче ж сумна пісня, однак жінка, схоже, була в гарному настрої. Катя, котра зараз дивилася на світ очима Катрі Рубчакової, заслухалася. А мама співала, вкладаючи в пісню не печаль, а якусь світлу ніжність. При тому Розалія щось шила, кладучи стіжки рівненько і швидко.

Рипнули двері. Жінка, щойно dospівавши, не встигла розпочати нової пісні. Озирнулася на звук і засяяла на привітання до чоловіка усмішкою. А Катря, невеличка дівчинка двох-трьох років, що досі бавилася дерев'яною ложкою, схопилася й побігла назустріч татові. Той підхопив на руки малу потіху.

Розалія хутко накривала на стіл, їй допомагали старші діти, і навіть мала Катря прагнула бодай чимось прислужитися, діловито тягнулася до стільниці, щоб прилаштувати ложку в полумисок з варениками.

Катя відчувала тепло і спокій – було їй пошкодувала, що ось-ось минуть десять замовлених хвилин. Проте вона вже побачила те джерело, їй вистачило часу, аби зрозуміти, хто наповнив Катрю силою таланту, умінням переборювати труднощі, співати і любити.

* * *

Через півтора року Катя стояла на сцені перед приймальною комісією вокальної академії. Вона дуже хвилювалася. Помітила в залі пані Ірену, котра пробачила учениці невдалу спробу податися в попсові виконавиці та продовжила її навчати. Викладачка підбадьорливо всміхнулася та звично відрахувала самими губами: «Раз, два, три!»

І Катя, вмить упіймавши звичну хвилю впевненості, заспівала а капела. Екзаменатори уважно слухали, потім здивовано-захоплено почали переглядатися. Давня народна пісня, оригінально аранжована, звучала прегарно у виконанні цієї дівчинки. Ніжне ліричне сопрано... Звідки й сила бралася, звідки стільки делікатності й тепла взялося у недосвідченого, зовсім молодого дівчати, котре виводило «Ой верніться, літа мої, хоч до мене в гості!» так лагідно, а разом технічно досконало? Поважний Ігор Петрович аж очі заплющив од насолоди, а розплющуючи їх після того, як стих голос, зі здивуванням опинився перед сценою, на якій стояла не поважного віку оперна примадонна, яка всеньке життя поклала, аби *так* чарувати голосом, а геть юне створіння. Катя незчулася, як опинилася в обіймах учительки. Пані Ірена щось говорила, вітала із зарахуванням до академії, проте дівчина не сприймала змісту сказаного. У скронях гупало. І єдина думка, б'ючись у такт шаленій пульсації крові від схвильованого серця, заслонила все: «Мене взяли... Мене взяли... Мене взяли...»

Навчання в престижному закладі гарантувало величезну стипендію, а після завершення курсу – роботу у найкращих театрах, на

славетних сценах. Приголомшена Катя ще не встигла повірити у власну перемогу, у те, що перетворюється із консультантки центру радості в оперну співачку. Нарешті з'явилася інша думка: «Я працюватиму, як віл! Усе зроблю, щоб співати!»

* * *

Віртуальний інтелект самонавчався, щоб досягнути кращого розуміння потреб людей. Він домігся, щоб Катерина Михайловська, до речі, прапра... правнучка Катерини Рубчакової, знайшла потрібне саме їй, поборовшись за власну мрію, а не дістала бажане легко та просто.

Минуле, трагічне, важке, однак по вінця наповнене й успіхами, боротьбою, подоланими труднощами, важливими перемогами, може стати стимулом для побудови щасливого життя людей, у котрих є майже все. У цьому «майже» криється потенціал – так вирішив віртуальний інтелект.

Вінтові залишилося підштовхнути до здобування щастя решту людства.

Анастасія Нікуліна

Від щастя не вмирають

*Я вибрала Долю собі сама.
І що зі мною не станеться, —
у мене жодних претензій нема
до Долі – моєї обраниці.*

Ліна Костенко

1

– Zejdź z drogi! – Льоля перелякано сахнулася й відскочила з дерев'яної колії на кілька кроків.

– Przepraszam! – швидко випалила й завмерла. Повз неї бруківкою процокало копитами двійко коней. За ними неквапом рухався подовгастий темно-брунатний вагон із пасажирами. Дівчина вихопила очима білий напис «Tramwaj lwowski» і завмерла. Польський трамвай у Львові? На конях? Якась маячня! Льоля помітила зацікавлений погляд худорлявої світленької пасажирки у маленькому капелюшку. Чому вона на неї так дивиться?

Льоля кліпнула раз, кліпнула другий. Стривайте, чоловік, що правив кіньми, звернувся до неї польською – її чарівливі поєднання приголосних важко не впізнати! – а вона відповіла вже автоматично. Та й іншомовний напис прочитала, навіть не задумуючись. Звідки вона взагалі знає польську? І де це вона? Наче справді Львів, знайомі місця й бруківка, от тільки менше дерев та клумб. І якийсь наче легкий туман – усе в легкому молочному флері... Та це ж площа Митна! Дівчина роззирнулась. Поруч про щось теревенили два бородані у високих капелюхах. Повз протюпав плямистий пес-безхатько. Дівчина потягнулася рукою, щоб помацати чоло, але не донісши долоні, почала зачаровано розглядати тонесеньку шовкову рукавичку. У неї таких зроду-віку не було. Вона спробувала стягнути тканину, але рукавичка не слухалася. Льоля потягнула ще і ще, зробила крок назад, коли нога замість бруківки відчула порожнечу. Змахнула руками й полетіла на землю. От зараз боляче прикладеться! Дівчина замружилась, чекаючи удару, але його не було. Льоля розплющила одне око, потім друге та видихнула.

Лікті відчували вологу поверхню дерев'яного столика. У квартиру зазірало цікаве сонце, гуляючи тріщинами білого підвіконня. А за склом під вільним небом дихали свіжістю ніжно-рожеві кущі півоній.

Вона вдома. А туманне видиво було лише сном! І він завершився, як завжди – чемно повернувши її додому. Дівчина знову примостила голову на руки. До чого це? Мабуть, надто вже скучила за Львовом. Чи... за тими, хто зараз ходив його бруківкою й дихав густим кавово-туманним повітрям. У вікно щось дзвінко затарабанило, і дівчина

здригнулася. Підняла погляд й усміхнулася дрібним краплям дощу. Так по-львівськи. Львів завжди навідував її навіть у цьому далекому гірському селі. Як і він...

2

– Знаєш, тобі б пасувало народитися з років сто тому. Може, сто п'ятдесят! – висока білявка Михайлина, а для друзів просто Мінка, склала руки на грудях та критично подивилася на подругу. – Ти зовсім не вписуєшся!

– Куди не вписуюся? – Льоля здивовано блиснула темними, майже чорними очима, відсунулася від комп'ютера та провела пальцями по маківці. Коса, обернута віночком, була все такою ж гладенькою на дотик. Тугий комірець застібнутої на всі гудзички білої сорочки приємно лоскотав шию. Довга сіра спідниця шаруділа від кожного руху.

Вони подружилися на першому курсі: Ольга Франич – відсторонена й дивно вдягнена дівчина з карпатського села, яка просила кликати її по-домашньому Льоля, і Михайлина Іванець – гостра на язик, трішки нахабна, трішки зухвала, але добра львів'янка. Вони б, можливо, ніколи не заговорили, якби остання не спізнилася на першу ж лекцію, а єдине місце залишилося за першою партою біля дивачки. Поки білявка напружено гризла ручку, згадуючи відмінювання французьких дієслів, сусідка написала свій варіант. Потім озирнулася на стривожену одногрупницю, зітхнула й написала ще один.

– Святий Петро! От скажи, яка нормальна кобіта після пропозиції руки й серця скнітиме днями й ночами над якимось дослідженням? – Михайлина продовжила розмову.

– Так це ж... – дівчина розгублено озирнулася на монітор. – На подарунок нам обом. Я мушу все записати. А Ясь потім вичитає, поправить, де треба, видасть, і буде книга. Визнаю, важко йде... Але ж це так цікаво! Уяви, ми першими видамо збірку про весільні традиції мого села! Міна зробила захоплений вигляд та картинно покліпала віями. Льоля жартівливо штурхнула подругу в бік і продовжила:

– От ти знала, що після вінчання раніше молодим давали не хліб з сіллю, а хліб з медом? На солодке життя!

– Може, того й воно зараз у багатьох солоне! – пирхнула Михайлина.

– А барвінок-доля? Чи... – дівчина на мить занурилася в монітор, прокручуючи текст роликом мишки. – А як тобі те, що молода перетанцювала з незаміжніми дівчатами не під сумні пісні, як от співають – тужливу «Горіла сосна», а під веселі й жартівливі...

– Ну все-все, завелася, Вікіпедія! Тепер я розумію, за яку пристрасть тебе любить твій Ясь, – лукаво підморгнула. – Я рада, що є той, хто розділяє твої захоплення. Хтозна, чи мені такий трапиться. Як думаєш?

– А що я? Я – щаслива, – не до ладу відповіла Льоля, замріяно всміхаючись.

Ольга Франич народилася у незаможній родині священника в крихітному селищі посеред Карпат – Ольжичах – й усе життя захоплювалася книгами про принців та хоробрих лицарів, мріючи про щире кохання. Та коли в її житті з'явився скромний репетитор її молодшого брата Ярослава – Іван Кінаш, який назвався по-простому Ясем, спершу не впізнала його. Їй саме виповнилося сімнадцять, він – на рік старший за неї. Високе чоло, сіро-блакитні очі, трохи кручене рудаве волосся і ніжний погляд. Студент кафедри прикладної філології, блискучий учень, начитаний, освічений, мудрий. Він перевернув крихітний світ-мушлю, до якої так звикла майбутня попівна.

Так було заведено в усіх родинх священників. Чоловік – головний, біля нього тінню матір, а під крилами батька діти – виховані, чемні. Синів готували до продовження сімейної професії: закінчити гімназію чи семінарію, знайти вигідну партію й дістати парохію. Доньки завчали напам'ять, що їхній найсвятіший обов'язок – кухня, діти й церква, тому змалку готувалися стати порядними дружинами та добрими матерями.

У сільській школі Ольжичів діти вивчали французьку. Викладачкою була молоденька вчителька – щойно після інституту, по вуха закохана в культуру Франції, її фільми та чарівну музику. Здібна до мов Льоля з легкістю оперувала складними ідіомами, тому до випуску вільно володіла іноземною. Цим дуже пишався батько. Вважав, що наречених на таку франкомовну панну буде більше. Згодом дівчина випросила-таки у строгого батька дозвіл відпустити її до Львівського університету на філологію вивчати ще й німецьку. Батько погодився,

бо донька несподівано вступила на бюджет. Родина Льолі бідувала, і гроші аж ніяк не були зайвими. Тим більше у малого Ярка саме були проблеми з навчанням й треба було шукати репетитора. Хіба міг подумати отець Михайло, що замість грошей репетитор його сина накине оком на єдину доньку?

Матері з батьком Кінаш спершу не дуже припав до душі. Шепотіли на вухо: «Бідний, подивись на його одяг». А от їй самій – аж занадто. Першим його подарунком була книга Гете «Фауст» із маленькою присвятою, про яку Ольга нікому не зізнавалася, навіть Міні. Ясь був добрим, щирим і натхненним, а ще – справжнім романтиком... Він писав їй листи. У добу стільникових, інтернету та соцмереж – надсилав листи в конвертах з марками. Льоля шарілася щоразу, коли до їхньої хатини підходила повненька поштарка Ксенька з лукавою усмішкою. Це означало тільки одне: він знову їй написав. Знову!

Так тривало уже два роки, а кілька днів тому Ясь офіційно попросив руки Льолі у батьків. Отець Михайло покладав на Кінаша великі надії. Виявилось, що здібному хлопцю пророкували посаду професора в університеті. Умовилися тільки, що молоді мусять перше завершити навчання. Льоля була на сьомому небі від щастя. Те, про що вона мріяла, кохання – перше й таке ніжне, було взаємним.

3

Двадцятиоднорічний Іван Кінаш, який підписувався псевдонімом Ян Кін, вирізнявся серед однолітків своєю правильністю та непоступливістю поглядів. Сирота без копійки за душею звик усього досягати сам і справді багато працював та навчався, щоб вибитися в люди. Активний учасник студентського братства, Ясь видавав альманах, де друкували короткі нариси найталановитіших студентів, влаштовував літературні вечори, брав участь у політичних диспутах й завжди захищав власну думку. Така діяльність не могла залишатися непоміченою. Талановитим хлопцем або щиро захоплювалися, або так само щиро ненавиділи. Останніх з часом ставало все більше.

Однією з основних тем, обговорюваних на студентських зборах, була проблема корумпованості вишів. Ясю запропонували провести небезпечну акцію – упіймати на гарячому сумнозвісного професора Драгана. Довгий час Остап Андрійович тероризував усіх студентів так,

що вони мусили збирати останні кошти, аби заплатити за залік. Він намагався «зарізати» і Яся, однак кмітливий хлопець домігся комісії. Там Кінаш блискуче відповів на всі додаткові запитання й залишив викладача з величезним зубом на себе. У групі Яся вчився улюблений учень цього професора – Юрко, якого теж було вирішено залучити до великої справи. Як найсміливіший, Ясь мусив сам дати хабара Драгану, щоб нібито залагодити відносини. Зустріч призначили на вулиці Вічева, 1, де разом із двома іншими студентами винаймав кімнату Кінаш.

Ян хвилювався, раз по раз виглядаючи професора з вікна.

Огороджену клумбу підливала старенька бабуся в акуратній блакитній хусточці. На світлій стіні будинку навпроти вікна ховали скляні очі за чорною кованою решіткою. Між ними нерівними літерами усміхався загадковий вірш:

Одного ранку я наламаю стільки дрів,
що вистачить аби змайструвати пліт.
Того ж ранку чхну на все так голосно,
що саморобне вітрило напнеться,
а я попливу переслідувати мрії.
О.

Хлопець перечитав знайомі рядки тричі поспіль і один раз, заплющивши очі, і врешті видихнув. Тротуаром повагом рухався Остап Андрійович, несучи перед собою чимале черевце, як щит. Біля нього збоку швидко перебирав ногами Юрко. Зараз або ніколи! Кінаш зібрався. Йому вперше доведеться брехати, і це було найважче – переступити через себе. Але хлопець переконував себе, що робить це для спільного блага. Якщо не він, то хто? Наче на підтвердження його слів за стрункими воротами колишнього монастиря бенедиктинок пролунав гучний дзвін.

Хлопець стиснув кулак. Костел-фортеця на перший погляд відлякував оборонним настроєм. Похмурі мури поставали перед тобою вартовими з позачася, наче випитуючи: чи не ворог ти, чи можна тебе пропустити далі? Але якщо зайти на подвір'я, душа наповнювалася якимось затишком, спокоєм і надією на краще. Та і сьогодні це вже був Свято-Покровський жіночий монастир, святе місце, не фортеця. Ян на мить завмер. Так і люди. На перший погляд здаються похмурими та

відлюдькуватими, а якщо пізнати краще – з ними спокійно просто стояти поруч. У двері обережно постукали, і хлопець кинувся відчиняти. Професор дивився похмуро, але Юрко впевнено підморгував за його спиною. Усе вийде. Ян внутрішньо підібрався і видушив із себе посмішку. У нього все вийде!

– Пане професоре!

– Іване! – розмова почалася невимушено. Драган тримався відсторонено і зацікавлено водночас.

– Остапе Андрійовичу, я пропоную забути всі наші суперечності і почати, так би мовити, з чистого листа, – Іван видушував із себе заздалегідь приготовану промову.

На обличчі Драгана розпливлася задоволена усмішка.

– Вчасно ви зрозуміли свою помилку, Іване. Вчасно.

– І щоб вам було легше це сприйняти... Про це забути. З цим... Щоб йому! Словом, це вам! – Ян на умовний сигнал Юрка витягнув пухкий конверт, який пік пальці навіть через папір, і рушив до професора.

– Мушу визнати, ви мене приємно здивували, Іване, – чоловік завченим рухом потягнувся до конверта. Однак, коли його рука майже торкнулася грошей, кімната здригнулася від галасу. Вхідні двері прочинилися з гучним ляскотом, залишаючи на стіні вм'ятини від ручки, до квартири забігли незнайомі люди, щось вигукуючи. Іван не міг повірити у те, що відбувається. Хаос навколо видавався сном, поки в нього не відібрали конверт, а руки скрутили за спиною. Останнє, що пам'ятав хлопець, був винуватий погляд Юрка, незмінна усмішка Драгана і зловтішний голос:

– Догрався!

Звістка про арешт Яся шокувала Льолю. Чутки про її «зłodія»-нареченого прокотились і селом. Тут уже було неважливо, що сталося: «чи то він вкрав, чи то в нього вкрави, але була якась неприємна історія». Люди і так не були прихильні до надто строгого священика, а тепер – ще той його зв'язок із засудженим... Плітки обростали чимраз новими подробицями, нагадуючи снігову кулю, запущену з гори. І змусити людей прип'яти власні язика вже було годі намагатися.

Амбітний отець Михайло одразу зрозумів, що всякі стосунки з ув'язненим зашкодять його власній кар'єрі та родині, тому заборонив дочці навіть думати про Яся. Усі попередні домовленості про шлюб

можна було вважати скасованими. Важкий на руку та слово, чоловік навіть забрав доньчині документи з університету й перевіз її до Ольжичів, наказавши врешті взятися за розум і готуватися до заміжжя з першим-ліпшим семінаристом.

Міна намагалася переконати отця Михайла повернути Льолю до Львова, однак чоловік залишився непохитним. А щоб закрити тему повністю, відібрав у доньки мобільний телефон, а поштарці Ксені наказав усі листи передавати йому особисто в руки. Перші кілька конвертів батько подер на очах у заплаканої дівчини. Вона вже було думала, що все втрачено, але Ясь вигадав інший спосіб – почав писати тайнописом. Через Міну та Ярка передавав книги з проколотими голкою літерами, з яких Льоля складала довгі листи, сповнені пристрасті й туги. Дівчина могла годинами перечитувати їх та цілувати виписані рядочки. Але головним був не спосіб – головним залишався зміст. Кожне слово від Яся дихало палким коханням і дозволяло Льолі ще трішки помріяти про їхнє спільне щасливе життя.

4

Суд зайняв вісім місяців, а за тим Кінашу присудили ще шість тижнів ув'язнення. Довго тягнулася похмура зима, за нею прийшла обнадійлива весна, і врешті заспане літо дісталось Ольжичів. Яся випустили з в'язниці, і він умовився через листи зустрітися з коханою на вихідних. Льоля не знаходила собі місця цілий тиждень. А у ніч з п'ятниці на суботу проспала всього кілька годин під ранок. Схопилася з ліжка і до дзеркала: мішки під очима, запухле обличчя.

«Ой-ой! І як такою на очі Ясю показатися?»

Кинулася вмиватися холодною водою. Ще був час, щоб привести себе до ладу – однаково мусить чекати до обіду. А так кортіло вибігти з дому вже й негайно! Дівчину зупиняло тільки те, що мама може щось запідозрити у її надто довгій відсутності.

«Чекання, чекання, чекання! Нестримне, важке, гнітюче, та водночас – солодке, м'яке, таке, що перехоплює дух. О Боже, той, хто вигадав чекання, мусив щиро ненавидіти усіх закоханих. Чи навпаки, дуже любити?»

По полудні спека трішки спала, і Льоля, прихопивши завчасно приготовані смаколики, рушила в бік Урочища – лісу, де вони

умовилися зустрітися з коханим. Сорочка прилипала до спини, при поясі погойдувався невеличкий плетений кошик із лози. Ввечері принесе в ньому грибів чи літру-другу чорниць про батькові очі. А поки на денці скромно притулився клубок червоних стрічок – її таємні вказівки для Яся, щоб знайшов дорогу. А то заблукати в Урочищі можна було тільки так! Особливо – нетутешнім.

Ось уже знайомий підйом до лісу. Дівчина зупинилась і глибоко вдихнула лісову прохолоду. Тут тінь від стіни дерев, наче великий парасоль, вкривала суничні галявини окраїн. Ліс усе дужче поглинав Льолю. У пошуках орієнтирів вона добряче відхилилася від дороги, на якій чомусь лежали дебелі валуни й дрібні камінці. Враз огорнуло дивне відчуття – наче колись тут була одна велика ріка. Першу стрічку дівчина вчепила на ялинці, як щойно повішену новорічну іграшку в передчутті свята. Другу – за п'ятдесят метрів, майже на землі. Затим вийшла на спуск донизу, там, де сонячним зайчиком виплескували перекази річки Манивки. Вона на правду манила її, то й мусить звабити і його – сюди ж ведуть її стрічки. Згадала його останній лист.

«29 травня 2017 р. понеділок, вечір. Любко моя сердечна! Твій образ живе у моїй душі в усій красі. Твоя любов гріє мене і захищає від зла й усякої погані. Любове моя, тепер я не можу подумати собі, що б я міг зробити, якби довелось розлучитися з тобою назавжди. Тільки зараз я врешті пізнав, який неоціненний скарб для мене – твоя любов».

Пройшовши чималу відстань Прикарпатським масивом, Льоля опинилася на одній з галявин. Тут паслися вівці з червоними дзвониками на шиях, було багато височенних стебел іван-чаю, звіробою та цикорію. Звичайні білі ромашки ховалися тут від всюдисущої спеки і дивом перенесли частинку поля до лісу. Сойки-пересмішники бавили чудернацькими звуками, шукаючи у кронах могутніх дубів ще недостиглі жолуді. Усе це разом було схоже на безкрає зелене море, що саме у собі потонуло. Воно заколисувало, дражнило пташиним щебетанням, запахом грибів після дощу й розігрітого сонцем суничника. Та поміж цього аромату був відчутний один особливий, що вів її сюди. Льоля заплющила очі, глибоко вдихнула, а видихнула вже у гарячих обіймах.

– Ясю, мій любий Ясю, – прошепотіла в рідні груди.

Він стояв поруч, такий коханий і рідний. І його погляд був палкіший за будь-які слова. Вони не бачилися вже майже рік, а він не змінився, тільки сильно схуд. Блакитні очі запали глибше, проте горіли тим самим жертвним вогнем.

– Я принесла тобі трохи... – Льоля наче засоромилася свого вузлика й присіла на траву. – Ось, поїш...

Хлопець вдячно кивнув і потягнувся до першого лискучого пиріжка. Соромитись тут не було чого, він усю ніч не мав ані ріски в роті, а останні двадцять гривень пішли на квиток до Славська. А звідтам – ще добрих двадцять кілометрів пішки. Але він тут. Вона поруч. Усе, що було: холод, осуд, гнів, жага помсти, вогка й важка туга – тепер забулося.

– А пам'ятаєш, як ми познайомилися? – Льоля опустила голову на плече Яся.

– Звісно!

– Ти тоді був такий смішний. Першим сів до столу. З'їв стільки супу, що більше нічого не лізло. Батьки образилися, що ти більше нічого не скуштував. А потім ще і встав зі столу і голосно сперечався з татом.

– Ярро мені сказав, що я неправильно себе поведив...

– А ти подумав, що то через мене. Зайшов до кімнати весь такий грізний. З'ясовувати стосунки.

– А ти нічого не казала. Просто дивилася.

– А що я мала казати?

– І не треба було нічого казати.

– А потім приїхав знову. Такий модний, пишний, у костюмі! Павич! Ніхто б тебе не впізнав... Й одразу всіх причарував! Як там усі казали: розумний, розсудливий, завзятий. Поздоровляли тата з вдалою партією, – дівчина пирхнула. – Казали: бути йому «щонайменше університетським професором». – Льоля знітилася, згадавши, що хлопця виключили з вишу. Ясь поспішив змінити тему:

– А як ти? Щось писалося?

Льоля сумно похитала головою.

– Батько забороняють, як то кажуть, – папір псувати. Мама за мною, наче яструб, слідкують за кожним кроком. Це у Львові я могла бути вільною, а тут – зв'язана по руках і ногах. У селі роботи вистачає, навіть не маю коли передихнути... За щось велике боюсь і братися.

– Нічого, це нічого. Ти починай з того, що легко дається – коротенькі ескізи, розмови, замітки, сценки. Побачиш, прийде та мить, коли якийсь незвичний факт так тебе зачепить, що твір сам складеться перед тобою. Постав собі таке правило: не пропустити ані одного дня, щоби бодай дрібонької записочки не докласти до колекції. Запитай саму себе і запиши відповіді: як виглядає будинок? Як усередині, які кімнати, підлоги, меблі, образи? Як виглядає кухня? Скільки худоби?... Раптом хлопець таємниче замовк на півслові, схилився над землею та зірвав тендітний пагінець із китицею рожево-малинових квіточок, схожих на вишневі. Льоля простягнула долоню, і дарунок опинився в її пальчиках. Вона заплющила очі й торкнулася ніжних пелюсток устами, вдихаючи тягучий, медовий аромат, а коли розплющила очі, квітка уже була в руці Яся. Він провів її пелюстками по розпашлій щоці дівчини, промалював по черзі брови та ніс, повільно, дражнячи, торкнувся вуст і сам раптово поцілував квітку. Льоля зашарілася. Вуста, які цілували квітку, опинилися так близько, що їй здалося, що у них навіть подих – один на двох.

– Моя люба, люба Олю, – прошепотів хлопець і врешті поцілував її.

5

Льоля не відлипала від запиленого віконечка аж до самої зупинки потяга. Встигла вихопити серед натовпу Михайлину в короткій дублянці. Білявка ховала руки у вузьких кишенях і щосекунди тихо лаялася. Льоля не стрималася, першою вискочила з вагона, злетіла східцями вниз, спершись на люб'язно підставлену долоню провідника, і кинулася до подруги.

– Міно!

– Святий Петро! Таки добралася... Як тебе відпустили? – розчервоніла з морозу Михайлина обійняла подругу.

– Не відпустили... Втекла. Спершу до дядька, потім сюди. Мушу побачитися з Ясем! Вибач, що так довго. Потяг затримали через сніг... – Льоля занепокоєно озирнулася, виглядаючи серед натовпу кохане обличчя, і враз засвітилася, наче зірочка. До дівчат біг юнак у розстібнутому пальті, стискаючи в руках оберемок бордових троянд.

– Ольдзю! – хлопець її підхопив і закружляв в обіймах.

– Ясю! – дівчина мало не задушила хлопця. Для пари в цю мить не існувало ні вокзалу, ні потяга, ні пасажирів, що з бурчанням оминали живу загорожу, ні морозу. Так уміють лише по-справжньому закохані – пірнати у світ, де є місце лише для двох і трошки для третього – для щастя.

– Кхе-кхе, – кашлем нагадала про себе Михайлина. – Куди ви зараз?

– А до мене, – задоволено проказав Ясь. – Хлопці роз'їхалися хто куди. А я сам-один, – він ніжно подивився на кохану і виправився: – Уже не один. Ти з нами? – обернувся до Михайлини.

– Ні, я тоді додому. Ти від нього подзвони, якщо що, він мій номер має, – вона підморгнула подрузі. – Бунтарка! Ясь потягнув Льолю за собою на вихід з вокзалу. Парочка підійшла до зупинки, де вже гостинно прочинив двері жовтобокий автобус. Хлопець посадив дівчину на вільне сидіння та доручив тримати подаровані троянди. Дівчина навіть не оберталася до вікна. Лише ніжно торкалася розпуклих пелюсток і переводила погляд до Яся. Здавалось, якщо вона перестане на нього дивитися, він просто зникне, випарується, як сльози-роса на трояндах у теплі. За кілька зупинок Ясь скочив зі сходинок і допоміг спуститися дівчині. Відібрав квіти, «щоб любця не мерзла в рученята», і повів через вузьку вуличку до парку Франка, розповідаючи кумедні байки. Дівчина потай усміхалася парочкам, що зайняли лави й тулилися одне до одного. Ясь перевів кохану через дорогу на вулицю Соломії Крушельницької. Зупинився біля двадцять п'ятого номера, прочинив двері та впустив дівчину всередину. Парочка піднялася східцями на другий поверх, і хлопець заходився біля замка.

– Ось тут я і живу, – Ясь пропустив перед собою дівчину, а сам кинувся набирати воду у слоїк та поставив туди троянди. Льоля несміливо пройшла кілька кроків, роззулася, вступивши у підставлені хлопцем м'якенькі капці, та перейшла за ним до кімнати. Оцінила скромний інтер'єр – диван-ліжко, годинник біля дверей, дві картини і письмовий стіл з лампою. Несміливо опустила на диван. Ясь присів біля неї. Льоля не знала, куди себе подіти. Повітря у кімнаті загусало з кожною хвилиною мовчання. Здавалося, ще мить, і вона не зможе ні підвестися, ні слова сказати. Дівчина схопилася і випалила:

– О, а хочеш я зроблю тобі кави? Покажеш, де в тебе джезва?

– А давай! – хлопець провів дівчину на крихітну кухню і сперся об стіну, спостерігаючи, як вона зграбно вправляється з ароматним напоєм.

«Яка кава? Про що ти?» – Льоля картала саму себе.

«Пересолодила? Чи гірка?» – Вона зробила ковток і не відчула смаку. – «Що ж це зі мною?»

Дівчина простягнула горнятко Ясеві, і хлопець миттєво зробив ковток.

– Солодка? – запитала несміливо.

– Солодка, – хлопець кивнув і додав, лукаво примруживши очі. – Але ти ще солодша...

Дівчина знітилась і потягнулася до вмивальника вимити гарячу джезву і ледь не попеклась. Ясь перехопив її руку і, відставивши горнятко на стіл, загадково промовив:

– Знаєш, ти мені снилася... – він потягнув дівчину за собою до кімнати.

– Як? – дівчина вхопилася за нову тему, наче потопельник за соломинку, і знову присіла на диван.

– Снилось мені, ласкава пані, – Ясь помітив легку усмішку в очах дівчини і опустився біля неї, – що я ніби не сплю, а дрімаю. Тут двері шелеснули, і ти прийшла, стиха стала наді мною і відтак поцілувала так любо та солодко! Я ніби крізь сон простягаю руки, щоб обійняти твою прекрасну шийку, і лап – схопив сусіда за бороду!

Льоля весело пирхнула.

– А ти десь зезла, – продовжив хлопець засмученим голосом. – Фе, – прийшла, поцілувала, – та й тікати! Це негарно. Цілуєш, – то дай і себе поцілувати, не раз, а сто, тисячу!

Ясь був так близько, що Льоля чула його дихання. Важке, гаряче, трішки хрипке. В душі підіймалося хвилювання, в животі наче поколювали тисячі голочок.

«Зараз він її поцілує? Боже, як хочеться щоб поцілував! Але... Хіба такі думки личать порядній дівчині? Може, якщо заплющити очі, зникне той її шал?»

Льоля опустила повіки і в ту ж мить відчула палкий доторк уст.

– Це був перший, – прошепотів Ясь. – Чула, що я сказав? Сто, – він ще раз поцілував зашарілу Льолю. – Тисячу... У маленькій кімнаті враз зробилося душно і тісно. Вечір обіймав Львів, надимався над

галасливою площею Ринок, дихаючи прохолодою з прочиненої квартирки, але жодна прохолода не могла остудити жар двох молодих людей, які сьогодні відчули себе вільними. Вільними кохати. Вільними жити.

6

– Вернулася? – отець Михайло горою стояв посеред кімнати. Очі свердлили недобрим поглядом. Донька зовсім розгубила і глузд, і совість. Люди вже пальцями почали показувати на священика, що й у власній родині навести лад не може. Чоловік конче мусив нагадати, хто в домі головний. Щоб раз і назавжди запам'ятала: його слово – закон. – Ти хоч знаєш, які про тебе по селу чутки ходять? Відповідай, до Йвана свого їздила?

– А що, як так? – Льоля підвела голову й одразу схопилася за щоку. Дзвінкий ляпас пролунав у густій тиші. На очі накопилися сльози. Батько вдарив її? За що? За любов? Біля дверей німою тінню вклякла матір. Льоля обернулася до неї, шукаючи підтримки, але жінка ховала погляд. Вона нізащо не піде проти батька. А якщо піде – одним ляпасом усе не закінчиться. В отця Михайла був надто важкий і впертий характер. Вона звикла, що його слово завжди останнє, і ніколи не сміла йти проти його волі. Але зараз. Чому він не хоче зрозуміти її?

– Ти – моя донька, і поки ти живеш у моєму домі, буде так, як я сказав, чула? Я казав тобі не бачитися з ним? Казав йому забути сюди дорогу? А ти мене не слухаєш! Тепер з дому вийдеш тільки заміжня, чула мене? – батько навис над дівчиною, а вона лише чула слова, які шепотів їй Ясь. Її Ясь. Як не віддадуть за нього, так не буде нічиєю! Льоля прожогом вилетіла з кухні, замкнулася у своїй кімнаті й сіла на ліжко, схопила подушку і міцно її обійняла. Як батьки не розуміють? Не хочуть її щастя? Не дають їй жити? Як можна так жити? Чи не жити зовсім? Вона аніскілечки не шкодувала про своє побачення з Ясем. Варто було лише заплющити очі, і знову відчувала його подих, його доторки. Коли цього більше не буде, вона знає, що зробить! Льоля рішуче стиснула вуста. Чому вона раніше не розуміла жінок, які вкорочували собі віку? З безвиході – один вихід. Звільнитися від кайданів можна тільки цілком і повністю. От тільки що скаже Ясь? Отак взяти й покинути його тут самого... І мама... Може, вона ще

щось вигадас. Вона мусить вигадати! Інакше – яке то життя! Чи, може, жити далі, от тільки без опіки батька – у монастирі?

За кілька днів Ярко приніс листа від Яся. Льоля гарячково вчитувалася у рівні рядочки:

«Ти не уявляєш, яким я зараз чуюся сильним, здоровим, вдоволеним, веселим, охочим до роботи. Зараз я вірю, що зможу перебороти всі труднощі, які насувалися на мене останнім часом. Завдяки тобі я щасливий!»

«І я щаслива, Ясю. Була щаслива», – Льоля цілувала рядочки й витирала сльози. Разом – вони зможуть усе перебороти!

Закохані продовжували листуватися. Ясь вигадував чимраз нові способи проминути пильну увагу отця Михайла. Бувало, що Ярко, як приїздив на вихідні, привозив чистий аркуш, який потрібно було потерти спаленим папером зі смальцем, щоб проявився текст. Інші листи треба було протерти соком із цитрини або цибулі й підігрівати на вогні. Однак час минав, а легше не ставало. Ясь писав про кохання, провідну зорю та музу й обіцяв завжди бути вірним, кажучи, що жодна жінка не зможе витиснути її з його серця. Але життя Льолі поволі ставало нестерпним. Їй здавалося, вона задихається в Ольжичах, задихається у власному домі. Батьки почали контролювати кожен її крок, забирали з пошти і перечитували її листи, заборонили писати й влаштовували сцени. Матір чи не щодня виїдала їй мозок, а коли батько дізнався, що прийшов лист від Яна – кричала прямо посеред вулиці, так, що чули сусіди, називала останньою шельмою. Для дівчини це був край. Льоля розуміла, що більше так не може. А тоді – прийшов порятунок.

До дому отця Михайла почав заїжджати на гостину молодий семінарист Володимир Озерко. Ладзьо, як його лагідно кликала матір. Раптом він попросив у Франичів руки Льолі. Дівчина спершу відмовлялася, але згодом – побачила у цьому свій порятунок. Вона вийде заміж за нелюба, але фіктивно, просто, щоб її забрали з Ольжич. А потому скоренько розійдуться, як дорослі люди. Дівчина вагалася, як сказати про це Яну, але врешті наважилася. Вона думала, що то буде найважчий лист у її житті, але відповідь виявилася ще важчою. Льоля сама не знала, чого чекала? Щоб він приїхав і забрав її силоміць? Щоб запропонував утекти разом? Щоб...

Ян написав, що любить у сто раз глибше, щиріше, сердечніше, відколи знає, що і вона скомпрометована, як він, що і вона терпить. А ще – що підтримає її вибір. Льоля читала і не вірила. Чи не хотіла вірити? Кожне слово било хльостко, пекуче. Наче він – той, хто завше розумів її з півслова, уперше не відчув. Того разу батько сам вручив їй лист від Яна, вдоволено усміхаючись. Гарячі краплі падали на білий папір, розмиваючи букви.

«Вважай, що моя доля – вітер у полі і ще хтозна-куди мене кине. Тому рішайся і будь переконана, що я все одно буду тебе любити, вічно буду тобі вірний. Роби, як знаєш, як думаєш».

7

– Дивіться, яка краса! Паризька мода! – Льоля відчула, як її щось штурхнуло в бік, і наче прокинулася. Побачила, що сидить у маленькій кімнатці з низькою стелею в колі незнайомих дівчат-одноліток. Повітря було густе, наче напівдим-напівтуман. Проте все видно. Перед нею на столі лежав журнал із чорно-білими ілюстраціями. Льоля з подивом втупилася у чудернацький костюм. Де це вони такий раритет відкопали? Темноволоса дівчина, що сиділа поруч, активно коментувала:

– Отже тут у нас костюм для катання на ковзанах. Сіра вовняна спідниця з тюнікою й драповий жакет, застібнутий до горла на внутрішні гачечки і петлі. Стоячий комірець, вільні складки на драпіровці й пуф ззаду. Акуратний чотирикутний комірець із плюшу чи легкого хутра поверх жакетки. Маленька муфточка з кишенькою для хусточки. Образ довершує оригінальний капелюшок із чорного плюшу, «гарнірований» синельними торочками й подвійною кордильєрою з двома китичками, – оповідачка зітхнула, торкаючись пальцем капелюшка. – Шкода, що ця краса не про наші голівоньки...

– Qui vivra verra. Поживемо – побачимо, сестричко! Ходімо краще до річки, сьогодні ж Йордана! – Льоля почула свій голос наче збоку. Сестра? То це її сестра? І справді, схожа, тільки вища трохи. Але ж у неї ніколи не було сестри! Тільки Ярко...

– Щоб сі умила та красна була? – темноволоса лукаво підморгнула. – І для кого це?

– Ти знаєш! – Льоля несподівано підхопила дівчину під руку. Її наче розпирало зсередини – хотілося поковзатися. Вона сміялася і веселилася, заводячи веселі щедрівки, які з готовністю підхоплювали стрічні хлопці та дівчата. Проте всередині її холодив страх. Вона ж боїться води. Чого її тягне на ту кляту річку?

Льоля першою спустилася з моста, пробуючи черевичками кригу. Наче міцна. От зараз би проїхатися, пролетіти над глибочінню! Дівчина похитала головою. Боже, наче чужі думки в голові! Подивилася вниз і попелотніла. Під ногами – пуста, тільки товстий шар криги захисту. Він точно не пустить її до води. Але хіба лід завадить страху? Забратися звідси негайно! Але тіло дівчину не слухалося. Льоля раптово кинулася вперед, набираючи розгону. Та не встигла пробігти й кількох кроків, як полетіла вниз й добряче приклалася обличчям і лівим боком до криги. В очах потемніло, наче вона таки пробила лід й провалилася до ріки. Це кінець? У голові шуміло, однак страху не було. Лише дивне передчуття.

– Ольдзю, Ольдзю! – хтось намагався докричатися до неї. Чомусь пахло спиртом. Щось вологе торкалося її щік. Що від неї хочуть? Залиште! Не чіпайте!

Льоля застогнала і прокинулася. Над нею схилилося налякане обличчя матері:

– Ти стогнала уві сні, доню, щось погане наснилося?

Льолю, можеш сказати мені...

– Та нема чого розказувати, – дівчина прийняла з рук матері рушник і витерла обличчя сухим кінчиком. – Усе добре, мамо, йдіть лягайте. Чого не спите?

Дівчина всміхнулася жінці, яка завагалася на порозі, але врешті вийшла і зачинила за собою двері. Знову дивний сон-туман. Знову сама не своя. Але цього разу дивне передчуття не зникло. Навпаки – охопило її з ніг до голови. Льоля покрутилася на подушці і врешті задрімала. Цього разу їй нічого не снилося, але від цього вперше було не спокійно, а лячно. Наче покарання.

8

Двійко дівчат – білявка й темно-русява, тримаючи одна одну попідруки, намотували п'яте коло площею Ринок. Знайомий квадрат

додавав хоч трошки визначеності. Нептун, Адоніс, Амфітріта та Діана мовчки спостерігали зсередини своїх восьмигранних чаш-колодязів за дивною парочкою. Майстерно виліпленим образам ледь не злітали брови на чоло від подиву. Але камінь тримав надто міцно, тож вони заздрили своїм колегам – живим образам королів та королівен, придворних дам, ангелів, амурів та фотографів. Приміряли на себе показово-викличну позолоту і подумки хитали головами. Скульптури на фоні сірої бруківки нагадували персонажів казок Андерсена, тому кам'яні родичі лише подумки повторювали вислів із його повісті «Старий дім»: «Так, позолота-то зітреться, свиняча ж шкіра залишається!»

– Пані, заждіть, пані! – чоловічий вигук стелився за спинами, аж дзвеніло у вухах.

Льоля з Міною синхронно озирнулися й побачили, що до них мчить чоловік з борідкою у капелюсі й із чималим фотоапаратом у руках. Не добігши до подруг кількох кроків, незнайомець спотикнувся й ледь не розтягнувся на бруківці.

– Перепрошую, пані, але я майже біля ваших ніг, – пожартував бородань, відхекуючись.

Дівчата усміхнулися. Чоловік виглядав пристойно і був не схожий ані на міського божевільного, ані на злодія.

– Прошу пані, – він звернувся до Льолі. – Можна я вас сфотографую?

– Нащо? – насторожилася дівчина.

– Можете вірити, можете ні, але ви – викапана Ольга Рошкевич.

– Хто? – одночасно мовили дівчата. Мінка миттю полізла в телефон, забиваючи ім'я та прізвище в пошуковик.

– Ольга Рошкевич, – терпляче повторив бородань. – Ви не знаєте? – чоловік відкашлявся і продекламував:

– Хоч ти не будеш цвіткою цвісти,
Левкою пахучо-золотою,
Хоч ти пішла серед юрби плисти
У океан щоденщини й застою,
То все ж для мене ясна, чиста ти,
Не перестанеш бути мені святою,
Як цвіт, що стужі не зазнав ні спеки,
Як ідеал все ясний – бо далекий.

Я понесу тебе в душі на дні,
Облиту чаром свіжості й любові,
Твою красу я переллю в пісні,
Огонь очей в дзвінкій хвилі мови,
Коралі уст у ритми голосні...
Мов золотая мушка, в бурштиновій
Хрусталь залита, в нім віки триває,
Цвістимеш ти, – покіль мій спів лунає.

– Ой, та це ж Франко! – Міна відвернулася від телефону, яким щойно невдоволено трусила (мобільний інтернет знову підводив), і вдоволено всміхнулася. – Ще зі школи пам'ятаю. Мій однокласник співав його пісні під гітару. Моя улюблена, правда, була «Ой ти, дівчино, з горіха зерня».

– Так, моя любя пані. То видатний український письменник Іван Франко. А ці рядки присвячені чарівній панні Ользі Рошкевич. Його першій любові. А от «...з горіха зерня» – вже зовсім інша історія...

– Стривайте, стривайте, – Михайлина виставила вперед долоню, зупинивши потік слів. – То ви кажете, що вона – викапане перше кохання Івана Франка?

– Ходіть за мною. Буквально кілька метрів – і ви все зрозумієте.

– Я нікуди з ним не піду, – прошепотіла Льоля, роблячи крок назад.

– Та чого ти? Ходи, подивимося, – Міна взяла подругу попідруку й потягла за собою.

Чоловік уже зупинився на розі площі Ринок і махав їм.

– От бачиш, це тут, на вулиці. Дивися, скільки людей! Чого тобі боятися?

Льоля обережно роззирнулася. Зі скляного лоточка з бубликами запаморочливо пахло випічкою. У піцерії на розі було повно людей, поміж яких снували запопадливі офіціанти. До одної з парочок причепилася циганка з чималим животом. Навпроти – грав на гітарі сивочолий музикант, вдячно киваючи на кожну кинуту гривню у футляр з-під інструмента. А біля церкви позаду неї скупчилися туристи, уважно слухаючи невисоку жіночку в окулярах, яка щось натхненно розповідала.

– Ну добре, – кивнула.

Дівчата підійшли ближче і побачили, що там, де раніше стояло фортепіано і кожен охочий міг на ньому зіграти, з'явилася виставка зі

старих чорно-білих фотографій.

– Львівські пані та панянки, – прочитала Михайлина.

– Так, це відомі панянки, які жили чи бували у Львові, – поважно проказав чоловік. – А вас, – він звернувся до Льолі, – можна попросити встати осьдечки? – він вказав на місце біля одного з портретів. Дівчина зайняла вказану позицію і побачила, як округлилися очі Міни.

– Святий Петро! – не втрималася подруга. Вона сплеснула в долоні й захоплено дивилася то на ошелешену Льолю, то на портрет. – І справді, викапана ти!

– Та що ти таке кажеш! – русявка не витримала й обернулася до портрета й одразу ж закам'яніла. З чорно-білої світлини дивилася вона.

– Ти наче її кольорова копія, – Міна штовхнула подругу в бік. – Знаєш, як ото зараз роблять – беруть старі чорно-білі фото і роблять копію так, як вони могли б виглядати у кольорі. Святий Петро! – повторила свій улюблений вислів.

– А я що кажу! Та я очам своїм не повірив, коли вас побачив, шановна пані! – підтакнув чоловік. – Даруйте моє невігластво, я геть розгубив свої манери. Мене звать Василь Вороненко. Я – історик, біограф і присвятив багато років вивченню життя та творчості Івана Франка. А вас як звать?

– Михайлина, можна просто Міна. А це Льоля... Оля, тобто.

– У вас навіть ім'я однакове! – захоплено вигукнув чоловік.

– А ще її хлопця Іваном звать, правда вона його Ясем називає. І він – поет! Ян Кінаш, може, чули?

– Гм, у сучасному світі другого Франка не може існувати, але... Хтозна... – чоловік багатозначно всміхнувся. Сфотографував Льолю поруч із портретом Рошкевич та запросив дівчат на виставку, де пообіцяв віддати світлини. Льоля весь час поводилася наче заморожена і не реагувала на жодні спроби подруги розворушити її. Врешті Михайлина здалася і провела подругу на потяг. На пероні їх уже чекав Ладзьо – це він привіз дівчину до Львова і мусив супроводжувати назад в Ольжичі. «Фіктивний наречений» виглядав привабливо – високе чоло, рівний аристократичний ніс, густі брови й вузькі губи. Хлопець чомусь вибачився перед Мінкою за відстороненість Льолі й запропонував обмінятися телефонами – якби що. Навіть поцілував руку на прощання. Дивак! Іречний, приємний, вихований, але... Якийсь уже надто м'який і добрий. Ет! Льолі треба іншого – сильного!

От Ясь... Ну нічого, вона ще зможе переконати цю впертюху, треба трішки часу!

В голові у Міни засіла нав'язлива думка. Соцмережа ще зранку підкинула їй цитату про невинуватість збігів, і сьогоднішній збіг видався їй аж надто невинуватим. Вона мусила все перевірити. Михайлина забігла у кафетерій, взяла собі додому велику пластанку міцної кави і приготувалася до безсонної ночі. Не буде вона Михайлиною Іванець, як не докопається до істини!

9

За вікном батожила злива. Рясний дощ поливав Ольжичі вже другий день. Льоля здригнулася від стуку в двері й кинулася відчиняти. На неї налетіла мокра, як хлющ, Мінка і виголосила:

– Бігом годуй мене!

Льоля кивнула і подалася в кімнату по плед. З дверей висунулася матір, побачила знайоме обличчя, сухо кивнула на вітання і знову сховалася. Михайлина стенула плечима – до теплого прийому у «стані ворога» вона вже звикла. Дівчина скинула мокрую кеди, повісила на вішак куртку, скрутила мокре волосся в гульку й сіла на стільчик, оближуючись над порожньою тарілкою. За кілька хвилин подруга насипала їй бануша. Міна схопила шматочок бринзи пальцями й вдоволено замуркотіла:

– Як же я люблю вашу їжу!

Дочекавшись, доки подруга наїсться, Льоля помила посуд і сіла біля неї.

– Кажі.

– А, точно! – Міна ляснула себе по лобі. – Можеш вважати мене дурною, але це якась містика, Льоль! Ви навіть народилися в один день – одинадцятого лютого.

Імена у вас однакові, навіть імена хлопців – і ті! Подивися: він поет, вас познайомив твій брат, він робить тобі пропозицію, усе чудово, готуйся до весілля і всміхайся, але бац! І його раптом заарештовують!

– Так... Ну, схоже... Але це все надто дивно, щоб бути правдою.

– Ох, моя ти хороша! Тобі замало збігів? А як тобі таке.

Знаєш, як звали сестру Ольги Рошкевич?

– Як?

– Михайлина!

– І що?

– А хто мені всі вуха протуркотів, що мріяв про таку сестру, як я?

Льоля затнулася. У голові відразу зринув сон про ковзанку й дівчину, схожу на неї. Вона називала її сестрою. І там теж було ім'я. Невже їй снилося минуле Ольги Рошкевич?

– Але ж ти білявка!

– Люба моя, – Мінка весело розсміялася. – Я можу і в зелене пофарбуватися, мала б тільки бажання. Мій рідний колір – темно-русявий, майже як твій. Просто я його з дитинства не люблю. Тобі от пасує, а я – ну геть миша! Але зараз не про те... Льолько, якби я могла змінити власну долю і бути щасливою – я б так і зробила. Подивись, ну одружишся ти з тим священиком...

– Семінаристом!

– Майбутнім священиком! І що? Будеш, як власна матір – діточок плодити і світу не бачити, а сама – в подушку сохнути за своїм Ясем?

– Ладзьо чесний. Він мене не зачепить. І він робить це тільки заради нас із Ясем! Мене не буде ніхто примушувати, буду працювати, писати! Я буду щасливою!

– Ага, ага. І Ольга Рошкевич теж так думала. От тільки після останнього вальсу на балу зі своїм Іваном її шлюб перестав бути фіктивним. Але ж любила вона Івана! Вона могла бути з ним, розумієш? І ти зараз можеш змінити свою долю! Можеш думати, що я божевільна, але почуй, що я кажу. Чула щось за карму?

– Ну, трохи...

– От, я думаю, що то твій кармічний досвід. Згадай тільки свої сни – вони ж усі про один і той самий час. Кажуть, що сни – це наші минулі, а то й паралельні життя. Може, тобі показують твоє, щоб ти нарешті второпала, як тобі пощастило?

– Як пощастило?

– Ти народилася в інший час, у тебе набагато більше можливостей, врешті-решт у тебе є я! І доки ти не зробила вирішального кроку, у тебе є вибір. Розумієш, у кожного є вибір – банально прокинутися чи далі спати, вкрасти чи пройти повз, дати милостиню чи відвернутися від жебрака. На одному кінці світу метелик змахне крильцями, а на іншому станеться землетрус!

– Бал... Хто в наші часи бали робить? Слухай, я ніколи не вірила в усю цю містику, це вже занадто!

– Занадто буде, якщо ти не скористаєшся своїм шансом! Ну!

– А що я маю робити?

– Можна й нічого. Вийдеш за Ладзя, а Ясь одружиться з якою-небудь іншою Ольгою. Отою... Як її? Хоружинською!

– Це ще хто?

– Дружина Франка, моя люба. Дивись! – Михайлина знайшла потрібну світлину на телефоні й показала подрузі. – Та, ким не стала свого часу Ольга Рошкевич, але можеш стати ти!

– Я не знаю... – Льоля відсторонила від себе руку з телефоном і задумалася. Слова Мінки важким тягарем опустилися на плечі. То ще й через карму якусь перейматися?

– Слухай... – білявка поклала руку на плече подруги. Михайлина з останніх сил тримала себе в руках. Хотілося труснути Льолею так, щоб їй нарешті стало ясно. Перед очима була чітка картинка. – Ти все вже знаєш, просто боїшся зізнатися собі! Зараз же дзвони Ясю і кажи, що ти їдеш до Львова!

– Мінко, ти так кажеш... – Льоля затремтіла, наче від холоду. – Усе тобі так просто! Ти вже все вирішила, так? Легко тобі збоку?

– Ти чого? Я ж хочу допомогти!

До кімнати зайшла матір. Вона суворо подивилася на білявку, яка завмерла на півслові.

– Михайлино, тобі вже час. На потяг спізнишся, – промовила спокійно. – Доню, проведи подругу.

10

Льоля сиділа за накритим столом. У кімнаті були якісь люди, вони щось обговорювали, але їхні слова звучали приглушено, наче вони говорили крізь вату. Дівчина вдихнула й ледь не завилала від відчаю. Усередині було так гірко, так тоскно, так важко... Вона вхопилася за склянку чорної кави, що стояла перед нею, і ковтнула її за один раз, щоб перебити ту гіркоту, але смаку не відчула. Затим глянула на свої пальці. Зморшкуваті, висушені. Дівчина помацала шкіру, вкриту темними плямами, й відчула, як мороз пробігся по спині. Коли вона встигла так змінитися? Торкнулася обличчя й залякла. Губи перетворилися на вузьку нитку, біля них залягли глибокі зморшки. Чоло, її гладеньке, рівне чоло, теж було зморшкувате. Льоля взялася за шию й глухо застогнала. Шкіра нагадувала сухий, поморщений пергамент.

Раптом якась сила підняла її на ноги й потягнула до вікна. Чужими (вона досі не вірила, що то її власні) старечими пальцями відгорнула фіранку й побачила, як туманною вулицею йде довга процесія. Чоловіки посередині несли закриту домовину. Туга вовчицею завилала всередині. Усе єство стиснулося в тугий клубок. Вона ледь не закричала, лише промовила про себе одне пекуче ім'я.

Ясь. Це був він. Вона невідомо відкіля знала, що в труні її Ясь і його ніщо уже не поверне. Ледь стримуючи тремтіння у пальцях, перехрестила процесію. Туга ворочалася всередині, шкрябала серце, дерла горло. Так пусто, холодно їй ще не було. Перед очима враз потемніло і посвітліло. Льоля прокинулася і побачила, що лежить у себе в ліжку. За вікном зачинався світанок. У голові тоненькі голоси виводили рядочки незнайомої пісні, повторюючи:

«Ой зацвіли фіалоньки, зацвіли...» Дівчина потрусилася головою, і голоси зникли. Вона потерла очі й обернулася в другий бік. Уся подушка була мокра від сліз. Скільки ж часу вона плакала? Дівчина прислухалася до себе. Туга зникла разом із дивним сном-туманом. Наче зникла. Чи тільки почала зароджуватися?

11

Величні атланти на вході запрошували гостей досередини.

Святково прибрана зала була у вогнях. Пари, взявшись попідруки під мелодію Місячної сонати по черзі заходили в залу й займали свої місця. Бал у Будинку вчених було офіційно оголошено відкритим.

Льоля під руку з Ладзьом зупинилася перед вигадливими сходами. Хлопець нахилився до вуха дівчини і тихо проказав:

– Знаєш, саме цими сходами спускалася Міледі з «Трьох мушкетерів». А тепер ними піднімешся ти.

Льоля стримано кивнула. Вона ковзала поглядом по розкішній залі, милуючись побаченням, але серце шукало іншого. І врешті серед пар, чоловіків та жінок вона знайшла його. Знайшла і завмерла стовпом. Відібри, відібри! Але як відмерти, коли тут він? І він... Побачив її?

Ясь вирізнявся з загалу своїм костюмом – вишитою сорочкою серед пишних комірців і краваток. Темно-сині штани, такий самий піджак та не нові черевики. Льоля дивилася на хлопця і ледь стримувала усмішку крізь сльози. Він ніжно голубив її поглядом, і від цього хотілося ще більше плакати. Його колись блакитні очі наче посіріли від туги, бліде обличчя світилося несміливою усмішкою. Таке ж саме густе рудувате волосся із золотавим відблиском, відкинуте назад, відкривало світле чоло. Його хотілося торкнутися. Як давно вона його не торкалася! Лише сонце, як зараз бачила, голубило його, лишаючи тонку позолоту на рідних кучерях.

– Здрастуй, Ольдзю. Ти зовсім не змінилася... – прошепотів хлопець, цілуючи її руку.

– Змінилася... – так само тихо промовила Льоля. Від хвилювання голос здавався чужим, захриплим. – А от ти все так само умієш заглядати в душу... Я...

«Була Рошкевич, стала Озаркевич...» – раптом промайнуло в голові. Її весілля з Ладзьом було швидким. Усі дні вона жила наче в якомусь забутті, здавалося, це ж не весілля, а звичайна забава чи Великдень, тому стільки гостей, наїдків та музик. Льоля до останнього моменту не розуміла, що діється.

Збиралася поспіхом, швидко віталася з гостями. Всміхалася й багато танцювала, бо мусила – гості дивувалися, чого вона раніше не хотіла йти за Ладзя й раптом погодилася. Весілля було наче сон. Пам'ятала лише, що вже коли йшли до церкви, їй раптом стало дуже смішно. Дорога після нічної зливи перетворилася на болото. Черевики ковзали на кожному кроці. Перевалювалася з боку на бік, як качка.

Сміхота! Вона навіть зібрала солодощів з весілля й надіслала пакунок Яркові з Яном, як завше робила після свят.

– Ви дозволите запросити вашу дружину до танцю? – тихо запитав Ясь у Ладзя. Чоловік кивнув. Льоля вклала руку у підставлену долоню, і голова пішла обертом. Вона наче пірнула на століття назад. Це був не Будинок вчених, а графський палац Бельських. Інший бал, але все ще її Ясь поруч. Очі в очі.

– Сподіваюся, пані не забували мене? – шепотіли його вуста.

– Дорогий, любцю мій, як я можу? – запитували у відповідь її.

Перед очима пропливали листи, які писав їй Кінаш. Але чомусь зараз це були не його листи, а листи Франка своїй Ольдзі. Скільки вона передивилася інформації про самого Івана й Ольгу? Не злічити! Михайлина вміла переконувати і хоч не завжди домогалася свого, вміло зароджувала сумніви. І з кожним новим прочитаним аркушем Льоля все більше й більше впевнювалася у словах Міни – вона таки проживає не свою долю.

– Давай втечемо? – гарячково випалила дівчина.

– Я б цього дуже хотів, але куди? – Ясь відповів із не меншим жаром. – Ти вже заміжня! У мене нічого немає. І... що скаже твій чоловік? Батьки?

– Ладзьо ніколи не питав мене, чи я його люблю, бо знає, що відповідь буде – ні. Так само я не питала, чи він щасливий зі мною. Ми живемо, як добрі знайомі чи сусіди, які ніколи не сваряться між собою. Я вчинила дурість, Ясю, страшну, величезну помилку, але я хочу все виправити. Зараз або ніколи!

– Я так не можу, Льолю, – хлопець похитав головою. – Мені не треба краденого щастя. Я не хочу втікати й ховатися. Я хочу жити щасливо і не боятися нікому дивитись у вічі. Розумієш?

– Ти відмовляєшся... Ти готовий відмовитись від нас? Від мене? – очі дівчини заблищали від сліз. Невже все було дарма, невже Ясь відступить зараз, коли вона зважилась на таке?

– Не відмовляюсь, – Ясь притис дівчину до себе. – Ти щойно виказала мої найсміливіші мрії, і я тобі за це шалено вдячний, любко моя! Але я не хочу чужого. Ти мусиш розлучитися з чоловіком і все розповісти батькові. Тоді ми з тобою поберемося і не будемо ні від кого ховатись.

– Я не можу... Я не можу сказати батькові. Мені страшно! – дівчина мріяла, щоб цей танець скоріше скінчився. Вона кохала Яна понад усе, але боялася батька. Вона ніколи не йшла так відкрито проти його волі. А зараз...

Музика стихла, наче на замовлення. Ясь відпустив її, і Льоля відступила від хлопця. У душі наче щось обірвалося. Перед очима враз промайнула труна зі сну, і Льоля скрикнула, затиснувши собі рота долонею. Відчула на собі цікаві погляди й обернулася. З дивана почав підійматися схвильований Ладзьо. Повернулася назад – Ясь не зрушив з місця ні на крок, наче чекав, щоб вона вирішила для себе, як хоче жити далі.

Ступити вперед, де сидів уже такий знайомий і близький чоловік, і жити з тим, кого ніколи не зможеш покохати? Чи повернутися назад, туди, де нічого невідомо, де життя-перекотиполе, чуже, незнайоме, хистке? Льоля заплющила очі. Вперед чи назад? Стабільність чи невідомість? Спокійне сімейне життя чи щастя, якого може й не бути? Що, як їм буде погано жити разом, не зйдуться у побуті, чи він її розлюбить? Вона зможе це витримати? Зможе? Дівчина стиснула кулачки. Вона нараз зрозуміла, що мусить прийняти найважливіше рішення у своєму житті. І вона зробила крок.

12

– ...усі жінки, яких кохав Франко, були освіченими, талановитими і красивими. Усі вони мали хист до творчості. І сьогодні з нами – та, хто навдивовижу схожа на його перше кохання. Його лілея біла – Ольга Рошкевич, – невисокий бородатий чоловік зробив запрошувальний жест рукою.

– Вітаю усіх! Хоча у нас й однакові імена з Ольгою Рошкевич, мене з дитинства називають Льоля, – приємна молода жінка у довгій сукні погладжувала округлий животик. За руку її підтримував чоловік у чорному крислатому капелюсі.

– Схожа, дивись, точно вона! – залом пробіг легкий шепіт. Жінка помітила кілька нашвидкуруч витягнених мобільників і обернулася до них.

– Скажіть, пані Льолю, – з ряду глядачів підвелася чорнява дівчина в прямокутних окулярах на маленькому носику. Гладенько зачесане

волосся робило її схожою на сувору вчительку радянських часів і додавало віку. Бракувало хіба циркуля в довгих худих пальцях, яким вона б могла штиркнути спійманого на гарячому верткого школяра. – От ми зараз прослухали історію героїні, на яку ви так схожі. У мене питання: як би вчинили ви на місці Ольги Рошкевич? Як думаєте, чи був би з нею щасливий Франко, якби вони пішли проти всіх? Якби вони таки одружилися наперекір усьому? Чи це була доля?

– Доля – дуже хитра штука. Вона може поєднати нас і розлучити, а може поєднати, розлучивши, і навпаки. От тільки я впевнена, будь-яку долю можна змінити. Навіть якщо проти тебе всі обставини. Доки ти живий – у тебе є вибір, і він залишається з тобою аж до самого кінця. Лише після смерті ми не можемо нічого змінити. До – у нас завжди є шанс на інше життя.

– Вам легко казати, – дівчина задерла підборіддя вгору. – Ви живете в сучасному світі, у вас більше можливостей робити, що хочеться, і змінювати долю. А от якби ви опинилися в тих умовах, що сто п'ятдесят років тому, то, думаєте, змогли б вчинити інакше?

Жінка всміхнулася і перезирнулася поглядом з чоловіком. Його сіро-блакитні очі так само ніжно голубили її поглядом, як і в одну з перших зустрічей. Шкодувати за любов? Оце вже ні! Льоля всміхнулася.

Так, було важко. Спершу пройти через процедуру розлучення з Озерком. Він був хороший хлопець і справді допоміг їй у скрутну хвилину, але полюбити його, поклавши руку на серце, Льоля б так і не змогла. Але Ладзьо повівся на диво спокійно, наче знав, що так і має бути. З Льолею вони розійшлися добрими друзями. Отримали штампи у паспорти й подали на церковне розлучення. Розгляд справи тривав кілька місяців, але обоє вірили, що удача буде на їхньому боці. А ще Озерко раптом збунтувався проти волі батька, відмовився від прийняття сану і вирішив подорожувати. На хвилі емоцій – потягнув із собою Мінку. Легка на підйом Михайлина, довго не думаючи, збрала наплічник та заощадження й вирушила за хлопцем. Як вона сповіщала Льолю, вони каталися світом, писали статті для туристичних блогів, займалися волонтерством і працювали за житло та їжу. Очевидно, обох таке життя повністю влаштовувало. Як зауважувала постскриптом Мінка: з цієї дружби може щось і вийти. виявилось, за образом тихого

й лагідного майбутнього священника ховався справжній бунтар, його треба було просто підштовхнути або добряче штурхнути.

У Львові було нелегко. Спершу вони жили у друга Яся – тулилися в тісній кімнатці, але самі, окремо від усіх. Хлопець, піднесений тим, що кохана поруч, за будь-що взявся здобувати щастя для їхньої родини. І доля їм усміхнулася. Перспективного хлопця помітило відоме видавництво, у якому нещодавно змінився директор, і запропонувало посаду головного редактора. Ян узявся до роботи, а що у хлопця був прекрасний смак і гострий розум – кожен відібраний рукопис ставав бестселером. Льоля зайнялася перекладами, спершу «халтурками», але з часом, удосконалюючись, перейшла на офіційну роботу у видавництво чоловіка. Колишні страхи обернулися примарами й розтанули під щирими почуттями. Льоля і Ясь відчували одне одного з півслова і не могли уявити, як раніше жили окремо.

Дівчина довго звикала до нового ритму та їй важко було прощатися з комфортним життям у теплому куточку.

Але з часом призвичаїлась: до всього можна звикнути. То ж краще звикати до щастя або принаймні поруч із коханим. Бог благословив їхній шлюб, адже кілька місяців тому всередині неї зародилося нове життя. Подружжя чекало на сина і вірило, що зможе дати йому все найкраще у цьому світі. Льоля сподівалася ближчим часом помиритися з батьками. Привезуть із Ясем їм онука в Ольжичі – серце їй розтане. Усе можна змінити, доки живий. Вона ні за чим не шкодуватиме. А ще – їй перестали являтися дивні сни з чужого минулого. Наче вона зробила усе правильно. Нехай її тезка спить спокійно. Долі сучасних Ольги Рошкевич та її Івана Франка поєдналися перед Богом і людьми. І це вже навіки.

Льоля виринула зі спогадів, обвела поглядом зал, усміхнулася й упевнено відповіла:

– Я не думаю, я знаю.

Уляна Дудок

Цукерочка

Неможливо змінити своє життя, а самому залишитись колишнім.

Симона де Бовуар

Чи вам коли-небудь хотілось, бодай на мить, перемотати плівку часу назад і підглядіти за лаштунки минулого? Є історії, про які хочеться дізнаватись, хоч вони сховані у запилюжених секретах або й зовсім загублені в закапелках людської пам'яті...

Він називав її та рисе, ^[84] бо Стефанія зналася на солодошах не менше, ніж на зваблюванні. Вона цінувала моду, але надавала перевагу стилю, обожнювала музику, живопис та добірне товариство. Їх поєднало мистецтво – і в цьому обоє бачили великий сенс для розвитку їхніх стосунків.

У чорній крепдешиновій сукні до колін, яку зовсім недавно винайшла мадемуазель Коко, вона виглядала напрочуд елегантною.

– Тільки не дивись на мене так прискіпливо, наче хочеш втопити мене у своїх очах, mon amour.

Вона дивилась на нього незмінно проникливим поглядом темних очей, вкритих завісою сліз, стриманих в останній момент, що комусь сторонньому могло видатись добрим акторським умінням. Проте це не так. Стефанія була вразливою жінкою, але настільки ж сильною, щоб зуміти тримати себе на людях.

– Ти змінився, Фернандо.

Вона поправила постельну шаль і надпила ковток майже охололої кави.

– Невже? Мені видається, Стефані, якщо хтось із нас змінився, то це ти.

Голос Фернандо став м'яким, узявши її за руку, мовив:

– Вибач, то винна моя нетерплячість.

– І мої ревнощі, – додала дівчина. Обоє засміялись.

За вікном квітнув острів Сен-Луї, під мостом Маріі текла Сена, і його Стефані, як він на свій манер називав її, була поруч.

Фернандо вже не вперше освідчувався, але вона знову переводила тему в інше русло. Тягнула час. Його іспанська вдача запалювала в ньому іскри імпульсивності, пасіонарної любові до жінки, яка давно притягувала його до себе невидимими нитками почуттів. У Берліні, в Парижі – він шукав приводів зустрічі, знаходив і чекав наступної з непритаманною йому терплячістю.

– Тільки не кажи мені, що Сартр...

Стефанія запнулася на півслові, відчуваючи, що не потрібно було згадувати минулу розмову, яка призвела до запальної суперечки. Тоді вона прийшла на експозицію його нових картин, виставлених поруч із роботами Пікассо. Там був Жан-Поль Сартр у товаристві двох ексцентричних жінок, що кидали захоплені вигуки про творчість Фернандо. Дівчина сама не відчула, як у ній вибухнули ревності, які у світському французькому середовищі виглядали доволі недоречними.

– Так, моя люба, Сартр укотре казав, що таких, як ти, не можна відпускати надовго. І він, безперечно, правий!

– Краще, мабуть, нам не продовжувати цю бесіду, любий. Бо саме в цьому аспекті любовних стосунків ми обоє не підтримуємо Поля, правда ж?

– Ти говориш загадками, – Фернандо вимовив це слово повільно та виразно. Любила його французьку, тембр голосу, темперамент.

– Ти маєш на увазі свободу у любовних стосунках? – кивнула, інтригуюче всміхнувшись.

Вона не була француженкою ні за стилем життя, ані за походженням, проте вміла закохати у себе однією усмішкою. Стефанія пройшлася мереживною рукавичкою по кисті його руки й піднялася на вихід. Їй хотілося не з'ясувань стосунків, а просто побути удвох. Вони вийшли на вулицю, коли призахідне сонце залишало на смальтовому небі мазки, схожі на пера рожевого фламінго.

«Небо сьогодні нагадує одне з твоїх полотен – таке ж чуттєве та живописне», – прошепотіла, коли вони, узявшись за руки, вийшли на міст Марі. Цілувались, аби не розлучатись. Бо такою була старовинна паризька легенда про закоханих на мості.

Фернандо обсіпав її поцілунками, наче пелюстям півоній. Уздовж берегів розкішні верби створювали ідеальну прохолоду для перехожих. На кораблях юрба милувалась краєвидом міста.

Усе дихало розкутістю. Мерехтіння вогнів відбивалось у водах Сени. Вечірній Париж був романтично-приголомшливим. Сьогодні йому так не хотілося її знову відпускати. «Чого вона боїться, що приховує?» – вирували неспокійні думки в його голові.

Решту вечора Стефанія провела, усамітвившись у своєму помешканні. Недавні пригоди, що трапилися з нею, не давали спокою уже кілька днів. І в щоденнику, якому звиряла потаємні думки, написались віршовані рядки:

Розкішно вабив спокусою цей вишуканий Париж.
Загадкові нічні ліхтарі кожну мить загорялися нам,
І здавалось, що більше ніхто не посміє порушити тишу —
Тільки десь шепотіли уста солодким «cherchez la femme». [85]

Бульваром ховалось натхнення, художник змальовував Сену,
Ніжно розгойдував вітер бентежні, розпатлані сни.
Це вони провели назавжди, це вони так дивились на мене —
Твої очі сумні і красиві посеред Champs-Élysées... [86]

Коли вперше торкнулася сміливих барв, які Фернандо зображував на своїх полотнах, зрозуміла, що не зможе пройти повз цього чоловіка. Він був іспанським модерністом: із виразною манерою, пристрасним та впізнаваним. Вони познайомились у Берліні. На той час вона відвідувала мистецькі заходи разом із художником Святославом Гординським – галичанином, однаково закоханим у Стефанію та в образотворче мистецтво. Він присвячував їй свої вірші й полотна, але був для неї лише добрим приятелем, не більше. І хоч того дня її супроводжував Святослав, Стефанія з Фернандо обмінялись поглядами. Вона опинилась у товаристві двох кавалерів, і до того ж художників. Хіба можна забути їхнє з Фернандо знайомство, що відбулось, як зустріч двох високострумних провідників? Миттєве загоряння і замикання. Виказуючи свою прихильність, він одразу запросив її на побачення у Парижі.

Потім були солодкі миттєвості зустрічей, чекань, листів. Їхні стосунки нагадували прогулянку по Лувру – такі ж сповнені непогамовної експресії та яскравих передчуттів. Він ревнував її до кожного зустрічного, вона ж його – до французенок, які помітно вирізнялись із приїжджих містян природністю манер та своєрідною

життєвою філософією. Галицький норів та вдача виказували у ній чужинку, довге волосся й карі мигдалевидні очі справляли враження на чоловіків. Стефанія уміла фліртувати, проте робила це радше неусвідомлено, аніж зумисне.

– Більше не ділитиму тебе з іншим! – гарячково відреагував Фернандо на матеріал у паризькій пресі про українського художника Святослава Гординського та його музу. Вони часто пересікались на мистецьких тусівках, проте той факт, що Святослав таємно кохає Стефанію, не давав йому спокою.

– Je ne viendrai pas,^[87] – спалахнула у відповідь. А вечорами, гортаючи книги у цілковитій самоті, жалкувала про свої слова.

Стефанія йшла від нього, щоби повернутись. І він чекав на неї, як чекає терплячий берег на стрімку хвилю. Після їхніх побачень Фернандо творив із новим натхненням, із тією енергією, що вирізняла його картини з-поміж інших молодих модерністів. Їй подобалось бути його музою, приміряючи на себе образ милої дівчинки, шляхетної панночки чи й навіть бунтарки у чоловічому вбранні. Йому було до снаги відтворювати не побачене, а пропущене крізь серце. Він не малював Стефанії з натури, проте вона була незримо присутньою на його полотнах. Зустрічі з коханою додавали нових чуттєвих акцентів його картинах, завдяки чому вони побували на виставках у різних куточках Європи. Вони подорожували, відвідували мистецькі галереї, блука ли вуличками, смакуючи кохання, як добре вино. Змінювали локації, міста, проте відрізки часу та відстаней не охолоджували, а лише розпалювали їхні почуття!

...Стефанія щільніше закуталась у шовковисту шаль. У цьому місті так само часто ночують дощі.

* * *

Є міста, у яких відчуваємось вільними, віримо у свою фортуна. Позбуваємося зайвих думок, а ще здобуваємо розкіш бути собою. Таким став для Стефанії Париж. У цьому місті вона бавилась образами, торувала свій шлях до себе, зрештою, була тією, якою придумала собі.

Навчання в Парижі змінило її оптику на довколишню реальність. Стефанія побачила, що дорослий світ таїть у собі безліч спокус та небезпек. Діставши незалежність, вона не переймалась тим, що її

приватне листування перехоплюватимуть родичі, як це траплялось у французьких одноліток. Із перших днів училася відсіювати коштовні перли від муляжу. Навчилася рухатися, організовувати своє дозвілля, заводити нові знайомства. Вона мала стосунок до покоління людей, що визначали долю філософії ХХ століття. Незчулася, як Париж закрутив її на своїй стрімкій каруселі, і вона з головою поринула у цей вир мистецького шаленства! Та хіба могла опиратись? Епохальні 20-ті недаремно називали бурхливими: після виснажливої війни люди мріяли наповнити своє життя радіщами, легкістю, яскравими барвами. Жінки здобували собі право на власний стиль, фах і життєвий уклад. Свобода, що здебільшого була чоловічою монополією, дедалі більше приваблювала жінок.

– Жінка зобов'язана відновити свою гідність у процесі творчості, – сказала їй якимось під час університетських студій Сімона де Бовуар, – і вони одразу заприятелювали. Її приваблювала сміливість Сімони, вміння ставити незручні, гостро соціальні запитання, відповідь на які була очевидною – жінка залишається безправною у світі, що належить чоловікам. І Стефанія поруч з нею обстоювала рису, що найбільше відрізняє жінку від самиці – жіночність.

Смілива, ні на кого не схожа, Сімона трималась у товаристві невимушено та випромінювала життєву енергію. Уся Сорбонна стежила за романом Сімони де Бовуар із Жаном-Полем Сартром. Вона – елегантна і струнка, він – невисокий та непоказний, їх поєднувала хімія почуттів та свободолюбство. Ця пара викликала у неї захоплення і нерозуміння водночас. Завдяки французькій товаришці Стефанія краще пізнавала європейський дух змін. Вони були поколінням людей, що вміє боротися за власні погляди та мрії.

Якби хтось запитав, чи були у неї мрії, то вона б відповіла, що завжди мріяла стати мистецтвознавцем, а не лише виконувати соціальну роль трьох «к»: Kinder, K che, Kirche. У шкалі її цінностей першою позначкою була свобода, а далі – освіченість та мистецтво. І якимось зовсім непомітно для неї самої підкралося кохання.

Воно прийшло й захопило її зненацька, як весняний сніговий, оповило холодним жаром, вибило зі звичної колії студентського життя. Вона боялась його як сильна жінка, що боїться під час розшалілої бурі втратити звичний ґрунт під ногами, і разом з тим хотіла стати слабкою і м'якою, як шовкова трава. А ще відчувала, що справжнє кохання

вимагає розчинитись у ньому до самозабуття, відкинувши все. Балансувати між почуттями та свободою – виглядає безглуздим і недоречним. Цей чоловік ставав їй щоразу ближчим, ріднішим. Колись вона їхала з дому, щоб віднайти свободу, а тепер відчуває, що ця свобода стає пасткою. Ці зустрічі нагадували гру, яка рано чи пізно закінчиться... Того вечора вона отримала листа від матері, тож одразу взялася читати:

«Люба донечко, вітаю. Давно не отримувала від тебе звістки, як ти, Стефочко? Які новини сорбонського життя, чи все гаразд із навчанням?

У мене дні минають у звичному руслі: працюю допізна, залагоджую справи. Нещодавно їздила до Варшави, аби ознайомитись з новою рецептурою. Бракує закупників, веду перемовини з новими постачальниками. Мрію реалізувати новий проект, який, сподіваюсь, невдовзі втілиться у життя. Ти знаєш, доню, шляхетних чоловіків не бракує у цьому житті, треба просто знайти їх у потрібний момент. Так сталося зі мною, ти знаєш – у розпал конкурентної боротьби він подав мені руку помочі. Боргувати це доволі принизливо, особливо, коли борг складає 40 тисяч доларів... але твердо вірю, що зможу виправдати сподівання шановного інвестора, він має добре серце і вірить у мою фортуна. Дуже скучила за тобою, Стефо. Чекаю на твій приїзд.

Твоя мати».

Стефанія любила писати й отримувати листи від рідних та приятельок, любила розгадувати наперед, про що у них йдеться, торкатись поверхні аркушів та роздивлятись почерки, перечитувати зміст написаного. А ще – вдихати аромат паперу, що пахне чимсь таким м'яко-солодким, як у дитинстві... Вона приїде, звісно, що приїде! І навіть не відкладатиме на пізніше. Стефанія вирішила не відписувати, а зробити матері приємну несподіванку.

І вже подумки вона летіла у «маленький Париж», де був її дім. У місто-лицар, з яким пов'язані найтепліші спогади дитинства: батько, матір, брат, затишні вулички, запах шоколаду. Батьки були чудовою парою: той щасливий випадок, коли обоє діставали насолоду від товариства один одного та поводитись зразково не тільки на людях. Мати гармонійно поєднувала хатнє господарство і викладання в

інституті для дівчат. Батько викладав у гімназії і багато писав. Маленькою вона любила зазирати в його кабінет і дивитись, як він натхненно працює за стосами товстезних книг, як м'яко всміхається у вуса, коли вона підкрадалась до нього, щоб підглядіти якусь надзвичайно важливу таємницю, котра, як їй тоді здавалось, написана у тих книжках. Сила-силенна історій, які батько любив розповідати Стефанії про плинність часу та миттєвості природи, допомагала їй краще збагнути світ довкола. Спогади про тата берегла в душі як отриману в спадок сокровенну коштовність... Можливо, якби не вітчим, який анітрохи не був подібний до її любого татка, вона б залишилась у Львові. Після переїзду за кордон мати висилала їй щомісяця кошти на студіювання наук та провадження богемного життя.

У потягу дівчина думала про те, що може змінити людину найдужче – навчання, середовище, почуття? Чим вона могла би поступитись заради любові, а що – віддати нізащо б не змогла?

Вона пригадує, як надихалась ідеями пані Мілени в «Союзі українок». Ця жінка, що вправно кермувала авто та носила штани, всупереч суворій галицькій моралі, викликала у неї щире захоплення. У просторих читальнях Стефанія слухала вірші Лятуринської та Мосендза. Саме тут вона замовляла собі перші сукні, оздоблені вишивкою. Недільними вечорами вони з матір'ю, вмостившись у фотелі біля прикамінного екрана, гортали сторінки «Нової хати». ^[88]

Так, післявоєнний Львів, незважаючи на полонізацію, умів жити насиченим українським і, водночас, європейським життям. Одне слово – П'ємонт! Півсерця назавжди зостануться на тих затишних, вимощених австрійською бруківкою вуличках, де вона зростала і жила...

Стефанія вирішила не замовляти улюблений кінний екіпаж, а прогулятися містом. Валізи з собою не брала, бо частину гардеробу залишала у львівському помешканні, весь її вантаж становили невеличкий ридикюль, парасоля й пакунок із гостинцями. Торкаючись підборами бруківки, Стефанія відчула, як насправді скучила за Львовом. Весняне місто, напарфумоване цвітінням дерев, приберегло для неї чимало таємниць та несподіванок. Справжнім сюрпризом стала афіша про гастролі улюбленого театру «Березіль». Цей театр її вабив не лише сміливим на експерименти режисерським поглядом Леся

Курбаса, а й талановитим акторським колективом. А ще у ньому грав Олекса, до якого колись давно вона мала таємну симпатію. Після постановки «Гайдамаків» вони познайомились і навіть якийсь час листувались. Скільки часу минуло відтоді, а здається – ніби вчора. А тепер «Березіль» гостює у Львові з п'єсою Миколи Куліша «Мина Мазайло».

Львів із часу її останнього перебування змінився: вулички старого міста, по яких вона обожнювала блукати, стали охайнішими, перехожі – усміхненими. На площі Ринок відреставрували ратушу, побільшало кам'яних левів, нових будівель, магазинів одягу та тканин. У місті прокладали нові маршрути електричного трамвая. Стефанію зачаровувало, що у деяких з них, що їздили від вокзалу, у салоні розміщували поштові скриньки. Тож у центрі міста в трамваї можна було кинути листа, а коли транспорт під'їздив до вокзалу, поштова служба виймала листи й відправляла за призначенням. Та були й усталені для Львова речі, як кнайпа «Атлас», що притягувала різні верстви населення: артистів, літераторів, військових, професорів. У майстернях, кав'ярнях та двориках вирувало життя і зароджувались ідеї.

Стефанія відчувала енергетику Львова, його серцебиття. Вона легко минала гнучкі вулиці, старовинні кам'яниці, уявляючи їхніх господарів. Під стіною Бернардинського муру міські робітниці енергійно прополювали барвисту клумбу квіткового годинника. З прочиненого вікна на розі вулиць Валової та Галицької з грамофона долинала давня мелодія. У «Центральці», що розташувалась на перетині площ Галицької та Бернардинської, творчі люди за філіжанкою кави жваво обговорювали події мистецького життя. Це місто вона любила, як близьку людину, котру люблять не за якусь окрему рису чи заслугу, а цілісно, сприймаючи його таким, яким воно є – з усією романтикою, елегійністю, категоричністю та мінливістю. Останнє стосувалось міської погоди, яка, в одну мить, могла потішити сонечком, спантеличити вітруганом та шквальною зливою.

Любила дощ – не батярську мжичку, а справжній, на львівський манер – після такого дощу зелень та брук відновлює свіжість, у повітрі пахне озоном і життєдайним різнотрав'ям. Сьогодні дощу не було, у середмісті бруківка від кінських копит та автомобільних коліс ставала ще розпеченішою. А ще Стефанія любила колекціонувати яскраві

спогади, пов'язані з життям міста: такі миттєвості не завжди зафіксують вправний фотограф чи газетяр, їх треба відчутти шкірою.

Вона подзвонила у двері, з яких було ледь чутно голоси людей. Двері довго не відчиняли. Тоді вона якийсь час міркувала, хто б могли бути власники цих голосів: мама з вітчимою по буднях працювали на фабриці, мабуть, у них гостювали родичі. Стефанія відімкнула ключем замок і ввійшла. У помешканні пахло алкоголем, коридор вкривав густий туман цигаркового диму. Зі спальні доливав грудний жіночий сміх. На долівці лежав безладно розкиданий одяг: білизна, сукня, сорочка, жакет, і навіть подарований матір'ю золотий дзигарик на ланцюжку. Було очевидно, що навіть найповажніших гостей о цій порі дня не чекали. Вітчимою пив коньяк у ліжку, супутниця робила йому масаж.

«Bonne journée»,^[89] – вона чемно привіталась, зробивши невеличкий реверанс. Вітчимою від несподіванки опустив келиха, вміст якого оббризкав його подругу. Оголена жінка зібгала до себе постіль і вибігла у лазничку.

Кудись поділись залишки Стефанієвої розгубленості, і вона просто в очі спитала:

– Це так тепер ведуть ділові перемовини? Доки мама працює вдень і вночі, ви, я гадаю, не гаєте часу.

– Стефуню, дорогенька. Це зовсім не те, що ти подумала. Себто, я можу пояснити, що це не те...

– Тільки не потрібно оцього вашого «дорогенька»! А де мати?!

– Поїхала у справах до Відня. Чому ти не повідомила про свій приїзд?

– Ну так, звісно. Ви б тоді гостинніше мене прийняли.

– Це просто дурний збіг обставин, повір. Ця жінка прийшла зняти мій стрес, що триває останніми тижнями: сімейні суперечки, проблеми на виробництві, нестача коштів...

– І саме тому ви вирішили тратити їх на повій?!

Вітчимою виглядав не просто спантеличеним від цієї зустрічі, він був приголомшеним, вбираючись нашвидкуруч, виглядав кумедно та огидно водночас, усіляко намагався викрутитись із цієї пікантної для пасербиці ситуації:

– Стефо, ти не уявляєш, як це – жити поруч із такою вольовою та впертою жінкою, як твоя мати. Вона знає сама, як упоратись із

проблемами, кожен крок вираховує наперед. А що залишається мені?! Розвиток та репутація – це те, що її хвилює. Хіба тобі відомо, з ким я живу? – голос вітчима звучав розмито, ніби за кадром. Тільки тепер Стефанія побачила, що він був добряче напідпитку. – Так, моя люба, поруч із жінкою, яка є розумнішою, сильнішою і, зрештою, багатшою, аніж її чоловік.

Стефанія вийшла на балкон, бо відчула, що у грудях забракло повітря. Від різкого запаху парфумів, що змішався із запахом коньяку та цигарок, її мало не знудило. Як мама живе з цим чоловіком? Що їх може поєднувати, крім звичних побутових ритуалів та щоденних клопотів? Її мати – взірць працьовитості та елегантності, освічена галицька пані і цей дурисвіт, що, вдаючи із себе ділового чоловіка, за першої ж нагоди тринькає гроші на бридж та повій.

Стефанія зайшла до своєї кімнати, гарячково шукаючи ключ до скриньки з чорного дерева, оздобленої перламутром. Там вона зберігала листи, їхні з матір'ю коштовності, біжутерію і просто милі серцю дрібнички. Вона хотіла пересвідчитись, що бронзова дівчинка з цукерницею на місці. Статуетка зі старовинної австрійської колекції, подарована мамі бабусею, переходила до жінок їхнього роду з покоління в покоління. Ця фігурка була для них родинним амулетом. Не те, щоб вона була найдорожчою з усіх декоративних речей у їхньому домі, проте для них з матір'ю мала велику вагу.

Бронзова панночка мала пишну сукню з корсетом, зачіску з локонами і своєю ледь помітною усмішкою випромінювала впевненість у цілковитому щасті. Тендітна цукерничка, перев'язана бантиком, у її руках була наповнена ласощами у вигляді цитринів найрізноманітніших відтінків – від медового до золотаво-коричневого. Стефанія не могла пригадати, куди заховала ключ. Про сховок знала лише вона і мама.

Поспіхом вона оглянула невеличкий секретер із відкидними шухлядами, але ключа не знайшла. Поглянувши на ікону Богородиці, Стефанія раптом пригадала: мама поклала ключ за іконою, коли продавала частину коштовностей на покриття витрат. Вона відімкнула скриньку, у якій лежали стоси листів та згорток з прикрасами. Статуетки не було. Стефанія не могла повірити, що мама продала її: «Навіть якби довелось продати всі на світі коштовності, бронзова дівчинка би зосталася». Була в цьому переконана. «Тоді хто ж посмів

викрасти її? – міркувала вона. – Якщо це вітчим, то яка його мета – збагачення? Але ж для цього є коштовніші речі. А чи задля забави? Чи, може, програв у карти?» – дівчина відчула, як німий протест здавив їй горло, але намагалась не виказувати свого розпачу.

На виході з помешкання вітчим боляче стиснув їй зап'ястя:

– Стефуню, ти вже доросла панночка і розумієш, що зайвих проблем ніхто з нас не потребує. Твоїй матері зараз вистачає клопотів, а тому краще нам забути про цей неприємний трафунок.

– З вашого дозволу я піду.

– Ти ж знаєш, що мати від тяганини з розлученням не виграє нічого. Тільки зневага та осуд. Будь розсудливою, Стефуню.

Він ще намагався знайти якісь аргументи на користь її мовчанки, проте вона зачинила за собою двері. Єдине, чого їй зараз хотілося – скоріше повернутися в паризьку домівку. Сісти біля каміна – і слухати, як у ньому потріскують дрова. Заспокоїтись, аби знову віднайти внутрішню рівновагу.

Стефанія так до кінця й не збагнула, чим був шлюб матері та вітчима – союзом двох людей чи зумовленою суспільною думкою необхідністю. Адже галицький люд міг простити жінці гандж у побуті та кухонних справах, але не обрану нею самотність. Тоді вона піддавалась суворому осуду не менше, ніж та, що виходила в люди без капелюшка та рукавичок!

Мати одружилася вдруге, коли вони з братом стали майже дорослими. Вітчим на той час працював на фабриці виконавчим директором. Як Стефанія не намагалась, але налагодити мирні відносини з ним так і не змогла. Відтоді, як вона виїхала з міста, сімейне життя матері не стало ідилічним. Вітчим був самолюбним та імпульсивним, не надто стриманим у висловлюваннях, на її погляд, щось у ньому було відштовхувальне. А ще й, як виявилось, – ласий на жінок. Віднині її переслідувала одна думка: чи здогадувалась мама про його розваги? Чи простила б йому? У час, коли найдужче потребувала надійного плеча, фінансової помочі – він зрадив.

Мати як самодостатня жінка була успішною скрізь: на роботі, вдома, у громаді. Та виставляти напоказ особисте не бажала і не могла. Та й кому треба знати, що коїться на душі в жінки, яка знаходить кошти на жіночі осередки та сиріт, а шматочок солодкого жіночого щастя не може придбати?!

* * *

Сьогодні вона повела його в одне з улюблених місць: за вітриною виблискували гори шоколадних фігурок, помадок із вигадливими узорами, тістечок та фруктових желе. Цукерня, розташована в самому центрі міста, була невеличкою, проте створеною зі смаком: охайні вітрини, мережані білі скатертини на столиках, привітна продавчиня.

Фернандо галантним жестом допоміг Стефанії зняти плащ і присісти за столик. Цукерню пронизував аромат кави з нотками карамелі. Вони замовили духмяний напій, фірмові тарталетки з цукатами й горіхами. Стефанія прийшла на зустріч іншою, її підстрижене волосся м'якими каскадами хвиль спадало на обличчя.

– Емансипована моя дівчинка.

– Хочеш поговорити про мій фемінізм?

– А ти?!

– Мій фемінізм починався з боротьби за виживання.

І тільки потім – із пошуків себе.

– Та жінка, що виразом очей нагадує манеру Ренуара – хто вона? – він затримав погляд на картині, що елегантно доповнювала інтер'єр крамнички. Голос Фернандо звучав тихо, майже пошепки.

– Моя мати – Клементина Авдикович. Портрет намалював Святослав Гординський.

– Той самий художник, що присвячував тобі вірші?

– Так, – Стефанія зніяковіло усміхнулась. – Але я обрала тебе. Ти ж пам'ятаєш той день?

– Звісно, як таке можна забути.

– До речі, моя мати була юнацьким коханням батька Святослава – Ярослава Гординського. Та вона не могла відповісти йому взаємністю, бо кохала мого батька – Ореста Авдиковича.

– Овва, який збіг! То ми тут не випадково. Розкажи, що твою матір пов'язує з цією цукернею. Виявляється, я майже нічого не знаю про твоє минуле.

– Матір відкрила кондитерську фабрику.

– Твоя мати фабрикантка?

– Моя мати – власниця першої української фабрики цукерок «Фортуна нова».

Стефанія розповіла, як матір працювала вдень і вночі, аби прогодувати їх із братом. З того часу, як батько помер від недуги, їхне

життя змінилося назавжди. Стефанія пригадує маму в задушливій кімнатці, посеред іржавих мідних бляшанок, але таку натхненну й енергійну! Перед її очима постав епізод, як мама, продавши батькового годинника, купила перший мішок цукру. Варила цукор, фарбувала, додавала смаків, оздоблювала зверху, вкладала в коробки, на таці й розносила по буфетах і цукернях... То був початок її кулінарної справи. Згодом мама продала батькове хутро й купила машинку, винайняла у знайомих дві стайні, які повністю переробила – побілила, змінила двері та вікна, поклала долівку. Тоді вона дала роботу першим чотирьом дівчатам та єврейському майстрові, що навчав її цьому нехитрому ремеслу. У Відні від якогось місцевого цукерника навчилася робити помадки. Як енергійна жінка, її мати знаходила радість у щоденній роботі: ретельно добирала персонал, придумувала рекламні акції та розширювала асортимент цукерок завдяки розмаїтій рецептурі та високоякісним складникам. І фабрика стала однією з перших українських робітень у краю.

– Фемінізм моєї матері – це не лише прагнення до фінансової незалежності, а й прояв індивідуальності та патріотизму. «Здатись ти завжди встигнеш», – любила повторювати, коли гладила моє волосся перед сном. А вночі я чула, як мама тихо плакала. Успішнішими у своїй справі були єврейські підприємці, а тоді поляки та німці. Моя мама як жінка-підприємець кинула виклик суспільству і продовжує робити свою справу, незважаючи ні на кого і ні на що.

– Невже у твоєї матері не було однодумців?

– Сусіди та приятелі не поділяли її стремління розвивати виробництво фабрики. Жінки заздрили, а чоловіки вбачали у ній нерівного конкурента. До того ж фірма мала фінансові проблеми: борги, нестача обігових грошей, стрибки курсу долара... Також було замало оптових закупників, і мама скаржилась, що українські кооперативи, хоч мали можливість, проте не купували достатньо солодоців.

Утім, однодумці були. Один, зате який! Вартий сотень підприємливих галичан. Йї узявся допомогти сам митрополит Андрей Шептицький.

Будучи главою української греко-католицької церкви, він займався підприємницькою діяльністю, а всі зароблені гроші вкладав в освіту, мистецтво, шпиталі, розвиток церкви, допомогу сиротам. Він

інвестував у підприємство величезні кошти, і його проектна потужність після модернізації становила кілька тонн продукції в день. Шептицький також надав материній фабриці власні приміщення на вулиці Кордецького. Люди критикували його за бізнес із жінкою, але він на це не зважав.

– Смілива позиція.

– Владика вважав, що сильні духом люди мають будувати економічно сильну країну, і до статі це немає жодного стосунку. Матір у листах багато розповідала про його вміння потрібним словом зцілити душу, розвіяти сумнів та розпач. Андрей Шептицький мав надзвичайний дар впливати на долі людей. А ще він умів писати ікони...

– Неймовірно! Продовжуй.

– Владика багато читав ділової літератури мовою оригіналу, і це допомагало йому відчувати дух часу. Українці не мали власних підприємств, тому Шептицький об'єднав їх у кооперативи, призвичаївши до ведення господарювання – з повагою до партнерів, любов'ю до своєї землі, на засадах християнської моралі. Нерухомість у Галичині дарував мистецьким і науковим організаціям, придбав будинок для проживання у Львові дівчатам-сиротам, які навчались у гімназії. А ще чула, що за отриманий прибуток він купив кілька будинків у Парижі для вояків Української галицької армії.

Тож мамина фабрика успішно запрацювала і зараз постійно розвивається. Цукерки, тістечка, мармеляд є доступними різним верствам населення: їх однаково можуть придбати діти із заможних та бідних родин.

І ось ми з тобою тут, у самому серці Львова – у фірмовій цукерні від «Фортуни нової». «Не йди ніколи до панночки без цукерків “Фортуни нової”, якщо не хочеш собі її втратити», – розгортаючи обгортку цукерки, переклала на французьку одну із заповідей фабрики. Обоє голосно засміялися.

У цукерні було велелюдно, і вони не викликали до себе надмірної уваги.

– Твоя мати – сильна жінка, Стефі. Ти схожа на неї, – ця фраза прозвучала зі властивим йому шармом.

– Дякую. Та все ж я воліла не бути схожою на матір, віднайти своє місце під сонцем.

Стефанія залишила в таємниці історію з пошуком бронзової дівчинки, яка дотепер не давала їй спокійно спати. Як виявилось, відкривши першу цукерню, мати перенесла її сюди – поруч із солодкими смаколиками львівських майстрів. Статуетка красувалась на вітрині, ніби завжди тут жила, притягуючи фортуна і погляди перехожих.

Дівчина могла розповідати про солодку історію свого міста до безконечності, добираючи слова, наче благородні сорти какао-бобів для створення львівського шоколаду, що на смак, як саме життя: солодкий, неодмінно з гірчинкою, з безліччю ароматних відтінків. Він слухав її слова, відкриваючи по-новому Стефанію Авдикевич – замріяну, сповнену надій і гордості за свій край.

– Тепер я знаю, звідки ці знання тонкощів десертних смаків, та рисе.

Він дивився на неї з таким обожнюванням, що Стефанії хотілося розчинитись у просторі. Чого вона боїться, і сама до ладу не знала. Серце бездумно калатало у грудях, воно бажало бути поруч з ним і, водночас, боялось втратити частку омріяної свободи, яку дівчина довго плекала за межами рідного краю.

– Гублюся у здогадах, де наступного разу відбудеться наше побачення. У Відні чи Мадриді? Чи, може, Львів є кінцевим пунктом призначення наших зустрічей?

– Що ти маєш на увазі?

– Я хочу, аби ти була поряд. Завжди.

Фернандо вийняв із потайної кишені жакета стильну коробочку, у якій запевно була заповітна обручка.

– Світанки, які зустрічаю сам – більше не надихають: ти моя муза, mon amour.

– Je t'aime, Fernando.^[90] Та почувуюсь затишно у своєму незаміжжі. Кохання, як і географія, повинне мати свій простір та широту.

– Стефі, люба. Правда свобода ніколи не йде «від», а лише «для». Тому вона завжди при мені. І я не потребую свободи, у якій не буде тебе, – Фернандо намагався тримати себе на людях стримано, хоч йому це не надто вдавалось. – Але якщо поруч зі мною ти відчуваєш втрату себе – більше не перешкоджатиму тобі, – остання його фраза прозвучала іспанською, проте Стефанія її зрозуміла.

Вона змовчала про те, що у житті бувають речі занадто складні, щоби пояснити їх будь-якою мовою...

...Того вечора гамір на Руській поволі стихав, а місто млосно розчинялось у тональності каштанових свіч та вуличної скрипки. Двоє людей вийшли з цукерні, щоби більше ніколи не розлучатись. Вони творили своє мистецтво свободи.

І жодні суспільні кризи, війни та потрясіння в Європі не стали цьому перешкодою.

Олена Чернінька

Любов і чар мандрівної літавки

Сьогодні вечером, складаючи розрахунок мого мандрівничого життя, яке почалось ще змалку – бачу, що і мені вдалось зберегти небагато особистих цінних речей, з якими я ніколи не розлучалася: гуцульську ляльку – дарунок українок по моїх відчитах в Галичині, зошиток віршів Кобзаря та врешті – дерев'яну різьблену мищину, на якій ще видно ось цей запис: «Чим хата багата – тим рада». Я не чула нічого більше звучного на мої вуха, більше українського та більше вражливого...

*Софія Яблонська, уривок з листа,
опублікованого в «Нашому житті» за
травень 1977 року*

I. Моє життя – мій кінофільм... (Париж, 1971 рік)

*Пірнути би безвільно в обійми життя,
руки до нього простягти і гукнути йому:
«Бери. Піддаюсь. Сильніше ти». А воно
схопило б мене на руки, мов дівка, закрутило
б над головою і понесло синявими просторами.*

Софія Яблонська. Діточа мрія

Автомобіль летів по трасі, наче ластівка. Чи радше метелик. Саме так колись називали Софію на Батьківщині у львівській пресі: екзотичний метелик, романтична подорожниця з Галичини, перша українська жінка, що знайшла в собі сміливість побачити цілий світ. Аборигени ж із далеких країв називали її по-своєму щиро: дорога міс Україна. По звичній дорозі, де вже давно знала майже кожен камінчик, їхала нині в справах до Парижа з маленького острова Нуармутьє, на якому мешкала останні роки. Іванко (так лагідно називала свого французького чоловіка Жана) нарік колись Нуармутьє справжнім Едемом на землі. І він мав рацію. Тутешня атмосфера неймовірно світла та радісна. Уся ця місцина зовсім мацьопка, як таке собі мальовниче пуделочко. Воно комфортно залягло у воді майже впритул до материка, наче велетенський морський кит, і люди рясно заселили його гостинну теплу спину.

Колишня чорноволоса смугляночка з невичерпною жагою до життя, справжнісінька зірвіголова й авантюриця Софія сьогодні перетворилась на поважну срібноволосу літню пані з еліганськими виваженими манерами. Її виразні чорні очі й досі не втратили свого блиску. І час до часу в них спалахували неприборкані віком дикі вогники жаги до пригод. У свої шістдесят три виглядала набагато молодшою. Якби сказала, що їй п'ятдесят, то ніхто би й не засумнівався у правдивості слів тендітної мадам із витонченими манерами та завжди лагідною усмішкою. Після того, як поховала маму, втратила в Алжирській війні старшого сина й через деякий час овдовіла, ледь не збожеволіла від болю й туги. Та за якийсь час оговталась, зібрала всю залізну волю в міцний кулак і, як колись ще до

шлюбу, знову почала продуктивно писати. Працювала з подвоєним азартом. Бо тільки в праці та в нових ідеях бачила тепер сенс свого оновленого життя. За що не бралась – завжди ставала першою і кращою. Так було не тільки в роботі, а й у щасливому сімейному гніздечку. Колишня емансипована феміністка віддалась домашньому затишку до останньої краплини свого сумління з радістю і в задоволення. Та ідилія ніколи не триває вічно. Через деякий час одне за одним пішли з життя її рідні: первісток, мама і чоловік. Середній та молодший сини згодом відлетіли подалі від її крила у власний простір. Більше в Софії не залишилось жодної прив'язки до місця. Знову вільна й готова до авантюри. Та щось невидиме оку стримувало її. Можливо – вік? Жила вже багато років на острові й перманентно перебувала в стані приспаного очікування якихось перемін, що от-от покличуть її за нові обрії.

Софія трепетно зберігала в пам'яті спогади про чоловіка, як дорогий скарб. Подумки часто розмовляла з ним. Ділилась, радилась, жалілась, вихвалялась. Іноді забувалась і лапала себе на тому, що говорить з Іванком уголос. Вони могли навіть посперечатись. Тільки ніколи не сварились. Сьогодні везла у видавництво свій новий рукопис оповідань та нарисів «Дві міри – дві ваги». Жінка їхала поволі і вкотре згадувала історії зі свого минулого життя. У той день, коли зустріла Жана, інші чоловіки перестали для неї існувати. Дивно, але так тривало і дотепер, через багато років по його смерті. Завжди любила говорити: «Від Іванка по-особливому пахло коханням. Це був самий рідний аромат чоловічого тіла. А від інших мужчин, коли починають проявляти до мене інтерес, мені гірко смердить. Чомусь так». Їм було надзвичайно комфортно удвох. Скрізь почувались, як удома: на чужині, у його Парижі, у її Львові. Але час завжди веде свою роботу справно, і його безжальність – це не прояв жорстокості, як часто думають люди. Так має бути. І потрібно знайти в собі мудрість прийняти все зі вдячністю. Життя продовжується. На зміну старому приходиться наступний відрізок, інший виток, нові обрії. Тільки повний вперед, бо там ще багато недосліджених ніш, де вроджена людська цікавість та жага до чергових знань віднайдуть своє майбутнє втілення.

«Хто я? Скількома цікавими науками встигла напитись достоту із жадібністю спраглого пустельника? Мандрівниця, акторка, економістка, письменниця, репортерка, фотохудожник, одна із перших

жінок-кінооператорів документального кіно, дружина, мати, архітектор, дизайнерка. Яке буде моє наступне амплуа? Пора вже знову щось міняти. Давно пора. Засиділась у спокої. Адже життя триває. Які ще незвідані перспективи от-от розкриються переді мною?» – Софія з недавніх пір відчувала нову хвилю душевного піднесення. – «Можливо, знов у мандри? І насамперед у Львів! За будь-яку ціну. Навіть у совєцький закритий світ кайданів, який так щиро ненавиджу. В чужу країну... але таки на рідну землю. Туди, де держава віроломно перевдяглась Батьківщиною і як погана акторка непереконливо грає свою не свою роль. Давно вже відтягую ту поїздку, про яку мрію впродовж стількох років мало не кожного дня, кожного раночку, лише тільки розплющую очі. Ох, той Львів... мабуть, уже не той, – глибоко зітхнула. – Та хоч би одним оком подивитись на нього. Який він тепер? Як гадаєш, Іванку?» – часто розмовляла з покійним чоловіком, коли залишалась наодинці зі своїми думками. В цю хвилину Софія відчула, як щось нервово-радісне замлоїлось глибоко в ямці знизу між ребрами. Нестерпно захотілось на свою землю саме в цю мить. До рідних обріїв. «Метеликом би полетіла вже зараз. Маленьким та непомітним. Обсервувала би там усе інкогніто. І була би щасливою. По самісінькі вінця набрала би щастя повні кишені, аби вистарчило на довший час мені. Намагалась би примусово не помічати всю ту совєцькість... – знову зітхнула. – Скільки живуть метелики? День, місяць, рік? Чи вистачило б мені цього терміну, аби встигнути кожною фіброю душі насолодитись шаленим польотом над Львовом? Дивні відчуття... Дивне життя...»

Посеред цих думок ввімкнула радіо:

– Єгипет продовжує перемир'я і пропонує відкрити для судноплавства Суецький канал за умови, що Ізраїль виведе свої війська з Синайського півострова, – монотонним голосом повідомив диктор. – Сьогодні, 4 лютого, компанія *Rolls-Royce* була офіційно визнана банкрутом... – Затим пролунали й інші новини з металевої коробки, вмонтованої коло керма.

– Політика... Суцільна політика, – роздратовано заговорила вголос й покрутила навмання коліщатко радіоприймача.

За кілька секунд у салоні вже звучала пісня Сальваторе Адамо «Tombe la neige», потім Серж Гензбург у дуеті з Джейн Біркін

виконали свою романтичну «Je t'aime...», а далі співали Джо Дассен, Шарль Азнавур, Мірей Матьє, Даліда...

За деякий час знову покрутила коліщатко й зупинила його на звичній і такій рідній поділці:

– Сьогодні до нас завітав талановитий композитор та співак Володимир Івасюк, – продовжила інша дикторка вже чистою українською мовою. – Володимире, вам слово. Скажіть, як виникла ідея написання «Червоної рути»?

– Ідея написання «Рути» з'явилася в мене після прочитання книги українських коломийок, – у простори радіохвиль полинув м'який та водночас упевнений чоловічий голос. – Там в одному з віршів був згаданий образ дивної квітки, який відразу запав мені в душу. Я почав шукати подробиці про цю міфічну рослину. Та згодом одна стара жінка розповіла мені, що за легендою рута цвіте тільки один раз на рік, а тому, хто її побачить, вона дарує вічну любов.

– Пісня «Червона рута», – продовжила дикторка, – уже за короткий час встигла заволодіти серцями багатьох людей та потрапила у список композицій, що звучатимуть у підсумковому концерті «Пісня-71», який за традицією відбудеться в грудні цього року в Москві.

– Так. Нас уже запросили до участі в концерті. Але я ще думаю над складом виконавців чи виконавиці, – зробив легку паузу, відчутно, що всміхається. – Якщо Софія Ротару буде виконувати іншу свою пісню, тоді «Руту» заспіваю я сам у складі вокально-інструментального ансамблю «Смерічка» з Василем Зінкевичем та Назарієм Яремчуком.

– Що ж, чудовий вибір, – погодилась диктор. – Дякуємо, що завітали до нас, Володимире. Отже, до уваги слухачів звучить пісня «Червона рута» у виконанні Софії Ротару.

У салоні авто лагідно залунала та полилась стрімкою рікою рідна мова:

Ти признайся мені,
Звідки в тебе ті чари,
Я без тебе всі дні
У полоні печалі.
Може, десь у лісах
Ти чар-зілля шукала,
Сонце-руту знайшла
І мене зчарувала?...

– Червону руту не шукай вечорами, – тихенько підспівувала Софія Софії.

«Ох, уже цей Івасюк. Талановитий хлопець. А зовні так схожий на мого Іванка в молоді літа, – затишно огорталась у роздуми й усміхалась. – А я б таки ще пошукала туя сонце-руту. Чи, може, уже одного разу бачила її?... Бо як інакше пояснити мою затяжну нескінчену любов до Іванка, якого немає зі мною аж цілих п'ятнадцять років?... Може, десь у лісах...» – знову замуликала знайомий мотив, але вже її голос видавав вібрації смутку, а усмішка зникла з уст... Дорога, якою їхала Софія, на цілий світ вважається абсолютно унікальною, адже Пасаж дю Гуа стелиться дном затоки Бурньєф. Саме таким шляхом острів з'єднується з материковою частиною Франції. І тільки двічі на добу під час відливів незвична подорожня вервичка виринає з-під води і стає придатною для пересування автомобільним транспортом або ж пішим ходом. Софія з легкістю минула Пасаж дю Гуа й продовжила свою путь до Парижа. Промінчик сонця зазирнув у салон авто. Жінка обожнювала нахабне світило. Вона машинально вдягла сонцезахисні окуляри, але свідомо не спустила дашок візора перед собою. У цю хвилину Іванко знову в уяві заговорив до неї. Сказав, що написала свій новий твір бездоганно. А що вона?... Почала з ним сперечатись. Укотре відчувала себе Вів'єн Лі в ролі Скарлетт О'Хара. Її улюблений жіночий образ нескореної інтелектуалки. Саме так героїня кінострічки не поступалась перед променистою доброю усмішкою шалено закоханого в неї Рета Батлера. Бунтарські нотки завжди прокидалися в Софії, коли справа торкалась роботи.

Усе її життя було схоже на кінофільм. Постійно так відчувала. Кожного ранку прокидалась, і починалась нова серія захопливої, часто пригодницької кінострічки, де сама була собі сценаристом, оператором, режисером, головною героїнею й акторкою. Чому так? Бо все життя писала нариси, знімала фільми і фотографувала людей. Мабуть тому саме в такій площині автоматично налаштувалось її неординарне бачення власного існування в часовому та територіальному просторах.

– Ти мені, як завжди, лестиш, Іванку. І це, звісно, десь глибоко в душі мені подобається. Та мушу зізнатись, що знову закортіло мені гострих відчуттів. Таких, як у молодості. Чуєш? Таких, як до знайомства з тобою. А що, як більше не стану сидіти каменем от тут во

на цім острові? – вирішила трішки пококетувати в удаваній суперечці з чоловіком. – От, на правду, поїду в чергову подорож, покину все тут на деякий час, знайду червону руту і... закохаюсь, – раптом захотіла, щоб приревнував. Та він ніколи не ревнував. Бо вірив. Так само, як і вірила вона йому. Обоє завжди були рівноцінними половинками одного цілого великого серця, у якому панувала лиш безумовна любов.

Проїхала на своїм малім авто вже більшу частину дороги. Лютневий ранок плавно переходив на полудень. Сонечко час до часу заглядало до неї через переднє скло й легенько лоскотало чоло, наче заgravало. Вона у відповідь йому підмругувала й мрійливо усміхалась. Життя чудове. Усе тільки починається. Укотре знову. І, здається, Жан поволі відпускає її. Звісно, вона ніколи не забуде свого чоловіка. Та прийшов час заходити на нову орбіту й летіти в черговий політ. Відчувала це усім серцем. А може, якимось шостим чуттям? Інтуїція була її другим Я. Щось мало трапитись. Щось нове і дуже емоційно сильне. Із затамуванням подиху.

На черговому повороті чорна хмара різко заступила лагідне сонце та перервала послідовні думки Софії. Так раптово темніє у кінотеатрі, коли в проекторі обривається плівка й, кілька разів блимнувши, гасне екран. Де воно – світло? Що трапилось? Думки кволими потічками почали сповзатись у мозок, прискорюючи події з минулого життя у зворотньому напрямку...

II. Мальви на чужині (Китай, 1939–1946 роки)

...з того часу, як одружилась, перестала писати. Якихось очевидних перешикод для продовження літературної праці немає, але... родинне життя ставить жінку віч-навч із буденщиною, що її вона мусить «перетравити» самостійно, коли хоче дати своїй хаті безжурну та затишну атмосферу...

С. Яблонська, жіночий журнал «Нова Хата», 1938. – Ч. 1.

Вони були зразковою закоханою парою. Високий статний брюнет із чарівною, трохи по-дитячому наївною усмішкою. І тендітна німфа з точеним тоненьким станом, як у порцелянової статуетки лісового божества. Її чорні, як смола, льоки^[91] під пекельним сонцем засяяли мідним лиском, що вдало підкреслило глибину розумних карих очей, у яких не переставали грати веселі вогняні бісики. Він називав її на французький манер – моя Софі. А вона його кликала по-українськи – Іванком. Він був справжнім галантним французом із хорошою освітою, гарними манерами і великим добрим серцем. Вона ж була українкою, у якої ще з юних літ прокинулася шалена любов до авантюрних пригод та кругосвітніх подорожей. Їх і вважала своїм єдиним та щирим коханням... аж доки не зустріла його.

Жан цілими днями був на службі. Посол Франції в Юані. Така посада вимагала максимальної віддачі. І Софія при ньому стала зовсім домашньою. Жодного разу про це не жаліла, хоча й почувалася незвично на першій часі. Разом зі старенькою китаянкою Лю, що допомагала в господарстві, Софія доглядала дітей та поралася по господарці. Її буття стало розміреним та повільним. І в цьому теж був свій певний шарм. Більше не мандрувала по світу в пошуках загубленого раю і не писала подорожніх денників. Бо рай тепер віднайшла в собі самій, у своїй сім'ї і в затишному родинному гніздечку. Ніщо не заважало Софії продовжувати літературну працю. Та вирішила відкласти це заняття до невизначеного терміну.

– Люба моя Софі, чому більше не пишеш? – не раз питав дружину Жан.

– Слухай, Іванку, людина не може досконало робити кілька справ поспіль. А я у всьому люблю досконалість. Коли вийшла за тебе, то відчула нарешті, що в мені прокинувся вже давно приспаний дух газдині. Подивись он краще, які мальви та соняшники я приборкала в нашім саду. А від погляду на кльомби з моїм роменом очі китайців стають округлими, як у європейців. Чи бачили вони колись подібне диво?

– Але ж, Софі... – спробував заперечити Жан.

– Мій подружній обов'язок – створювати для тебе максимальний родинний затишок, любове моя, – обожнювала сперечатися саме в такий спосіб, коли чоловік хотів, аби їй було краще, а вона, навпаки, аби краще було йому.

– Уяви собі, – продовжила Софія, – ти по стількох годинах бюро йдеш додому, а в хаті жінка ніяк не напишеться. Чи в такий спосіб мого газдування відчуватимеш той самий затишок, що маєш тепер?

Жан лагідно всміхнувся до своєї Софі. Такої дружини, як у нього, немає на цілім світі. Красива інтелектуалка та ще й мудра. Мудрість не кожній жінці дається в такі ранні літа. А в Софійки є все для того, щоб почуватися поруч із нею щасливим. Він щиро не мав нічого проти того, аби писала. Ну, але як не хоче, то нехай сама вирішує, як розподіляти свій час.

– Сьогодні написала, щоб з Галичини надіслали нам нові записи народних пісень, а ще й музику до гопака, коломийки й козачка, – поділилась із чоловіком своїми новинами.

– Китайці в нашому місті вже і так українською балакають через тебе, – засміявся у відповідь. – А ще як гопак затанцюють, то я перед тобою здійму капелюха, моя королево.

– А що? І затанцюють. От побачиш.

– Навіть не сумніваюсь. Ні на краплину. Бо сам уже розмовляю українською і їм українські страви мало не щодня. До речі, що в нас сьогодні на обід начарувала моя газдиня? – поцікавився Жан, бо відчув легкий голод.

– Будуть борщик і вареники. Хотіла ще й голубців накрутити, та не встигала. Ми з Лю нині закінчили вишивання найбільшого рушника й трохи загубилися в часі. Замовила в Галичині ще нових взорів для

вишиванок та кілька полотняних сорочок. Так що роботи взимку знову буде непочатий край, – легенько всміхнулась.

– Мусиш зазнимкувати, як Лю вишиває рушники і доїть корову. Бо колись таки поїдеш у той свій Львів і почнеш про це розповідати, а тобі знову не повірять.

– Ох, не повірять, – і собі засміялась жінка, підбігла до чоловіка, обійняла його за шию та й стала цілувати. – Ти правий, нині ж дістану фотоапарат. Давно я цього не робила. Але ж для історії нашої родини було би добре потрошку все знімати.

– Я вже бачу заголовки львівських газет: «Колишня феміністка й емансипантка тепер бавить дітей і готує для чоловіка борщі», «Софія Уден-Яблонська українізувала одного француза і цілий район китайців»... Твої співвітчизники луснуть від сміху та подиву. Колись ти про це напишеш найцікавішу свою книгу. А можливо, й цілий фільм змонтуєш зі всіх відзнятих тутешніх епізодів, – Жан навмисне потрошку підбурював дружину повертатись до її хобі, бо відчував, що глибоко в душі вона сумує за цим, хоч і старанно приховує свій сум. – І за що мені так пощастило на цьому світі? – чоловік міцно-міцно стиснув її в своїх обіймах і вкрив поцілунками у відповідь. – От нікому не віддам такого скарбу, – він притулився до дружини й укотре відчув, як у шаленому ритмі закалатало серце. Кожен проведений із Софі день був таким насиченим та різним, наче знову і знову пізнавав її. Вдихав запах її тіла і щоразу відчував, що не надихався, цілував її уста, та не міг націлуватись достоту. Наче й була завжди поруч, та ні на мить не полишав його безпідставний внутрішній страх утратити її.

«А раптом знову закортить цій фурії зав'язатись у далекі краї, знімати своє кіно, робити надцікаві знімки тубільців і писати про це репортажі? Цієї втечі я точно не переживу, – не раз думав собі Жан. – А що робитиму? Чи буду здатен покинути поважну службу посла й податись її слідами? Гм... Але ж тепер вона не сама. У неї є я – її чоловік, і дітки. Ні, вона не втече. Такі не вміють зраджувати. Занадто правильна. О Боже, я щасливий...»

Жан поїхав у кількадедне відрядження до дальньої провінції. Через два дні Софія засумувала за ним. Вирішила знайти собі розвагу та вкотре трошки пригадати себе в роботі. Був спекотний літній сезон рижу. Саме в цей період обохнювала відправлятись на прохід за місто. Переклала всю хатню роботу на Лю, ранесенько приспала дітей і стала

збиратись на spacer. Якщо о цю пору року вийти за місто, то можна годинами любуватись буйними полями рижу, які тягнуться зеленою соковитою смугою аж до самісіньких гір. Софія любила бродити над каналами, якими була посічена вся посівна територія. Та були в цих прогулянках і трохи прикрі моменти, які щиро засмучували європейку, коли брала із собою камеру. Китайці, наче діти, встидалися бути перед фотоапаратом поважної білої пані, полохались незрозумілого для них процесу й тікали. Де там їх зазнимкуєш чи зафільмуєш? Цього разу надумала вдатись до хитрощів. Вирішила трошки замаскуватись, аби бути менш помітною серед корінних мешканців, бо мала таки надію, не привертаючи до себе уваги, зачаїтись десь між деревами та фотографувати не тільки красу природи, а й разом з нею й людей у передвечірньому сонці.

– Лю, – звернулась до хатньої помічниці. – Дай мені свій одяг. Піду в люди, наче китаянка. І парасольку дай. Раптом приймуть за свою і не помітять підміни? – тихенько засміялась.

Лю і собі нишком порснула, але чемно пішла до свого покою виконувати доручення.

І от, вбрана у чужоземний стрій, Софія почимчикувала до рижових плантацій. Ховаючись під парасолькою, намагалась дріботіти кроком, як справжня китаянка. Та високий зріст і довгі ноги видавали її навіть у такому доброму маскараді. Китайці одразу ж пізнали її по постаті. Омріяна непомітність перетворилась на цілу театральну виставу з численними глядачами. За лічені хвилини збіглась довжелезна процесія дітваків. Вони тупотіли позаду та сміялись, тицяючи пальцем у Софію. І хоч почувалася тепер комедіанткою, та сміялась з усіма за компанію, чим викликала зворотньо ще більший регіт.

«Китайців нелегко перехитрити... Вони навіть своїх власних богів перехитрюють...» – запише через деякий час у своєму деннику Софія.

Защепила парасольку в тонку паличку й повернулась додому, щоби перебратись у власне автентичне вбрання. За кілька хвилин хутко натягнула на себе вишиту сорочку, що передали їй минулого року з Яворівщини. Красиво оздоблені манжети та рукави, а на грудях невеличкий виріз. Дрібні елементи обліпили біле полотно різноманітними кривульками, клинцями та сосонками, старанно вигаптуваними блакитно-синьо-зеленими нитками. Поглянула на себе у люстро й залюбувалась.

Вдруге вийшла з дому до затишних алей каналів уздовж зелених озер рижових піль, що порозливались на велетенських просторах. Під захід сонця посходились до високих берегів власники цих територій. Вони блаженно споглядали за плодами своєї аж ніяк не легкої праці під ніжний спів птахів, що порозсідались на деревах та млосно наповняли простір переливами чистих нот. Окремі мешканці ближніх територій принесли у клітках домашніх пернатих друзів та розвішали ці конструкції на гілках дерев. Самі ж умостились поруч і заграли на мандолінах, наче робили музичний супровід крихітним солістам. Такого концерту не побачиш ніде в цілому світі. Було у довколишній картині щось тягучо-заспокійливе та велично-незрозуміле. Гармонія людини і природи, праці і її плодів, тиші та гомону. Але в чому ж таки крилась ця загадкова китайська іншість для європейки? Якщо заплющувала очі, то здавалось, наче відбуваються довкола якісь ритмічні веселі дійства. Та варто було зробити навпаки – розплющити очі й закрити долонями вуха, і ввижалося, що час зупинився або дуже дуже сповільнився в просуванні.

Софія дістала свою «Leica» і спробувала зробити кілька кадрів. У цю ж хвилину порушилась вся довколишня ідилія, почався справжній рух та пожвавлення. Камера сполохала обачних китайців. Застигла картинка реальності швидко зарухалася. Люди порозбігались від Софії у різні боки. Не прийнято було в них фотографуватись. І тільки з десяток малюків, що бігли за нею ще під час першого виходу з хати, сплющили личка в смішні гримаски й подивились у самісіньку камеру до знимки.

Пізніше зробила ще кілька фото природи й одного старенького сивого тубільця. Кадри обіцяли бути динамічними і невимушеними. Вкотре оглянула красу рижових піль і зазбиралась додому.

«Якби ж то українцям та з нашими родючими землями додати ще й тої вродженої несамовитої працьовитості, що так притаманна китайцям, тоді б у нашім краю почався би на правду золотий час і повний розквіт», – думала собі дорогою до хати. «В Україні зараз війна», – тяжко зітхнула. Чи прийде колись той час, аби знову могла приїхати на Батьківщину? Скучила. Шалено скучила за рідною землею. Навіть у тридцять дев'ятім році не змогла вже приїхати на похорон до батька. Сумні та прикрі часи настали там. Неволя й страх. Біда і біль. Для неї, що добре знає запах свободи ще з юних літ, рідна

земля перетворилась на одну суцільну в'язницю, гірку тюрму, закритий обмежений простір. Сьогодні з нею завжди поряд коханий чоловік, дорогенька матуся й діточки – її родина, її зміст життя, її гармонійне наповнення. З віком приходить переоцінка цінностей. І найболючіша вона тоді, коли настає час утрат. Досі на серці стікає сукровицею незагоєна рана по смерті батька. Звідтоді почала максимально сильно відчувати потребу в родинному теплі, нехай і на чужині. Думала, що подорожі – то рай. Але ні. Рай – це коли рідні тобі люди поруч. А подорожі? Трішки сумує за ними. От нехай підростуть діти, і тоді ще обов'язково поїде мандрувати. Разом із коханим Іванком. Кажуть, що рай там, де ти народився.

Та сьогодні її рай укотре перетворили на пекло.

Поверталась додому. Темніло. Сусідні вулички коло її оселі звично затягло ледь вловимим солодкавим запахом опію. З інтересом вдихала цей аромат і відчувала привабливість його тайни...

III. Гостя у ріднім краю (Львів до окупації 1939 р.)

Дивна це річ, як легко стати оригінальною та цікавою людиною. Часто вистарчає бути чужинкою серед групи «своїх»!..

Софія Яблонська. Далекі обрії. – Т. II, с. 5

У відчитовій салі панувала неймовірна задуха. Кількість глядачів, які прийшли послухати розповіді знаменитої галицької подорожниці, з кожною хвилиною множилась. Уже порозбирались усі вільні стільці, тому люди почали заповнювати простір у проходах настоячки. Минулі рази, коли Софія Яблонська приїздила до Львова, то була ще зовсім молодесенькою панянкою. Кажуть, цього разу навідалася до рідного краю з чоловіком французом та при надії. Йшов час. Люди все прибували. Хтось здогадався принести з десяток стільців із сусіднього бюро. Їх із гуркотом ставили мало не на голови вже сидячих гостей.

Софія ввійшла до салі раптово. Звідкілясь у приміщенні взявся шалений протяг. Він свіжим подихом обдав усіх присутніх, забираючи з собою геть через вікно липку стоячу задуху, що перед цим наглухо

заполонила кімнату. Метушня враз припинилась, і тільки поодиноким скрип паркету лаконічно завершував попередню какофонію звуків. На Яблонській була вишукана дополуднева сукня з тонкого сукна та елегантний сірий капелюшок. Леда помітна округлість форм видавала в лекторці близьке материнство. Виглядала впевненою і трохи відстороненою. У себе на Батьківщині цього разу почувалась гостею, експонатом кунсткамери, на якій прийшли подивитись охочі до сенсацій містяни. Вони виявляли шалену зацікавленість, але постійно сумнівались у правдивості її слів і незручними питаннями намагались підловити на якійсь неіснуючій брехні. Звісно, було й багато її симпатиків. Та віднедавна вразливість (можливо, викликана її теперішнім станом) навіювала нотки розчарувань. Можливо, й минулі рази було так само? Але тоді їй було дещо менше літ, тому могла не помічати цього, не відчувати, не брати в голову врешті-решт. Захоплена своїми мандрами та враженнями, абсолютно не рефлексувала в ті часи на оточення. У цьогорічній поїздці її супроводжував Іванко. І тільки завдяки його присутності не почувалася відірваним органом від рідного тіла Галичини, чужинкою серед своїх. Встала за кафедру, оглянула присутніх і трошки відкашлялась.

– Доброго дня, шановне панство, – після цих слів саля втонула у шквалі вітальних аплодисментів.

Голосно плескаючи в долоні та переходячи на овацію, публіка із захопленням обсервувала знамениту галицьку подорожницю, чарівного екзотичного метелика, жінку, яка, всупереч стереотипам, об'їхала, обійшла та облетіла майже увесь світ. Її блискучі репортажі публікували найпрогресивніші львівські часописи, адже Софія стала уособленням справжньої сенсації у міжвоєнній Галичині. Вона однаково вправно володіла кінокамерою, фотоапаратом і пером. Тому нечасті лекції у Львові завжди супроводжувались попереднім переглядом авторського кінофільму та серії фотографій, а в редакціях друкарень із нетерпінням чекали на кожен її новий рукопис із детальними описами карколомних мандрів.

– Дякую за ваші щирі вітання. Мені дуже приємно, – заговорила Софія трохи напружено, коли оплески нарешті вщухли. У натовпі вона очима розшукала свого чоловіка. І коли стрілася з ним поглядом, на

серці враз стало спокійно й затишно. Жан їй усміхнувся, і цього було цілком достатньо, аби знову відчутти під ногами тверду землю.

Позаду Софії на цілу стіну розтягнулась географічна карта, помережана ланцюжком червоних крапок. Саме за цими позначками всі присутні могли побачити маршрути її кругосвітньої подорожі. Сьогодні вона вкотре ділитиметься багатствами своїх вражень. До вух заморожених слухачів із її уст полетять дивні слова, наповнені магією: Марсей, Порт-Саїд, Джібуті, Кольомбо, Саїгон, Індо-Китай, Сінгапура, Ява, Балі, Австралія, Нова Зеландія, Тагіті, Сан-Франціско, Нью-Йорк, Париж...

Після лекції за традицією кожен присутній міг поставити Софії запитання.

– Чи за морями й океанами люди знають про Україну? – поцікавилась літня пані в окулярах з першого ряду.

– Подорожуючи світом, мені часто доводиться пояснювати іноземцям, що українці – це великий європейський народ, а Україна – це квітуча окрема країна, що постійно обстоює власну державність. Та мені дуже печально усвідомлювати, коли французи й англійці вперто асоціюють нашу культуру тільки з козаками в жупанах та з українським меланхолійним степом, оспіваним у свій час Бальзаком. Пояснюючи в заморських країнах різницю між нами та руськими, мені навіть доводиться малювати мапу, щоб ті, кому оповідаю, могли чітко усвідомити та побачити наочно місцеположення України. І ще, іноземці дуже дивуються, коли я їм говорю, що нас є близько сорока мільйонів, а наша територія у півтора раза більша за Францію. Ось така гірка правда. У світі нічого сенько не знають про наше з вами існування на планеті Земля. Нас наче й немає для них зовсім.

– Але є ж і щось доброго у тамтешніх краях? Я маю на увазі обрії, не обтяжені примхливою руйнівною цивілізацією? – прозвучало питання із дальнього ряду від молодого академіка,^[92] у його очах блукав неприхований захват та неймовірна ейфорія від зустрічі з самою Софією Яблонською.

– Так. Безсумнівно. Нині я вже оповідала вам про ці краї. Люди тії вберегли рідкісну діточу наївність. Вони щиро вірять у силу богів, що криється в явищах природи, у незриму присутність душ померлих. А ще вони вірять у духів. Добрих та злих. Скрізь на них підстерігає небезпека від міжусобиць, примх не завжди ласкавої природи,

рослинної трутки, кусючих комах і диких тварин. Та найбільша біда часто їх чекає від білошкірих чужинців, що припливають у їхні землі та встановлюють, наче мають на то особливе право, свої нищівні порядки.

III. Замріяна (Львів, 1939 р., до окупації)

*У моїх мандрівках з краю до краю я ніде не
зустріла раю...*

Софія Яблонська, 1934

Як тільки не називали національне казино львів'яни: й аристократичне, і графське, і шляхетне. Хоча найчастіше говорили просто: «казино Герхарда». Варто було тільки потрапити всередину будівлі, як через вишукану красу одразу ж віднімало мову навіть найвибагливішому поціновувачу архітекторських та дизайнерських родзинок. Просторий атріум з ажурними дубовими сходами освітлювався денним світлом крізь скляний овальний купол у вигляді гігантської парасольки. Грандіозна помпезність у поєднанні з аристократичною вишуканістю у перші ж секунди викликала нестримний захват серед відвідувачів. Вражало все: від унікальності конструкцій до сміливості виконання. Скрізь гармонійно царювали стримана елегантність та несамовита розкіш. Посеред декорів інтер'єру погляди людей завжди привертало помпезне венеціанське дзеркало, розташоване між першим та другим поверхами. Воно було складене, наче мозаїка, з великої кількості маленьких люстерок, оздоблених мереживною дубовою оправою. Арковане вінчання декоративною композицією у вигляді картуша та жіночого маскарона додавало конструкції особливої містичності.

– Знаєш, любий Іванку, – Софія зупинилась на сходах і задивилась у люстро, – серед певного кола львів'ян ходить цікава легенда, наче саме в цьому місці біля венеціанського свічада у теперішньому часі можуть перетнутися два паралельні світи з минулого життя та майбутнього.

– Кохана Софі, я завжди був реалістом. Але поруч з тобою мені іноді приємно помріяти і навіть довіритись твоєму баченню, – чоловік

узяв у долоню тендітну ручку дружини за самісінькі пальчики, підніс її до своїх уст і ніжно вкрив поцілунками.

Жінка всміхнулась. Якби хтось її тепер запитав, як виглядає справжнє жіноче щастя, то без вагань би відповіла: «Ось воно переді мною!» Дивилась на нього і тихо раділа. Раптом зненацька до них підлетів яскравий метелик. Павичеве око. Комашка зробила невеличке коло і всілась на Жанове плече.

«Яка ж вона прекрасна, ця літавка», – подумала жінка, роздивляючись маленьку істоту, що завмерла на кілька секунд і, здалось, наче теж розглядає її. «Така ж вільна і безпечна Божа краплинка, наче я в юні літа. Ну чого ти тут кружляєш межи людей у приміщенні? Тікай геть на волю, шукай свою квіточку в дівочому лісі на високій горі», – думала Софія, зачаровано роздивляючись маленьку літавку. Її заколисував дивний стан дежавю, але жодним словом не могла пояснити це відчуття. Чимось рідним та знайомим повіяло на кілька секунд. Наче все це вже колись бачила. «Цікаво, скільки живуть метелики? День? Місяць? Рік? Чи достатньо їм часу, аби встигнути насолодитись життям?» – жінка намагалася відпружитися від емоцій, що її переповнювали.

У якусь мить щось налякало крилату гостю, вона різко відсахнулася вбік, швидко злетіла, сіла на дзеркало і... зникла в ньому. Розвіялась, як туман.

– Куди вона поділась? – запитала розгублено в Жана. – Ти бачив? Вона залетіла прямисінько в люстро.

– Хто? – не зрозумів чоловік.

– Маленька літавка, що сиділа в тебе на плечі.

– Не було ніякої літавки, – відповів трохи занепокоєно. – Люба, мабуть, тобі потрібно трошки подихати на повітрі. Давай вийдемо на балкон. Тут шалена задуха. У твоєму стані я б не тільки метелика побачив, а й цілого крокодила, – чоловік обережно взяв за лікоть дружину й повів на широку веранду.

На довжелезному через увесь будинок балконі прогулювалось кілька закоханих парочок. Софія сперлась на широкі перила й глибоко вдихнула на повні груди повітря.

«А може, й справді щось примарилось?» – уже сама засумнівалась. Жінка всміхнулась і подивилася в небо, дашком долоньки ховаючись від сонячних промінців. Ціла згряя метеликів високо-високо на

лазуровому фоні покружляла над містом у якомусь дивному грайливому танку й полетіла собі геть. Зачаровано дивилась їм услід, милуючись гармонією живої кольорової хмаринки.

Жан обіймав свою кохану дружину із-за спини, цілував у шию та гладив долоньками через її животик свого ще ненародженого нащадка. А Софі тим часом дивилася в небо й усміхалась. Уже давно звик, що його дружина не така, як усі. І навіть тепер, стоячи в його обіймах, подумки, мабуть, зараз мандрує десь у літаку часів Екзюпері на якийсь ще не розвіданий та не уславлений у хроніці мальовничий острів з недоторканою людським прогресом природньою красою. Ох, уже ця Софі... Люба Софі...

V. Любов у справжнім Раю (Україна, Карпати до окупації 1939 р.)

*Небесна синява поринає у моїх зіницях,
наповняє груди, поширює серце, проникає у
кожну крапельку крові, і мені здається, що я
сама стала такою-ж прозорою і голубою, як
небо. Фізичне й моральне вдоволення проникло
на дні мого серця та наспівує йому свою млісну
пісоньку.*

Софія Яблонська. Діточа мрія

Тріумфальні львівські відчити завершилися, і подружжя Яблонських-Уден вирішило відправитись у Карпати. Подалі від людей і поближче до природи. Після надмірного шуму й гамору їм обом шалено захотілось усамітнитись. Кохання в Карпатах – особлива поетика. Звісно, не для всіх. Та коли це твоя земля, твоя автентична енергетика, твій незримо вписаний на скрижалях пам'яті генетичний код, тоді відбувається магія. Вона заколисує, бо по-материнськи з любов'ю пеленає у гармонію цілющої благости. Вона живить і зміцнює, бо по-батьківськи з відвагою дарує відчуття цілковитої безпеки. П'янке повітря тут вдихається навіть через шкіру, грайливо розвіває волосся та по-дитячому пустотливо лоскоче ніздрі. Сонце в Карпатах випромінює тільки першородну міць. А гори, ріка, ліси...

Про них можна писати й писати. І ніколи ці розповіді не будуть повними й завершеними, тому що можуть безконечно жити своїм особливим утаємниченим життям у сповільнених часом бувальщинах старожилів, стрімких переказах сучасних очевидців та емоційних враженнях завжди причарованих дивом туристів.

Вони лежали на вкритому картатим гуцульським коцом сіні й любувались зоряним небом та містичною повнею. Зовсім поруч поховались у темінь мальовничі гірські пейзажі. Натомість простір ще дужче сповнився звуками. Недалеко дзюрчала бистра ріка, захлинаючись у дзвінких нотах власного водограю. Пташки ще не позасинали й ніжно виспівували акапельні арії, зовсім не дослухаючись одне до одного. Це був найблагіший час мрій, ніжних обіймів та солодких цілунків. Радість переповнювала Софію так бурхливо, що виливалась через вінця й наповнювала увесь довколишній світ безумовною любов'ю. Нею хотілось невпинно ділитись, бо втримати у собі клекіт мажорно-ліричних емоцій ставало дедалі важче. Таки ось де він – справжнісінький рай. Під рідним небом в обіймах коханого.

– Ось поглянь, Софі, – Іванко перервав солодку мовчанку мрій, – зоря падає.

– А онде друга летить слідом за нею.

– Це, мабуть, ти і я. Десь там у другому паралельному світі. Бо ми завжди разом.

– А казав, що реаліст, – жінка засміялась і носиком занурилась у ямку між плечем та шиєю чоловіка. Вдихнула й затримала в собі. Як же вона мліла від запаху його тіла. Такого рідного.

– Я загадав бажання, – продовжив чоловік, пригортаючи до себе свою любов.

– Яке?

– Тільки на вушко.

Софія підставила своє вушко до уст чоловіка й моментально вся перетворилась на суцільний слух.

– Хочу, щоб твоє кохання до мене було вічним, – тихенько прошепотів він.

Чи може бути щось приємніше для щасливої закоханої жінки? Поцілувала в губи свого Жана й пообіцяла, що завжди кохатиме тільки його, аж поки не помре. Потім перевернулась на спину і вкотре

задивилась на зорі. А раптом ще будуть падати? Тоді й вона щось загадає. Закохані мовчки лежали перед екраном велетенського Всесвіту, задивляючись у видиму оку незвідану царину неосяжної глибокої тайни. Ні одна зоря більш не впала. У мріях та роздумах Софія заснула просто неба прямо на плечі свого Жана.

VI. Сон у сні (Галичина, Пустомитівський район, Германів, 1913 р. – Україна, Карпати, 1939 р.)

*Занадто добре спала я цієї ночі. Думки мої
ліниво тягнуться, мов дим із димарів, крізь
повітря просякле пахощами й сонцем. Мляве
самовдоволення панує в мому серці.*

Софія Яблонська. Діточа мрія

Крихітна кімнатка. Маленька Зося прокинулася від сильного кашлю. Уже кілька днів поспіль так. Посеред самого літа розхворілася. Сором який. Не бігає з дітьми, не бавиться. Сидить увесь час вдома. А по ночах надривним кашлем будить усіх хатніх. Зара знову прийде сонний татко і буде її лікувати трав'яними відварами й власноруч зготованими мікстурами. Ні в кого з дітей більш немає такого татка, як у неї. Лікує цілий Германів. Абсолютно безкоштовно. Їдуть до нього з усього району, і навіть із сусідніх міст. Колись врятував маленьку Зося, як була ще немовлям. Мама розповідала. Сам мовчав про цей випадок. Тяжко йому згадувати, як мало не втратив дитину. Знову закашлялась. Рипнула підлога за стіною. Так і є. Це татко прокинувся в сусідній кімнаті і вже встає з ліжка.

– Зося, моя Зося, – тихенько прошепотів, тільки-но зайшовши в кімнату. – Казав, що треба на ніч компрес. А ти не хтіла й не послушалась.

– Він кусає за шию, – поскиглила маленька дівчинка.

– То так має бути. Коли кусає, тоді йде процес оздоровлення.

– О, клади вже того компреса, – крихітка мала дуже тісний емоційний зв'язок із татком і відчувала з самого малечку, немовби є його продовженням у цьому світі.

– Та покладу вже. Сама ж знаєш, що покладу, – тихенько засміявся, а донечка й собі легеньке «хі-хі» додала.

– А казочку розповіси, щоб я з тим кайданом на горлі скоро заснула?

– Усе, що захочеш, моя зіронько, – чоловік уже рихтував лікування, а мала вперемішку із кашлем вирішила провести невеличкий допит:

– Скажи, татку, а ти маму любиш? Що таке любов?

Яка вона?

– Оце так питаннячко, – тато вже закріпляв лікувальне спорядження на крихітну тоненьку шийку.

– Любов – це доволі дивна штука, – раптом заговорив після певних міркувань. – Поки її справжню не відчуєш, будеш за неї сприймати все підряд. Але помилки в житті також дуже корисні. Без них важко пірнути глибоко аж до самої суті. А про наше з мамою кохання я лиш розповім коротеньку історію. І ти сама все зрозумієш. Ось послухай. Я завжди ще з юних літ хотів бути лікарем. Лікувати людей – це було для мене головним покликанням. Але ось я стрів твою матусю. І закохався по самісінькі вуха.

– А як ти взяв, що то вже і є кохання?

– Справжнє кохання робить дивні речі. Мама твоя зі старого священичого роду. Та ще й одна в сім'ї. Батьки вирішили віддати її тільки за священика. У мене не було вибору. Я подумав собі, прикинув, як воно має бути... і став священиком. Ти бачиш, як воно просто? Для справжнього кохання немає нічого неможливого. Заради нього варто здолати будь-які перешкоди. А іноді й відкласти вбік свої найулюбленіші справи. І я на деякий час так і зробив: відклав у бік мрію свого життя – стати лікарем. Бо дружина стала тоді моїм цілим Всесвітом. І тільки згодом я навчився поєднувати діло священика та лікування хворих. Колись і ти стрінеш свого легіня. І, можливо, відмовишся від свого найомріянішого шляху. На певний час. Зрештою, життя саме розкладе на твоєму шляху і випробування, і ласку. А ти, головне, завжди будь чесною. Насамперед перед собою. Бо докори сумління – найстрашніший суддя. А як будеш робити все по совісті, з любов'ю і за покликанням, тоді ніколи ні про що не жалкуватимеш. І докорам сумління назавжди буде закритий шлях у твою душу. Усе в тебе буде гаразд, квіточко моя покойо`ва, піно моя мо`рська. Ось побачиш.

Татків голос і тепло огорнена шийка приспали маленьку дівчинку за кілька хвилин. Чоловікові навіть не знадобилось розповідати казку. Зося стрімко полетіла в сон. І от у сні вона така собі доросла пані. Йде вуличками невідомого міста. Будинки там дивні, а люди чужі і вдягнені у смішні одежі. Але усі всміхаються й вітаються до неї. І вона відповідає їм доброзичливою усмішкою й легенько киває голівкою на знак вітання. А небо таке світле-світле, сонячне. І ціле життя велике-велике попереду...

Прокинулась. Шуміли дерева. У самісіньких верхівках. Ранок. Солодко потягнулась. Зненацька біля своєї голови побачила дивної краси яскраво-червону квіточку. Поруч спав Іванко й рівномірно сопів. Тихесенько зірвала нарядну красуню й легенько полоскотала нею обличчя коханого. Іванко, не розплющуючи очей, всміхнувся, притягнув до себе Софію та й міцно стиснув в обіймах. Вранішні пташки зачинили солодких пісень. Природа довкола теж прокидалась. І небо було таке світле-світле. Сонячне. Як щойно у сні. Подивилась на Жана. Залюбувалась. І раптом пригадала таткові слова про справжнє кохання. Ось воно. Біля неї. І це варте того, аби залишити трошки свою роботу, посунути її на деякий час убік. Ненадовго відкласти. Усі відчити, письмо й поїздки нехай почекають.

Не знала й не здогадувалась, що це був її останній приїзд на рідну землю...

IV. Політ (Париж, 1971 рік – Львів, 1939 рік до окупації – Львів, 24 серпня 1991 року)

Як тільки бажання втечі візьме верх над усіми почуттями – то це так нетрудно, так просто, що я сама до себе всміхаюся на думку, що моя пригода іншим видається неймовірною казкою, а то й «нечистою справою»! Власне, на злість тим людям, тепер мені їх осуд став зовсім байдужий. Може, саме тому я почувую себе вперше у житті безмірно вільна. Тепер надійною лишилося тільки двох суддів: небо і я сама.

Софія Яблонська

Малесеньке авто, ущент розчавлене потужною вантажівкою, лежало перевернуте на бік посеред дороги. Тепер воно було схоже на пім'ятий великий аркуш фольги. Винуватець аварії заламував руки та щось нервово пояснював жандармам. Із салону легковика медики обережно витягали сильно травмовану непритомну жінку.

– Здається, вона кліпнула повіками, – зауважив один із лікарів. – Мадам, ви мене чуєте?

– Скільки часу пройшло від зіткнення? – запитав жандарм у водія вантажівки.

– Десять хвилин, – ледь чутно відповів той.

«Десять хвилин... десять хвилин... десять хвилин...» – кволими потічками ще ледь ритмувало в скронях Софії. У примарній проекторській кімнатці механік ще намагався склеїти обірвану кінострічку її фільму. Йшов час. Нарешті, після добросовісних спроб відновити показ, сердешний махнув рукою і голосом лікаря з реанімобіля проказав наступну фразу, як вирок: «Ми зробили все, що могли». У цю ж мить в салі кінотеатру остаточно вимкнули світло. Жодного звуку від обурених глядачів. Усі розійшлись по домівкам. Кіно скінчилось. Раптово.

* * *

Софії здалося, що всміхнулась. Сама до себе. Чомусь так легко і приємно стало водночас. Тепер вона високо-високо в небі. Літає. І зараз знову літо. «Рвіть троянди, доки не пізно... Carpe diem^[93]», – пронеслось довкола божевільним вихором шалених вібрацій. Влетіла у величезне розчинене вікно. Що це за будинок? Як же тут просторо... й порожньо. Здалось, наче вже була тут колись. Усе таке знайоме погляду, і зовсім поруч блукає якийсь ледь вловимий рідний дух. Бракує тільки лиску та звуків людських голосів. Чому такий занепад? Де всі? Було ж колись тут інакше. Щось не так. Полетіла через цілу салю у розчинені двері. Який великий простір. Висота приміщення від самої підлоги і аж до прозорої стелі, що впирається в самісіньке небо величним куполом, схожим на парасольку, вражає своїми масштабами. А в глибині неосяжної салі красуються розкішні мереживні дерев'яні сходи, що ведуть півколом у якісь нові лябіринти навісного другого поверху. Раптом на середині цих сходів коло гігантського дзеркала побачила пару, що зіткнулась з повітря, як привид з минулого. Це були

чоловік і жінка. Вони обіймались. У цю ж секунду довкола них спалахнуло світло й почали нізвідки з'являтися інші люди. Зазвучала музика. Вальс Штрауса. Ще кілька секунд перед цим відсутня розкіш лізла тепер з усіх боків. Довкола вже бігали офіціанти й послужливо пропонували гостям шампанське у бокалах, виструнчених на широких тацях. Жінка на сходах провела рукою по волоссю чоловіка, а він усміхнувся їй у відповідь, узяв тонку ніжну ручку за самісінькі пальчики, притягнув до уст і вкрив поцілунками. Довго цілував. Яка ж до болю знайома картинка. Звідкіля знає цю пані, і чому такий рідний образ чоловіка? Підлетіла близько-близько. Сіла йому на плече. Який же то був рідний запах. Вдихнула й мало не зомліла, бо захлиналась від хвилі якогось нестримного божевільного щастя. Після палких поцілунків пані усміхнулась щасливою усмішкою і тепер дивилась на неї своїми красивими чорними очами.

«Гм, то вона мене бачить? Хто ж я тоді? І що відбувається довкола?» Від несподіваної зустрічі поглядами щось схоже на серце закалатало всередині літавки. Злякалась, здійнялась у повітря. У сум'ятті втратила орієнтир і полетіла прямо... в дзеркало. Але скляна площина люстра несподівано прийняла її до себе, бо на очах перетворилась у чисте прозоре повітря в самім високім небі...

* * *

...І знову політ. Що це за таке надсучасне місто? Чому не покидає дивне відчуття, наче знайомий тут кожен куточок? Свіжість, воля і спокій. Повний дивний внутрішній спокій. Неймовірний п'яний стан радості і свободи. Такі емоції мляються десь на найпотаємніших струнах пристрасної душі, що так довго спала. Ніщо більш ніде не тримає. Раптом тихо-тихо, наче в противагу до шаленого польоту, почувалась знайома ніжна мелодія й слова: «Ти признайся мені, звідки в тебе ці чари...» На звуки пісні підлетів до неї метелик. Спочатку один, потім другий, третій, четвертий... Їх було тепер так багато. Зрозуміла нарешті, хто вона, і що це за місто, і чому така щаслива. За лічені хвилини стало зовсім шумно. На вулицях вже клаксонили автомобілі, трінькали трамваї, звідусіль чулися голоси людей та максимально візуалізувався рух великого й безсоромно красивого Львова. Куди йдуть ці всі люди? Як же їх багато! Усі всміхаються. Нині, мабуть, якесь велике свято! Життя шалено прекрасне! І вільне! Скільки живуть

метелики? День, місяць, рік? Утім, це неважливо. Бо добре розуміє знову, як і колись у далекій молодості минулого життя, всю мудрість магічних двох слів: «Carpe diem».

Велика згря метеликів, як райдужна хмара, здійнялась у небо, зробила почесне коло наді Львовом і відправилась далеко-далеко за обрій. Полетіла з ними й мандрівна літавка назустріч новим почуттям у пошуках своєї червоної рути, яка цвіте раз на рік у величних і завше казкових Карпатах. Вона знову була по-справжньому щасливою, адже повернулась нарешті додому і попереду неї стрімголов бігло її нове втілення завдовжки в шалену подорож. Життя занадто коротке, аби зволікати...

Ніка Нікалео

Червоний мак на Монте-Кассіно

Потяг Варшава – Львів прийшов вчасно. На вулиці пахло шміром^[94] і вранішньою кавою. Люди метушилися на пероні: валізи, великі пакунки і навіть маленький йоркшир на руках у якоїсь дівчини... Було тепло, але свіжо, легкий вітерець сором'язливо зізнавався, що нещодавно прогнав із цього закутка неба дощ. Сонце несміло просувало свої прозорі жовті віїки крізь шпаринки склепінчастого покриття вокзалу на сходи Двірцевої площі. Півстоліття тому снувала люкс-торпеда автотриси, єдиний тоді сучасний швидкісний потяг. Був більше схожий на автобус... Незліченна кількість автівок стовбичили тут уже з самого ранку: сигналили, пхалися одна поперед одну, наче були з мармуляди. Водії злилися, розмахували руками, декотрі, поспішаючи, просто посеред руху зупиняли свої агрегати і виштовхували валізи подорожників та їх самих на головний вхід.

Вона всміхнулася. Закурила тонку коричневого кольору цигарку. Все так, як і тоді, як сто літ тому. Хоча вона ще не до кінця в тому впевнена. Здається, тоді аж стільки люду не було.

– Зося, візьми мою торебку, прошу, – вона звернулася до своєї супутниці, витягла з сумочки рукавички.

У всій її постаті відчувалася шляхетність і витонченість. Рухи були неквапними і плавними, незважаючи на похилий вік. Акуратна зачіска з сивого, красиво вкладеного волосся виступала з-за країв капелюшка. Її компаньйонка, на противагу їй, молода рубенсівська жінка з великими руками і важкою ходою легко закинула на валізи ще й постійний жіночий аксесуар вагою певно у десять кіля, судячи за звуком, з яким він гепнувся зверху:

– Так, ясно! – відрізала з військовою виправкою.

Їх чекало авто від готелю. Водій, зауваживши непересічну жінку в супроводі, одразу ж вискочив із машини й поспішно допоміг їм сісти, завантаживши перед тим багаж. Пані поволі влаштувалася на передне сидіння «Шевроле», акуратно поставивши ногу біля ноги у лакових пантофлях на невеликих широких обцасах.

– До готелю, пані Ірено? – поцікавилася про всяк випадок Зося.

– Найперше на Личаків, прошу.

– Але, може, ми би поселилися в готелі? Розставили валізи. Вам потрібно перепочити, поснідати. Врешті-решт спожити ліків. Адже цвинтар нікуди не подінеться, – переконливо доводила молода жінка.

– Ну, добре. Маєте рацію, Зосю, – всміхнулася пані.

Авто плавно рушило з місця, а гостя зачудовано розглядала крізь його вікно старе-нове місто Львів. У її очах, сповнених туги і жалю, читалося здивування і втіха... Місто було знайомим і незнайомим водночас. Двірцева площа, вся порізана парковками для машин та численних автобусів, трохи гнітила кількістю транспорту. Який усюди їхав, тикався, нервово сигналив... Колись мало який автомобіль під'їжджав до вокзалу, переважно фіри та електричний трамвай із причіпним кінним вагоном. Людей теж було значно менше. І простішим був їхній одяг. А ще мова! Зараз звідусіль чулася та, якою тато говорили вдома, якою вчилася бути собою, мелодійно звучала українська.

– Прошу пана, опустіть мені вікно трохи, – із задоволенням попросила мовою свого дитинства. – Дякую! Водій одразу ж виконав її бажання, і вона знову почула гомін вулиці та її квапну розмову. Люди все так само вдягнені здебільшого у сіро-чорного кольору одяг, однак значно добротніший та помітно дорожчий. І це ще тільки вокзал!

Львів дихає фатиноювю мрякою і цілує мжичкою. Це її місто! Вона досі любить його вогке дихання з ароматом прілого листя. Світло сучасних ліхтарів, огорнене вельоном із густого туману, злегка нагадує гасові лампи. Вигадливо скручене жовто-багряне листя витанцьовує фокстрот у парі з вітром *«бабиного літа»*:

Як почуєш серця зов,
Як заграє скорше кров,
Не турбуйся, не лякайся,
Бо це любов...

Це її місто! Вона його відчуває досі, хоч почуття ті дивні, наче уві сні. Ось тут, уздовж Алеї Фоха,^[95] колись росли листяні дерева, а за кованою огорожею справа стояли невисокі будиночки, а зараз якісь маленькі склепи, кнайпи та тротуари, на яких знову ж повно людей... Усе було те ж саме, на своїх місцях, але геть по-іншому. Авжеж, чому тут дивуватися, адже минуло замалим півстоліття, відколи вона ходила

цими вулицями востаннє. Тут вона прожила всю свою юність, у Львові залишилася її найрайдужніша частина життя.

Крізь прочинене вікно холодні краплинки легонько поколюють обличчя, збираючись у більші крапельки, скочуються вилицями й запалими щоками, солонішають і затримуються на підборідді схилоного на бік обличчя. Вона промокує їх носовичком і всміхається місту своєї любови й молодості. Більше вона сюди ніколи не повернеться. Нині було перегорнуто назавше ту сторінку її життя...

Повз проїжджають новочесні трамваї, їхнього руху майже не чути. Не лякають вони своїм скрипом та дзеленчанням, як німецький електротранспорт на початку сторіччя у Лемберзі. Львів уже зовсім не той. Здавалося, наче вона заснула і прокинулася в іншій реальності. Та зрештою і не сподівалася незмінним побачити свій Lwo`w.

Готель було заброньовано заздалегідь у самому серці міста. Неподалік, на пляцу Шашкевича, колись розташовувався її рідний навчальний заклад – Вищий музичний інститут ім. Лисенка, що нині переїхав на вулицю імені її дядька Остапа Нижанківського. Багато ж води утекло з тих пір... У партері того ж готелю дотепер ресторація з невеличким новітнім додатком – кав'ярня, у якій вона часто тоді виступала з бендом. Розташувавшись у номері, спустилися туди до сніданку.

У закладі було затишно і нелюдно. Кава до сніданку несамовито ароматизувала приміщення. М'які оксамитові диванчики та крісла, демонстративно великі ляmpi при столиках – усе це створювало сучасний комфорт. У серці трохи защеміло... Пам'ятала її як значно вишуканішу ресторацію при готелі, де часом підробляла і вона, і її однокурсники. Тут теж тоді грав джаз-бенд. Проводили різні вечірки, карнавали в самому центрі Львова. Тоді то був найвідоміший і найліпший готель міста. У його партері розміщувалася також і перукарня з її улюбленою фризієркою Ганусею. Було вельми зручно одразу після занять у Нижанківського, який мав за правило призначати їх пізно по обіді, прибігати до Гандзі на укладку фризюри на вечірній концерт. Такі теплі й лагідні спогади розливалися уявою, наче та кава у роті.

Пані обережно відпила ковточок, прицмокнувши. У її віці такий напій – то є розкіш. Але бути тут і не відчутти цієї хвили Львова не могла. Тому розсмакувала з глибоким задоволенням ту густу коричневу

рідину, притискаючи її до піднебіння й розтягуючи краплини гірко-солодкої смакоти у роті.

– Гарно, що ти обрала номер з виглядом на Маріїнський пляц,^[96] моя дорога.

– То площа Міцкевича, моя пані.

– О так, певно, – погодилася жінка, чудово розуміючи, що за 50 років багато чого змінилося. – Зосю, я хочу піти на цвинтар одна. Не треба мене супроводжувати, добре?!

– Пані Ірено, я не розумію...

– Нічого не трапиться, не хвилюйся. То дуже особистий момент, – пояснила.

Пройшлася з Зосею ще вздовж Академічної, хотіла зазирнути до найбільшої і найвідомішої цукерні тодішнього Львова – цукерні Залевського, смаколики з якого доставляли по цілому місту і за його межі. Усе свіженьке, щойно виготовлене чи спечене. Тістечка по-королівськи відтам Бонді часто купував їй після концертів. Знав, що вона їх обожнює, але не надто зловживає. Не могла дозволити собі погладшати. Тож траплялося так, що мусив сам їх і з'їсти. Був солодкоїжкою, ласуном – не дуже страждав через те. Це місто в її уяві повністю асоціювалося з ним і танго протягом довгих літ її життя, а зараз Львів цю ілюзію поволі розвіював. І її це бентежило, злегка пригнічуючи.

Враз у пам'яті виринула одна подія.

Скоро мав бути концерт. Готувалися посилено усім бендом. Ірина репетирувала з ранку до вечора, і Бонді в усьому її підтримував. Відчувала, що не мислив себе без неї. Вона стала його музою, його талісманом. Усі пісні писав для неї. Бачила це, усі бачили. Ще не встигла засвітитися на варшавських підмостках та інших міст Польщі, а вже була такою відомою солісткою «Ябця». Він став її променем у музичному житті. Він, такий чуйний і романтичний, більш тонко і глибоко відчував музику і життя. Усе наче крутилося довкола нього, умів притягувати людей і події. А Львів постійно перебував у вирі подій: насамперед музичних і політичних. А Богдан був великим патріотом, щиро любив свою Стрийщину, де народився, свій Львів, де творив. Жваве життя міста, його багатонаціональний

колорит вабив його і допомагав розвиватися та йти їм обом уперед обраним шляхом. Навіть не уявляла, чим би мала зайнятися, якби жила десь у Перемишлі чи Любліні. Стримане виховання сестер Василіанок, яке дістала дівчинкою, організованість, яку дала скаутська організація «Пласт», створили той необхідний фундамент, на якому загартувався її характер, який навчив мозок мислити стратегічно, ставити цілі й досягати їх, ідучи далі, до своєї вершини. А Бонді їй допомагав і був, наче янголом-охоронцем.

– Ірусю! То о вісімнадцятій біля входу в фільгармонію, так? – крикнув їй навздогін, коли вона вже перебігала з дівчатами вулицю. – Пам'ята-ай!

– Буду-буду! А потім – на дансинг, – і весело розсипалася сміхом на всю Краківську площу,^[97] де вони мали намір сісти на автобус до Брюхович.

– Але вже йому крутиш голову, Ірцю! – підморгнула подруга.

– Я?! Та де там! Ми просто гармонійно співпрацюємо. Ми партнери, – удавано байдуже відповідала худорлява русявка.

– Ну, добре! Не хочеш казати – не кажи. Нам все одно це видно. Правда, Любцю? – не наполягала подруга.

Ірина не брехала. Просто не хотіла таємничити у свої щасливі стосунки нікого третього. Їй здавалося, що може ненароком забруднити той їхній один на двох із Богданом світ, який витворився наче з нічого, а насправді з великої любові, першої любові до музики. І від того їхнє надбудоване кохання було таким певним і зцементованим цією стихією, завороженим і прозорим, наче гірський кришталю. Її думки м'яко обвивали його образ і слова, що він їй говорив, п'янили розум і солодко каламутили душу. Там було місце лише для нього. Тож ніхто інший не мав права туди навіть зазирати, аби своїм непевним оком не наврочити це щастя.

І хто би міг подумати, що слова однієї з його пісень стануть такими співзвучними їхнім життєвим колізіям:

Ще раз поглянути на тебе,
З тобою стрінутись ще раз,
У вечір, як зірки засяють в небі,
В осінній вечір, як тільки день погас.
Ще раз піти удвох з тобою,
За руки взявшись, як колись,
В гаях стежками осінню сумною,
Де перший раз ми давно зійшлись...
Прийде ще час, коли затужиш ти за мною,
Прийде ще час, коли згадаєш наші дні,
Може, тоді любов ти зрозумієш мою
І, може, за ту любов вдячна будеш мені...

Та Богдан був не просто музикантом, юристом, але й щирим поборником української державності. У це Ірина не втручалася. В юності вважала цей аспект життя не в силах і владі творчої інтелігенції, співачки і жінки. Свідомо уникала таких речей. Уникала розмов на такі теми, їх єднала інша стихія, потужніша і більш близька та зрозуміла їй.

Пригадалося їй, як багато вони виступали разом із «Ябцём». То ще було до «Тео-джазу», який зробив її відомою по всьому Радянському Союзу. А поки Черче, Трускавець, музичні вечори і карнавали у Львові. Бонді там був і швець, і митець. Він писав пісні, грав на акордеоні, на піаніно. Унікальний і неповторний. Тоді ніхто з них не підозрював, що він справедливо стане батьком перших естрадних українських ліричних пісень. Танго, фокстрот, джаз, усі найновіші і наймодніші музичні віяння, що докотилися до Львова.

– Іренко, треба подумати про те, щоб їздити з концертами не тільки тут. А рухатися значно далше, – якось, обійнявши, прошепотів їй на вушко.

Чорна, оксамитова темрява неба хитро позирала на них крізь дірочки сяйливих зірок. Прохолода чіпала за босі ніжки у відкритих пантофлях і не давала повністю зануритись у мрії. Раптом розвиднілося – з-за завіси хмар випірнув місяць. Іра всміхнулася і сказала:

– Ой, та ж куди їхати, Бонді? До Америки, може? То я зовсім не проти! То дуже цікаво... хоча і тут є де гастролювати і розвивати сучасну музику.

– Своє треба розвивати, ти права. А в Америці, там і без нас не бракує талантів. Одна Елла Фітцджеральд чого вартує. Там особливе виконання, негритянське, часами брутальне. А ти тут особлива. З глибокою українською ліричністю, розумінням цього краю, його неповторності й краси могла б зайняти по праву належне місце на сцені. Треба думати, як рухатися далі, треба поговорити з Ябком серйозно!

– Дякую, Бонді! Ти такий милий. З тобою хоч за небокрай, – вірила кожному його слову, хотіла чути про спільні плани і мрії, про спільне життя. Але і боялася таких думок...

Бонді пригорнув її міцніше, дивився своїм глибоким, сповненим бажання поглядом просто у вічі... Десь глухо лунав фокстрот «Ти з любови собі не жартуй», спокусливо закликаючи. Там у кабаретовій салі на невеличкій сцені, але ліпше сказати підвищенні, уже півгодини віддувався за усіх сам Яблонський і Кос... Бонді, певно, спеціально попросив їх себе хоч кілька хвилин не турбувати.

– Йдемо до танцю! – гукнула і потягнула його за руку досередини.

Його, так ніжно і романтично налаштованого, трохи спантеличив її несподіваний вибрик, помітила це. Але не в силі опиратися її темпераменту й характеру, він подався за нею.

Згодом Тадзьо стане відомим українським композитором Кос-Анатольським, доживе похилого віку. Матиме таке, як-то кажуть, щастя. Але аж такого, що одного разу на власному концерті відхреститься від особисто написаного твору, мовляв, «не мій, то не я, то все мої учні. Але файно, дуже файно». І що тільки з нами робить старість!

«Ой, не хотіла б жити сто літ! То забагато», – купалась у своїх спогадах і думках, ідучи попідруки з Зосею. Занило коліно, і вона поглядом пошукала шофера, який мав їхати за ними слідом.

– Пані ще не втомилася? – раптом запитала та, наче почула її думки.

– Так.

– То сідаймо в авто?!

– Не! Не хочу. Ліпше зайдемо десь тут у цукерню. Запитай у шофера. Мусить знати, – раптом запрагла чогось солоденького і викурити цигарку.

На Пекарській, неподалік розташувалася ще одна маленька цукерня. Присіли там. Пані Ірена витягла з лакованої білої торібки пігулки й запила їх водою. Довгі пальці красивої артистичної руки спотворили артрозні нарости, оксамитова шкіра зібгалася і побабчилася, вкрившись віковими плямами. Зараз нічого не боліло, але часами, особливо тоді, коли приходила холодна осінь з її затяжними дощами, біль ставав колючим і нестерпним. Лондонська погода давалася взнаки...

На цвинтар справді пішла з Зосею. Лише попросила її зачекати на головній Личаківського, неподалік, а сама підійнялася на поле майже вгорі, де були поховані батьки. Повмирили один за одним у далекому п'ятдесят сьомому. Кажуть, що споріднені душею люди довго один одного не чекають. Родичі справили добру на той час могилу. І доглядали за нею. Поклала квіти й запалила свічки. Помолилася. Очі не стримали сліз. Серце боліло і тисло, бо не змогла більше ані з мамою, ані з татом побачитися аж до смерті. Війна розлучила їх назавжди, навіки. Але певно, що недалекий вже той час, коли зустрінуться знову їхні рідні душі в ліпшому світі.

– Зосю! Зосю! – гукнула тремтячим голосом.

– Так, пані! Уже йду до вас, – і компаньйонка танком посунула вгору до пані Ірени.

– Допоможи мені зійти. Вертаємося до готелю, – втерла хусточкою сплукані очі. – Зле почуваюся...

Та попри погане самопочуття все ж увечері, коли було небагато студентів, зайшла на хвилю до колишнього музичного інституту. Мусила. Знала, що приїхала до Львова востаннє. Приїхала попрощатися.

Інститут називався тепер музучилищем. Тут на Шашкевича були її рідні стіни. Привіталася з черговою, яка звично, як і півстоліття тому, видавала ключі від класів через віконце-амбразурку справа від входу. У коридорах так само перегукувалися різні інструменти, звучали різнотемброві голоси, віддаючи луною і перекочуючись поверхами та дзенькотом по високих вікнах.

– Доброго вечора! – кивнула привітно.

– Доброго вечора! – люб’язно відповіла жіночка з журналом у віконечку, навіть не подумавши запитати, до кого ця незнайома пані, настільки впевнено вони з Зоєю увійшли. Пані Ірена одразу ж скерувала підійматися сходами справа до концертної салі. Перед широкими дверима, як і тоді, сиділи студенти зі своїми інструментами. Але їх було та-ак багато! Кожен всоте репетирував своє, і від того творилася оглушлива какофонія, у якій, попри все безглуздя хаотичної музики, відчутно виділялися різні мелодії для звиклого до такого галасу вуха. Чула Чайковського, Вівальді і, здається, навіть Вагнера, якого ну ніяк не сплутаєш зі ще кимось. Всміхнулася. А тоді майже розчахнула праву половину дверей і зайшла всередину. Сіла скромно в кутику навпроти вікон. Любила і раніше там проводити час на чужих концертних виступах, хто співав вправніше, раніше розпочавши співочу кар’єру. А зараз потрапила на чийсь репетицію, попередньо попросивши дозволу. Репетирували російські романси, співала молода сопрано глибоко і надривно...

– Рахманінов, – прошепотіла Ірина і вкотре всміхнулася.

Пані Ірені видавалося, що зайти сюди вдень – означало привернути до себе увагу. А хотілося спокою і тиші для власних спогадів і роздумів. Але, на щастя, нікому не було діла до зграбної і вишуканої літньої жінки. Львівська богема звикла до таких своїх старіючих оперних дів, професорок і просто викладачок класичної музики. Належність до світу якої накладає відбиток аристократизму і незначної відстороненості від світу грішного на кожного і кожну втаємничену особу. Пані втішилася своїй непомітності. Зося нічого не запитувала. Вона взагалі мала талант не заважати. Особливо не турбувати Ірену, коли та занурювалась у свої думки і спогади...

Лекції у консерваторії займали купу часу, але й давали таке необхідне глибинне знання й орієнтацію в музиці. Закладали фундамент на все життя. Ірена любила вчитися. Із задоволенням приходила на лекції, репетиції та спец. Однак поза стінами музичного інституту обрала сучасну музику. Найбільшого розвою здобували тоді і набували дансинги та джаз. Стали модними оркестри з так званим американським репертуаром. І «Ябцьо-джаз» став одним із найпопулярніших і найулюбленіших.

А Бонді став батьком музики їхнього джаз-бенду. Він творив неймовірні ліричні пісні, яким судилося стати популярними і пройти

крізь роки. Їх співали скрізь і всюди. Кожне нове творіння ставало, як тепер би сказали, хітом, а тоді шлягером, що означало з німецької цвях сезону. Бонді їх просто народжував один за одним. А Ірця стала його музою, усі пісні присвячував їй. Він умів глибоко відчувати меланхолійність та пасіонарність своєї землі, її глибоку тугу та віру в почуття, любов і дружбу, красу і вірність. Його повне занурення і захоплення тим, чим займався, запалювало інших. Довкола нього все оживало та крутилося – це була справа усього його життя. На додаток ще й уся його чоловіча привабливість, вроджена інтелігентність та неймовірний шарм творили йому ореол переконаності і впевненості, що так вабить жінок. У нього неможливо було не закохатися.

В одному з гастрольних виїздів, здається, то було у Черче, помітила, як він спостерігає за її виконанням зі сцени. Буквально таки не зводив з неї очей. Підморгнула йому, співаючи. Він усміхнувся у відповідь і не перервав свого захопленого споглядання. Що тоді бачив у ній, чим захоплювався – не розуміла ще тоді. Їй лестило його кохання до неї. Бо ще не відчувала себе особливою, докладала чимало зусиль, аби вирізнятися з великої кількості тогочасних виконавиць, і працювала, працювала. Немилосердно репетирувала і вчилася, брала уроки вокалу, іноді доходило аж до запаморочливої втоми, коли приїжджала з концертів у край виснажена, осипла і просто-таки падала з ніг прямо в ліжко. Це був саме такий вечір. Мала тоді понад півтори години концерту з невеличкими перервами на інструменталку, коли виходила зі сцени трохи помовчати, давши перепочинок зв'язкам. А коли повернулася, упала на облямовані корункою простирадла вбрана і взута. Відчула крізь сон, як Бонді турботливо й обережно роззув її, розшпилив і зняв із неї блузку, стягнув широку концертну спідницю. І то все так нечутно, ніжно і лагідно. Найменш зрозумілим для Ірени залишилися стягнені панчішки, чарівно відчеплені від пояса. Чула лише його поцілунок «На добраніч»:

– Спи моя зіронько, моя паняночко...

Саме той поцілунок чомусь запам'ятався їй назавжди і навіть зараз, здається, зігрів вуста. Та йшов тридцять дев'ятий рік кривавого ХХ сторіччя. Нацисти впевнено кроїли під себе Європу, знищуючи усіх незгодних на своєму шляху. Підбиралися до Львова...

– Бонді, любий, ну навіщо ти лізеш у цю політику. Наше діло – музика, вона понад усім. То не наша справа! – переконувала Богдана Ірина. – ЗУНР, УНР чи Польща – нема різниці.

– Ти дуже помиляєшся, Ірυσю. Це далеко не так, і це надзвичайно важливо розуміти свою ідентичність, належність до історії та культури. Я є українець і ніколи того не зрічуся. Українська незалежність важливіша за усе. Чи ж не ти у Пласт ходила, любя?

– До чого тут це? Скаутська міжнародна організація.

– Але вона об'єднує всіх українців у світі.

– Але ми живемо у Польщі. Як з тим бути, Бонді?

– Я не буду з тобою сперечатися, любя моя. Кожен діє так, як він відчуває і вважає за потрібне. Мені шкода, що ти мене не розумієш. Бо зараз дуже добрий історичний момент для України. Більше такого шансу може і не бути.

– Богдасю, коханий, ти усвідомлюєш ситуацію?! Іде війна! Уся Європа в вогні! А твої плани і задуми мені незрозумілі. І це зашкодить нашій спільній справі, під ударом Ябцьо, Тадзьо, я кінець кінцем. Залиш то, любий, я тебе так прошу!

Завше такий м'який і поступливий Богдан робився штивним і міцним, мов скеля. Не знала його таким. То був якийсь зовсім інший чоловік. У такі моменти в ньому пробуджувався магістр юриспруденції і затаятий український патріот. Може, це і справді добре для України, але це так шкодило їй та їхнім спільним великим планам на життя.

Одного дощового вечора Бонді зник. Просто пішов в один із днів, коли вона була на лекціях. Повернулася пізно, а в хаті – пустка. Він поїхав у Хуст і, кажуть, приєднався там до таких же запеклих поборників державності.

Душу роздирало на клапті. Тільки тепер, в останні дні суперечок і непорозумінь, почала відчувати, наскільки близьким і рідним був він для неї. Скільки тепла й любові до нього таїлося в її серці, наскільки прикипіла до нього її душа. У якій зараз потемніло і пекло вогнем неблаганного розпачу та незворотності. Хотілося плакати, ридати! І ані сльозинки не вичавлювалося з її очей. Тоді вона лиш зрозуміла, що відтепер має вирішувати усе сама. Завжди. І не давати волі почуттям. Мислити тільки раціонально. Тільки так могла тепер орієнтуватись у цьому швидкозмінному воєнному світі.

На дворі лило так, наче хтось прострелив небесне склепіння з великої гармати. І час по часі далі провадив канонаду важкою артилерією. У відповідь скалилися хмари і реготали, зловісно реготали. Ірена хоч і мала загартований пластунський характер, та усе ж надривна рана і пустка, що утворилися в тім місці, де вона берегла їхню з Богданом магію, пекуче боліла і творила якесь незбагненне провалля. Сіла на підвіконня вікна кімнати, яке виходило на площу Ринок. Вода заливала ряди і ляди, на яких ще вранці було повно сільського краму, метушився базарний люд, галасували продавці, снували покупці, просто цікаві перехожі... А зараз стихія злизала увесь той мотлох і залишки, що завше накопичувалися наприкінці дня. Бруківка, покрита водою, наче ожеледдю, вилискувала під спалахами блискавки. У час одного такого розряду, який бахнув десь зовсім поруч, вона відскочила від вікна, зачепивши фіранку і вазон. Горщик упав на старий, рипучий та порепаний паркет і тріснув навпіл, переламавши квітучу рожеву пеларгонію. Вона враз запахкотіла на всю кімнату моцним солодкаво-терпким ароматом втрати і болю. Ірена встала навколійки, збираючи уламки, і врешті-решт заплакала. Ридала надривно і довго, рвучи собі усю душу...

А вночі їй наснилися жахи: вона опинилася раптом посеред пустелі в оточенні різноманітних жуків, скорпіонів та іншої нечисті, від якої аж мерехтіло в очах. Вони усі кудись повзли і пхалися, від того робилося моторошно й огидно. І їх ставало все більше й більше, аж вони почали застувати слабке сяйво місяця, налазячи один на одного й утворюючи кургани. Ірина бігла, не тямлячи себе, оминаючи їх, як тільки могла. Її душа страшенна, пекельна задуха і страх, якого вона не знала – страх болючої смерті і божевілля. Вона яскраво відчувала, що збожеволіє, якщо не звільниться від цього сну у сні. І поволі задихалася та помирала. Раптом невідомо відкіля крізь той осклизлий чорний рій прорізався промінь сонця, і гади один за одним вигорали, зникаючи. У тому прорізі з'явився вершиник у латах і простягнув їй міцну руку. Тієї ж миті вона відчула себе на коні, позаду воїна, на вершині зеленого пагорба, біля підніжжя якого червоніли калюжі крові... І прокинулася спітніла й перелякана. Більше тієї ночі вона не зімкнула повік.

Зловила себе на думці, що не знає цього міста. Тобто це наче і був той самий Львів з його давніми будівлями, подекуди перемережованими якимись новими спорудами чи скверами, але не впізнавала його духу, настрою. Поляків і євреїв було тут не видно і не чути. Хоча ні, коли прогулювалася вздовж вулиці Кохановського,^[98] то зауважила, як дві літні пані, певно її віку, попідручки spacerували, зупиняючись біля стихійних сільських продавчинь, і питали про ціни польською:

– День добрий, дві сестрички Вонзозевські! Вишли-сь те на шпацер обидві? – гукнула до них одна жіночка з бурячками-морквою і сиром та молоком. – Ходіт-но до мене, я вам шось повім!

Потім зауважила жіночку в теплому светрику, що сиділа у напіввідчиненому вікні невисокого першого поверху й вела повільну бесіду з якоюсь зі своїх знайомих, що поверталася з базару, судячи з повних краму торб.

Наче і те місто, але вже не відчувала його, почувалася наче вві сні. Наче повернулась у часи своєї молодості і готова, і знає, що має робити, але не та атмосфера довкола, не той настрій, нікого вже нема, усі пішли у засвіти.

Батьків нема, Нестора Нижанківського нема, давніх друзів... Бонді похований тут, у Стрию, там само, де і вуйцьо. Але не хотілося їхати до них, досить було відвідин могили тата й мами, близьких родичів і гнітючих спогадів про складний час війни...

Востаннє бачилася з Богданом у Лондоні. Тоді вже помер її чоловік, Владислав Андерс. Ця зустріч була такою ніжною, теплою, радісною... Але тієї легкої райдужної аури любові у ній уже не було, лише наче відчутний подих колишньої весни і сонця пролинув поміж ними й розвіявся у повітрі. Вони багато говорили, згадували щасливі, безтурботні роки, друзів. Кос залишився у Союзі і творив далі, хоча і був під пильним оком КДБ. Яблонський емігрував, так само, як і Бонді, як вона. Під час розмови зрозуміла, як сильно страждає він за Україною, як тужить, як думками лише там. І його поволі вбиває те, що не зможе вже ніколи туди повернутися. Приїхав у Канаду, але з України ніколи не виїжджав. Писав і далі пісні, їх виконували різні співвітчизники-емігранти, серед яких і славетна Квітка Цісик. І тут же запропонував Ірені записати кілька пісень. Після цього вона чітко усвідомила й відчула, що поміж ними зосталася лише вона, любов до музики. Музика далі пронизувала їхні серця, і це єднання не зникло, не

розвіялося, а й далі звучало і грало мелодію спогадів та легкого суму за усім минулим. За роками, що не забулися, кожен із них привносив свою дещицю пам'яті, сповнених дружнього тепла і втіхи. І здавалося, наче вони тепер живуть у різних світах, кожен на своїй планеті, та гармонійне звучання Всесвіту єднатиме їх назавжди невидимим променем. Та й це минуло. Вони з Богданом попрощалися ще на початку сімдесятих, поставили тоді крапку, записавши кілька пісень у студії Норберта.

Я знов тобі, я знов для тебе,
І хай простить мене земля,
Мені краси її не треба,
Коли тебе на ній нема...

Того ж року Богдана не стало. Зрозуміла, що не пережив удруге туги за Україною.

– Пані Ірено, прошу вибачити мені. Може, це буде не вельми тактовно, але ви прожили надзвичайне життя, на мою думку. І чи ви коли-небудь мріяли про таке? – захоплено запитала Зося.

– Ах, Зося... Мені на долю випали великі випробування. Не знаю, чи взагалі можливо було собі таке уявити. Але я щаслива жінка. Щаслива людина. У моєму житті було велике кохання. Не кожному воно раз випадає, а я мала аж двічі. Перше дало мені себе – Ренату Богданську. І якби не Друга світова війна, заміжжя за Боруцьким, я переконана, що б до кінця свого життя співала б – «Гео-джаз», до якого пішла після «Ябця», мав неабияку популярність у Радянському Союзі. Хоч нас і таврували буржуазною музикою, однак... А згодом певно би викладала, – і враз голосно та переривчасто засміялася, як-то кволо часом можуть зробити старші люди. – Але без свого коханого чоловіка, генерала Андерса, я б не стала Іреною Андерс. Не стала б разом із ним відстоювати права поляків у діаспорі. Бонді таки мав рацію: мусиш тримати зв'язок зі своїм корінням. Пам'ятати, хто ти є. Але обмеження себе лише в чомусь одному не дасть тобі можливості розвиватися, переходити на інший ступінь твоєї особистості. Звужує її рамки. Якби тоді не переусвідомила себе, загинула б, закатували б у сталінських таборах. А ще не народила б Анну-Марію, яка продовжує мою справу відстоювання прав поляків закордоном. Я щаслива, Зося.

Я дякую Богові за все, що він мені виділив на моєму шляху. І ніколи, незважаючи на війни, першу і другу, еміграцію та військові походи крізь континенти, ніколи я б не побажала собі кращої, легшої долі, аніж ту, яку отримала.

– То все так комплікативно,^[99] прошу пані. Мені трудно то все навіть уявити, а не так, щоб пережити, – зворушено мовила компаньйонка. – Різні життєві колізії, пані Ірено, вимагали від вас крицевого характеру і волі. То непросто для жінки, а особливо для творчої. То, мені здається, вимагає великої мудрості, а пані була ще така молода і недосвідчена...

– Немає рецепту мудрості. Досвід, звичайно, дуже допомагає. Але то все залежить від ситуації, Зося. Хіба що приймати адекватні моменту рішення. Часом це емоції, а часом раціональне мислення... Людина повинна змінюватися під впливом обставин. А коли на шальках стоїть твоє життя, то ти здатен приймати швидкі рішення. – І додала, видихнувши: – Війна щастя не приносить, але багатьом постатям виковує долі.

Це був перший і останній візит Ірени Андерс, у дівочтві Ірини Яросевич, відомої як Рената Богданська, до міста її краси, молодості і слави. За два роки вона відійшла у вічність і похована поруч із чоловіком, командувачем, генералом Польських збройних сил в Італії, під Монте-Кассіно. Певно, що тільки завдяки її безпосередньому впливу на Владислава Андерса військові УНА під командуванням генерала Павла Шандрука,^[100] які здалися американцям, не були етаповані до СРСР, де їх безсумнівно чекав розстріл за зраду. Генерал за них заступився, і вони залишилися живими.

Примечания

1

Бельканто (*итал.* bel canto) – стиль вокального виконання, особливо поширений в італійському оперному мистецтві XVII–XIX століть. Стиль бельканто вимагає від співака досконалої техніки володіння голосом, бездоганної кантилени, віртуозної колоратури, майстерного філірування, тривалого дихання, виняткової мелодійної зв'язності, легкості та вишуканості голосоутворення, емоційної насиченості співу.

2

Йдеться про Галичину.

3

Не потурайте (*польськ.*).

4

«Громадський голос» – газета, що з різною періодичністю та під різними назвами («Новий громадський голос», 1904–1905) виходила у Львові (1895–1939). На її сторінках друкувалися І. Франко, М. Павлик, Осип Маковей, Марко Черемшина та ін. Газета в різні періоди свого існування еволюціонувала від соціалістичних орієнтацій до націонацентричних.

5

Василь Стефаник – відомий український письменник, новеліст.

6

Олекса Новаківський – відомий український художник, педагог.

7

Діти, кухня, церква (*нім.*).

8

«Стшельци» – «стрілецький союз» – польська парамілітарна соціально-освітня організація, була створена у 1910 році у Львові та діяла до 1914 року, що стало основою для побудови військових структур Польських Легіонів.

9

Вали Гетьманські (вулиця) – парна сторона сучасного проспекту Свободи у Львові.

10

Панна Олена – тут – Олена Іванівна Степанів – український історик, географ, громадська та військова діячка; перша в світі жінка, офіційно зарахована на військову службу у званні офіцера; хорунжий УСС, четар Української Галицької Армії. Мати історика Ярослава Дашкевича, героїня українського народу.

11

Пан Іван – тут – Іван Чмола – військовий та педагогічний діяч у Галичині, один із основоположників Пласту та стрілецького руху, старшина Легіону УСС, організатор і полковник січових стрільців у Києві. По війні – гімназійний учитель. У 1941 році страчений більшовиками у Дрогобицькій в'язниці.

12

Стрільці січові – тут – українські січові стрільці (УСС) – українська військова організація, яка стала основою Легіону УСС – добровільного українського військового формування у складі австро-угорської армії (1914–1918 рр.).

13

Поборова комісія – мобілізаційна комісія.

14

Карла Людвіка (вулиця) – непарна сторона сучасного проспекту Свободи у Львові.

15

«Повітова Січ» – тут – приміщення, де проводилися зібрання українського спортивно-пожежно-руханкового товариства «Січ» – на сучасній вулиці Коперника, 16 у Львові.

16

Виказка – посвідчення.

17

Кирило Трильовський – відомий галичанин, адвокат, доктор права, громадсько-політичний та культурно-освітній діяч, основоположник і один із засновників Української радикальної партії та Селянсько-радикальної партії Східної Галичини, депутат віденського парламенту, посол Галицького сейму, публіцист, журналіст, видавець, засновник товариства «Січ» та стрілецького руху в Галичині.

18

Професор Іван Боберський – український педагог, організатор, фундатор, теоретик і практик української національної фізичної культури, організатор сокільсько-січового руху, автор підручників з фізичного виховання молоді. Як автор назви «Пласт», сприяв становленню Пласту. Голова товариства «Сокіл-Батько» (1908–1918), член Бойової управи і четар УСС.

19

Руханка – фізкультура, гімнастика.

20

Баняк та вареха – каструля та ополоник.

21

Роман Дашкевич – галицький український політичний і військовий діяч, полковник армії УНР (генерал-хорунжий в еміграції), правник, один із засновників української артилерії.

22

Домівка січовиків – те саме, що «Повітова Січ».

23

Знимкар – фотограф.

24

Саля – зал.

25

Але пан занадто молодий, щоб іти до війська. Пан не боїться йти на війну?

26

Так, буду! Чекаю пана.

27

Кобета – жінка.

28

Легітимація – документ, посвідчення особи (паспорт).

29

Що то таке? Чому пані в мундирі?

30

Це російський шпигун!

31

Матір Божа, що діється? Жінка-шпигун!

32

Жінка-шпигун! Зловили російського шпигуна!

33

Гешефт – вигідна угода.

34

Фіакр – кінний відкритий екіпаж.

35

Талергоф – табір смерті для москвофілів у часи Австро-Угорської імперії.

36

Постерунок – приміщення поліції.

37

Розстрільня – розсипний стрій.

38

Верндль – застаріла модель гвинтівки кінця XIX ст., довжина 128 см, вага – 4,5 кг, довжина багнета – 60,4 см.

39

М'ясниці – період після посту, коли за приписами православної церкви можна вживати м'ясну їжу, період після Різдвяних свят.

40

Шпацерувати – іти.

41

Сходини – зібрання.

42

Розвій – розвиток.

43

Випозичальня – заклад, де позичали книжки, прообраз бібліотеки.

44

Баторого (вулиця) – сучасна вулиця Князя Романа у Львові.

45

Костянтина Малицька – українська поетеса, прозаїк, перекладач, бібліограф, редактор, педагог, діячка культурно-освітніх товариств Галичини. Прославилася як авторка пісень «Чом, чом, чом, земле моя» та «У Січі, у Січі гуртуймось, брати».

46

Василь Пачовський – український поет, історіософ і мислитель. Доктор філософії.

47

Андрій Алиськевич – український педагог, науковий і громадський діяч, германіст.

48

Театр Скарбека – сучасний Національний академічний український

драматичний театр імені Марії Заньковецької, збудований власним коштом графа Станіслава Скарбека і відкритий у Львові 28 березня 1842 року. На момент відкриття був третім за розмірами театром Європи.

49

Датки – внески, добровільні пожертвування.

50

Рамена – плечі.

51

Корона – грошова одиниця за часів Австро-Угорщини.

52

Смарката – соплива.

53

Ганна (Гандзя) Дмитерко (по чоловікові Ратич) – український педагог, громадська та військова діячка. Десятник УСС, згодом – десятник УГА.

54

Михайло Галущинський – український педагог, військовик, публіцист, культурно-освітній і громадсько-політичний діяч. Комендант Легіону УСС, віце-маршал сенату Польської Республіки. Член Наукового товариства ім. Т. Шевченка.

55

Стежа – стеження, розвідка.

56

Тут – Олена Степанів сперечалася з д-ром Трильовським після його виступу у 1913 році, котрий дотримувався думки, що війни (світової) не буде і не потрібно до неї готуватися.

57

Пілсудський Юзеф – польський політичний і державний діяч, перший голова відродженої польської держави. Ініціатор створення Польської Організації Військової, засновник польської армії, маршал Польщі. Після його виступу у Львові 1911 року Олена Степанів висловила зауваження, що його заклик до звільнення території польської та звільнення поляків неприпустимий, якщо йдеться про цьому про загарбання території української.

58

Корчі – кущі.

59

Сикстуська (вулиця) – сучасна вулиця Петра Дорошенка у Львові.

60

Сподні – штани.

61

Брукселін – вид тканини.

62

Встрентна – відразлива.

63

Хомбург – фетровий капелюх.

64

Нострифікація – процедура визнання іноземних документів про освіту.

65

Трюмо.

66

Травник – газон.

67

Рантка – побачення, зустріч.

68

Римунда – зла, сварлива жінка.

69

Ток – жіночий капелюшок із високою тулією без крис.

70

Гмінда – місто, центр округу землі Нижня Австрія, там функціонував табір для українців-галичан.

71

Австрійська поліційна цензура не дозволила Франкові ставити п'єсу в такому вигляді, як її написав автор, тож довго на сцені грали слабку, переписану версію, і лише 20 років по тому вдалося повернутися до первісного варіанту, здобуваючи неймовірний успіх у глядачів.

72

Наш Рубцьо – Іван Рубчак, чоловік Катерини, був улюбленцем колег у театрі. Актори лагідно-фамільярно називали його «наш

Рубцьо».

73

За красунею Катериною Рубчаковою упадало багато чоловіків, зокрема й відомий польський письменник і драматург Владислав Оркан.

74

Гелер – розмінна монета Австро-Угорської імперії, тут йдеться про 2 гелери, монету з міді.

75

Ольга Кобилянська, котра час від часу опікувалася і Катрею, і її донечками. Між Ольгою та Катериною були теплі дружні стосунки, схожі до майже материнської любові-дружби старшої Кобилянської до молодшої Рубчакової.

76

Янович – Степан Янович, режисер театру товариства «Руська бесіда», батько Леся Курбаса.

77

Ринський золотий – у Галичині і гульден, і пізніше введена в обіг крону, грошову одиницю Австро-Угорщини, за звичкою називали так.

78

Галицький сейм у Львові, представницький орган Королівства Галичини і Володимирії (зараз територія відома як Галичина) в Австро-Угорській імперії, головно складався з депутатів-поляків із середовища аристократії, панства. Кілька депутатів-русинів зуміли добитися фінансування театру товариства «Руська бесіда», в якому грала Катерина Рубчакова.

79

Залізнична станція.

80

Кралечка Софія.

81

Яка різниця?! (польськ.).

82

Товариство «Просвіта» ім. Т. Шевченка – у той час впливова культурно-освітня українська громадська організація з власними читальнями, бібліотеками, книгарнями, друкарнями, школами і курсами, музеями, гуртками, хорами.

83

Директоркою Стрілецького театру УСС у 1916–1918 рр. була Катерина Рубчакова.

84

Моя солоденька (*франц.*).

85

Шукайте жінку (*франц.*).

86

Єлисейські Поля (*франц.*).

87

Я не прийду (*франц.*).

88

«Нова хата» – часопис львівського промислового жіночого кооперативу «Українське Народне Мистецтво», що видавався з 1925 по 1939 р.

89

Доброго дня! (*франц.*).

90

Я люблю тебе, Фернандо (*франц.*).

91

Льоки – кучері.

92

Тут – студент університету.

93

Тут – лови мить (*лат.*).

94

Мастило, шмаровидло.

95

Вулиця Чернівецька (міжміський вокзал).

96

Площа Міцкевича.

97

Ринок Добробут.

98

Вулиця Левицького.

99

Комплікативно – ускладнено.

100

Павло Шандрук – командувач Української національної армії.